

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE FILOLOGIE

Cu titlul de manuscris

C.Z.U.: 821.135.1.09 (043.2)

PLEȘCA NAE-SIMION

**RELAȚII INTERCONTEXTUALE ÎNTRE
POEZIA ȘI PUBLICISTICA EMINESCIANĂ**

SPECIALITATEA 662.01- LITERATURA ROMÂNĂ

Teză de doctor în filologie

Conducător științific:

acad. Mihai Cimpoi
dr. hab. prof.univ.

Consultant științific:

Victor Crăciun
dr. prof. univ.

Autor

CHIȘINĂU, 2015

©PLEȘCA, NAE-SIMION, 2015

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă și engleză)	4-6
INTRODUCERE	7
I. FILOSOFI ȘI SOCIOLOGI AI LUMII ÎN IPOSTAZĂ DE PERSONAJE EPICE, LIRICE ȘI FIGURI DE REFERINȚĂ ÎN PUBLICISTICĂ	15
1.1. Unitatea organică a operei eminesciene (poezia, proza, publicistica) în viziunea eminescologilor (George Călinescu, Tudor Vianu, Monica Spiridon).....	15
1.2. Concepte culturale și sociologice în publicistică. Rolul artei.....	24
1.3. Publicistica, sinteză a culturii, imaginarului și mitopo(i)eticii lui Eminescu	27
1.4. Publicistica eminesciană și realitățile de azi	44
1.5. Concluzii la Capitolul 1.....	54
II. INTERCONEXIUNILE TEMATICE DINTRE PUBLICISTICĂ ȘI POEZIE.....	56
2.1. Motive filosofice și lirice comune	56
2.2. Discursul <i>Scrisorilor</i> în raport cu discursul publicistic gazetăresc	63
2.3. Importanța valorilor.....	82
2.4. Conceptele de frumos și adevăr în poezie. Categoriile etice formulate poetic.....	92
2.5. Concluzii la Capitolul 2.....	105
III. EUROPA ÎN LIRICA ȘI PUBLICISTICA LUI EMINESCU.....	107
3.1. Europa ca organism (concept-cheie al publicisticii).....	107
3.2. Europa în lirica eminesciană	109
3.3. Perioada de creație „titaniană” (caracterizare generală, teme și motive dominante)...	117
3.4. Basarabia în lirică și publicistică.....	121
3.5. Concluzii la Capitolul 3.....	126
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	127
BIBLIOGRAFIE	132
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	140
CURRICULUM VITAE	141

ADNOTARE

Pleşca Nae-Simion: Relații intercontextuale între poezia și publicistica eminesciană, teză de doctor în filologie; Chișinău, 2015.

Structura tezei: introducere, trei capitole cu concluzii, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 146 titluri, 131 de pagini de text de bază, declarația privind asumarea răspunderii, CV-ul autorului.

Rezultatele tezei au fost reflectate în 9 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: discurs publicistic, unitatea operei, relații intercontextuale, concepte culturale și sociologice, organicism, discurs fondator, retorică, idee europeană, valoare poetică și mitopo(i)etică, act liric, act satiric, ironie, antiteză.

Domeniul de studiu: Literatura română.

Scopul lucrării constă în cercetarea relațiilor tematice, tipologice și structurale dintre publicistica și lirica eminesciană, relevante de un tip comun de discurs retoric, de un registru stilistic eterogen și de o țintă concretă (personaje negative ale scenei politice, ale „comediei de obște”, indivizi cu proaste calități „de nimic”, veneticii, paraziții sociali, reprezentanți ai păturii superpuse, demagogilor, ș.a.).

Obiectivele de investigație se rezumă la:

- punerea în evidență a unității operei eminesciene;
- relevarea interconexiunilor dintre antume și postume;
- analiza legăturilor organice dintre compartimentele scrisului eminescian (poezie, proză, dramaturgie, publicistică);
- relevarea modului eminescian de concepere a *ideii europene*;
- examinarea conturării imaginii lirice și epice a Europei în poemul *Memento Mori*;
- cercetarea modului în care a fost înfățișată imaginea Basarabiei în proiectele dramatice din tinerețe (*Dodecameron*), în unele postume (*Mușat și Codru*) și în variantele *Doinei*.

Noutatea și originalitatea științifică a lucrării rezidă în analizarea, pentru prima dată, în mod sistematic amplu și documentat (cu trimitere la textele puțin cunoscute, publicate în ediții academice cu un tiraj redus) a poeziei de inspirație socială și patriotică eminesciană, în care se regăsește problematica de tot felul (economică, juridică, culturală, politică, filosofică). Inovația noastră constă în punerea în paralel a motivelor, tropilor, figurilor retorice sub semnul unității organice.

Problema științifică soluționată constă în demonstrarea unității operei eminesciene prin punerea în raporturi tipologice, stilistice și structurale a creației literare propriu-zise și publicisticii, fapt care a contribuit la relevarea celor două laturi ale creației sale: reflexivă și discursivă, în vederea reconstituirii publicisticii din punctul de vedere al paralelei tematice și structurale cu lirica.

Semnificația teoretică a lucrării: În lucrare se analizează în mod detaliat și pe bază de documente temele și motivele comune pe care le abordează Eminescu în întreaga sa creație. Obiectivul principal este demonstrarea unității operei eminesciene.

Valoarea aplicativă a lucrării: Lucrarea servește drept bază pentru întocmirea de conținuturi curriculare destinate studiilor superioare cu profil umanist (Litere, Filologie, Comunicare) imperative în condițiile unei crize a receptării literare, respectiv a ierarhizării valorilor și a fenomenului pluridimensional al lecturii.

Implementarea rezultatelor științifice Rezultatele tezei au fost implementate în cadrul comunicărilor ținute la *Congresul mondial al eminescologilor* (două ediții, 2013 și 2014) și Colocviul național cu participare internațională *Filologia Modernă: realizări și perspective în context european* (ediția a VIII-a, 2014). Concepțiile lui Eminescu despre *parlamentarism* și *ideea europeană* au fost expuse în cadrul unor întâlniri cu parlamentarii din mai multe țări.

Аннотация

Плешка Нае-Симион: Интерконтекстуальные связи между поэзией и публицистикой Эминеску, диссертация на звание доктора филологии; Кишинёв, 2015.

Структура работы: введение, три главы с выводами, общие выводы и рекомендации, библиография из 146 наименований, 131 основных страниц, декларация об ответственности, CV автора.

Результаты диссертации были освещены в 9 научных работах.

Ключевые слова: публицистический дискурс, единство творчества, интерконтекстуальные связи, культурные и социологические концепции, органицизм, основополагающий дискурс, риторика, европейская идея, поэтическая и мифопоэтическая значимость, лирическое действие, сатирическое действие, ирония, антитеза.

Область исследования: Румынская литература

Цель работы: состоит в исследовании тематических, типологических и структурных связей между публицистикой и лирикой Эминеску, отмеченных общим типом риторического дискурса, этерогенным стилистическим регистром и конкретной задачей (негативные персонажи политической сцены, «всеобщей комедии», никчемные личности, чуждые элементы, социальные паразиты, представители господствующего слоя, демагоги и т.д.)

Задачи исследования состоят в следующем:

- постановка во главу угла единства творчества Эминеску;
- интерконтекстуальная релевантность между прижизненными и посмертными изданиями;
- анализ органических связей между всеми направлениями творчества Эминеску (поэзия, проза, драматургия, публицистика);
- определение зарождения концепции «европейской идеи» в творчестве поэта;
- исследование лирического и эпического контурирования Европы в поэме *Memento Mori*;
- исследование приёмов представления образа Бессарабии в юношеских драматургических проектах (*Dodecameron*), в некоторых посмертных изданиях (*Mușat și Codru*) и в вариантах «Дойны».

Научная новизна и оригинальность работы состоит в том, что впервые представлен наиболее полный систематизированный и документированный анализ (с ссылкой на малоизвестные тексты, опубликованные в малотиражных академических изданиях) социальной и патриотической поэзии Эминеску, в которой обнаруживается разнообразная проблематика (экономическая, юридическая, культурная, политическая, философская). Инновация работы состоит в параллельной постановке мотивов, тропов, риторических фигур под знаком органического единства.

Разработанная научная проблематика состоит в демонстрации единства произведений Эминеску путём типологического, стилистического и структурного сопоставления собственно литературного творчества и публицистики, факт, который способствовал релевантности двух сторон его гения: рефлексивной и дискурсивной в ракурсе восстановленной публицистики с точки зрения тематической и структурной параллели с лирикой.

Теоретическая значимость работы: в работе детально и на документальной основе анализируются общие темы и мотивы, которые сопровождали Эминеску на протяжении всего творчества. Основная задача состоит в демонстрации единства творчества Эминеску.

Практическая значимость работы: Работа является основой для учебных разработок, предназначенных для высших учебных заведений гуманитарного профиля (литературных, филологических, журналистики) в специфических условиях литературного восприятия, и, соответственно, для установления иерархии ценностей и многомерности изучаемого феномена.

Внедрение научных результатов. Результаты диссертации были использованы в рамках сообщений, представленных на *Всемирных конгрессах эминесковедов* (в 2013 и 2014 гг.) и на VIII-ом Национальном коллоквиуме с международным участием «*Современная филология: достижения и перспективы в европейском контексте*» (2014г.) Концепции Эминеску о парламентаризме и европейской идее были представлены в рамках нескольких встреч с парламентариями разных стран.

ANNOTATION

Pleşca Nae-Simion: Intercontextual relations between Eminescu's poetry and publishing, PhD thesis in Philology, Chisinau, 2015.

Thesis structure: introduction, 3 chapters each with 5 subchapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 146 sources, 131 pages of basic text, the declaration of assuming the responsibility, the author's CV.

Thesis results were reflected in 9 scientific papers.

Key-words: publicistic speech, unity of writing, intercontextual links, cultural and sociological concepts, organicism, founding speech, rhetoric, European idea, poetical and mythopoetical value, lyric act, satiric act, irony, antithesis.

Field of study: Romanian literature

The aim of the thesis consists in studying thematic, typological and structural relations between Eminescu's publicistics and poetry, revealed by a common type of rhetorical discourse, by a heterogeneous stylistic register and by a specific target (the villains of the political scene, of the "community comedy", individuals with bad qualities, newcomers, social parasites, representatives of upper class, demagogues, etc.).

Objectives of the research are the following:

- To highlight the unity of Eminescu's creation;
- To reveal the interconnections between antums and postums;
- To analyse of the organic links between the eminescian poetry, prose, dramaturgy and publishing;
- To point out the eminescian mode of conceiving the "European idea";
- To examine the shape of the lyrical and epical image of Europe in the poem *Memento Mori*;
- To follow the mode how was pictured the image of Bessarabia in the *Dodecameron*, *Muşat şi Codru*, in the variants of *Doina*.

The scientific novelty and originality of the work resides in systematical analysis for the first time, in an extensive and documented way (with reference to lesser-known texts published in scholarly editions with a reduced circulation) of the eminescian social and patriotic poetry, which reflected issues of all kinds (economic, legal, cultural, political, philosophical). Our innovation consists in a parallel research of motifs, tropes, rhetorical figures presenting them as an organic unity.

The scientific problem that was solved comprises the demonstration of the unity of Eminescu's creation by relating the literary creation itself and publishing to the typological, stylistical and structural relationships, which has contributed to reveal the two sides of his creation: reflexive and discursive, in order to restructure the publishing from the point of view of the thematical and structural parallel with poetry.

Theoretical significance of thesis: In this study is amply analyzed, based on documentation the common themes and motifs which Eminescu approaches in his entire creation. The main objective is to give proof of the unity of the Eminescu's creation.

Practical value of thesis: The thesis serves as a basis for the preparation of curriculum content for higher education in the Humanities (Language and Literature, Philology, Communication) which is imperative in terms of a crisis of literary reception, for building the hierarchy of values and multidimensional phenomenon of reading.

Implementation of research results: The thesis results were implemented in the papers presented at the World Congress of Eminescologists (two editions, 2013 and 2014) and at the national symposium with international participation entitled *The Modern Filology: results and perspectives in European context* (8th Edition, 2014). Eminescu's concepts about *parliamentarianism* and *European idea* have been presented at the meetings with the parliamentarians from many countries.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Personalitate de o uriașă cultură, gânditor social de o profunzime inegalată, cu o viziune asupra lumii și a vieții de orizonturi nemărginit de largi, Mihai Eminescu are în istoria, cultura și știința românească, un loc proeminent, pe care nu l-a putut atinge nimeni și pe care nimeni nu îl poate revendica nici astăzi. Întreaga sa operă este marcată de un fierbinte patriotism și umanism, cu rădăcini adânci în realitatea vieții poporului nostru și a destinului său istoric.

Perpessicius, unul din istoricii literari care s-a consacrat cu o exemplară dăruire studiului manuscriselor, menționa: „În ziua când ziaristica lui Eminescu va fi studiată cu aplicația și râvna cu care sunt studiate poezia și proza lui literară, se va vedea cât de intense sunt cunoștințele sale de folclor și de psihologie populară, cât de sigure sunt intuițiile, cât de fără greș aplicațiile, cât de fericite, cu un cuvânt, metaforele. Dar *Timpul* oferă și alte aspecte” [98, p. 327]. Remarcabilul editor a sesizat, prin urmare, legătura organică existentă între publicistică și poezia, precum și mitopo(i)etica eminesciană.

În acest cadru, publicistica lui Eminescu reprezintă un moment de referință în constituirea și evoluția gândirii românești, ceea ce îl proiectează în panteonul valorilor românești și universale.

Universalitatea personalității lui Eminescu, definită ca fiind „eminesciană” încă de la Maiorescu la 1889, este demonstrată și de preocupările sale enciclopedice, pe care le învederează manuscrisele și numeroasele articole publicistice. Exegeții au constatat, cu argumente plauzibile, că este primul gânditor român de anvergură care aduce și puncte de vedere originale.

Publicistica se înscrie organic în modul său de a vedea lumea și universul, în viziunea sa organicistă, care caracterizează întreaga sa creație. În marea monografie a lui George Călinescu *Opera lui Mihai Eminescu*, publicată în cinci volume între anii 1934-1936, diferite probleme abordate de poet sunt pe larg expuse, cu comentarii analitice, în capitolul *Filosofia practică*: „morală și dreptul, statul natural ca fenomen istoric, etnicitatea lui, tradiția, munca, comerțul, pătura superpusă, munca acumulată, valoarea bătrânilor și altele” [11, p. 83-153].

Marele critic ne atenționează că identificarea izvoarelor nu aduce nimic în explicarea lui Eminescu, „tot astfel de haotică ar fi și sinteza spiritului universal oglindit în el, adică arătarea locului pe care Eminescu îl ocupă în spațiul ideologic al secolului” [11, p. 476]. Se cade să ținem cont și de o altă observație fundamentală a sa privind „schema organică” a operei lui Eminescu: „Ea nu înșiră și nu rezumă opere și proiecte, ci demonstrează că poetul tindea să creeze un

univers în mișcare pe acest semicerc, având ca orizonturi nașterea și moartea lumii, între care se întinde arcul istoriei universale...” [11, p. 2].

Ca și predecesorii săi, în primul rând M. Kogălniceanu, Eminescu și-a elaborat concepția despre societate, în general, și despre societatea românească, în special, pe baza studiului extins și aprofundat al istoriei naționale, precum și pe baza observațiilor privind folclorul, opera cronicilor și a scriitorilor denumiți „sfinte firi vizionare”, etosul, felul poporului nostru de a gândi lumea și cosmosul.

Contribuțiile sale la constituirea sociologiei ca știință în România sunt copleșitoare, ca și în toate domeniile creației sale. Ele sunt însă în foarte mare măsură implicite și, din acest motiv, este necesară decodificarea lor. Aici, ne vom limita la formularea unor concepte, idei, teze și teorii, în aplicarea lor la investigarea, analiza și interpretarea realităților sociale universale și românești ale epocii în care a trăit și a creat și la legătura lor cu opera literară propriu-zisă.

Așa cum se remarcă în exegezele de astăzi, modelul ontologic eminescian și modelul poetic se intersectează cu modelul său gnoseologic general – toate trei axate pe organicismul său programatic. *Naturalul* este singurul factor care asigură marile împliniri ale istoriei, întemeiate pe „individualitatea caracteristică și internă a poporului însuși. Ținând cont și de cultul naturalului în mitopo(i)etica sa de orientare romantică și clasicistă, putem spune liniștit că organicismul apare cu caracter doctrinar, paradigmatic la el.”. Poetul „își imaginează atât primul punct mișcător al vieții (*Scrisoarea I*), cât și într-o proiecție perspectivă, înfricoșătorul tablou eshatologic al universului” [16, p. 12; 18].

Una din fundamentalele teze eminesciene privește fenomenul imperial care se manifestă ca fenomen de „suprastructură delegată” și de „pătură superpusă”. Aceste două fenomene, la care se adaugă cel al etocrației, fac parte dintr-o unitate fenomenală. Analistul cel mai reprezentativ al acestui proces global este tot Eminescu, care a abordat după cum au arătat exegeții, problemele științifice impuse de noua conjunctură a istoriei moderne. Actualitatea publicisticii sale este înverdată și sub acest aspect.

Dimitrie Vatamaniuc propune să judecăm manuscrisele din anii studenției ca un jurnal privind formarea sa intelectuală cu o orientare evidentă spre filosofie, istorie, științe diferite, fiindcă ele „pun mai bine în lumină și aspecte importante ale operei literare și ale prozei sale politice” [132, p. 35].

Analiza în paralel a articolelor *Pauza grea și atentivă* și *Conspirațiile din Constantinopol* din *Curierul de Iași* și a *Scrisorii III* pun, bunăoară, în evidență modul în care Eminescu face transferuri dintr-un context social-politic în altul și dintr-un registru intelectual în alt registru intelectual, fără a se autoplagia. Temele, imaginile și expresiile denotă o deosebită

varietate: „Drumul pe care îl urmează nu pornește întotdeauna de la poezie și asistăm la o mare varietate de interferențe și transferuri. Eminescu ocupă și sub acest aspect al organicității scrisului său un loc singular în literatura noastră” [132, p. 311].

Aceste interferențe și transferuri le vom analiza în contextul larg al interconexiunilor de idei, expresii, imagini, teme, miteme și motive, care demonstrează interdependența dintre toate sectoarele scrisului său și dintre toate registrele imaginarului poetic.

Vom examina principalele direcții ale poemelor satirice eminesciene și efectul acestora asupra realității contemporane a veacului eminescian. În prezentul studiu am încercat să relevăm contribuția operei eminesciene la cristalizarea gândirii științifice în spațiul românesc.

Publicistica eminesciană a fost tabuizată din considerente conjuncturale ideologice și politice (un impediment a fost însăși problematica abordată), din motive de ordin exegetic (era privită ca un compartiment inferior poeziei) sau din cauza lipsei unor ediții integrale (ediția Perspessicius durând foarte mult timp și având un tiraj restrâns), iar edițiile vechi, precum cea a lui I. Crețu, au devenit rarități bibliografice). Singurele articole accesibile în perioada interbelică au fost cele cu caracter cultural. Studiile cu caracter monografic, biografiile documentare și romanțate semnate de Zoe Dumitrescu-Busulenga, George Munteanu, Ioana Em. Petrescu, Ion Crețu evitau acest compartiment supravegheat cu deosebită vigilență de cenzură.

Excepție au făcut unele volume cu articole selective, precum *Fragmentarium*-ul pregătit de Magdalena Vatamaniuc sau *Icoane vechi și nouă*, editat de Gh. Bulgăr. Interzise au fost și unele poezii, care aveau tangențe tematice evidente cu publicistica, precum *Doina*.

După 1989 publicistica a început să fie reeditată, apărând și unele ediții integrale (ediția ediția Cimpoi din 2000 și Vatamaniuc din 2011. Multe dintre articolele eminesciene au început să fie reluate în presa periodică).

Însuși fenomenul reeditărilor masive și al republicării lor în gazete și reviste denotă actualitatea lor deosebită, ilustrată și de faptul că anumite probleme abordate de gazetarul Eminescu, consună cu problemele noastre de azi.

Ceea ce se întâmplă actualmente în cele două țări și în lume, resuscită interesul pentru o bună parte din proza jurnalistică eminesciană, care abordează probleme spinoase privind „personalitatea” statului, viața parlamentară și activitatea partidelor politice, modul de organizare a administrației, situația românilor de pretutindeni, a limbii române, ideea europeană, rolul presei, școlii, primăriilor, șefului statului, importanța deosebită a valorilor.

Dar nu numai prin aspectul tematic și problematic se impune acest compartiment al creației eminesciene astăzi. Eminescu reprezintă modelul de gazetar-exemplar pattern.

Există, însă, impedimente care blochează recuperarea integrală a publicisticii, unul dintre ele fiind împrejurarea că este și un adevărat mit cultural.

Actualitatea temei investigate are, astfel, un triplu aspect: punerea în evidență a problemelor discutate de el cu problemele vremii noastre; relațiile jurnalisticii sale cu lirica; conceperea publicisticii ca model de retorică, în care se regăsesc toate procedeele și figurile clasice.

Scopul tezei și obiectivele tezei. Lucrarea de doctorat are drept scop cercetarea relațiilor tematice, tipologice și structurale dintre publicistica și lirica eminesciană, relevante de un tip comun de discurs retoric, de un registru stilistic eterogen și de o țință concretă (personaje negative ale scenei politice, ale „comediei de obște”, indivizi cu proaste calități „de nimic”, veneticii, paraziții sociali, reprezentanți ai păturii superpuse, demagogilor, ș.a.).

Obiectivele preconizate sunt dictate de însăși tema propusă și de gradul de abordare atins de eminescologie în prezent:

- demonstrarea unității operei eminesciene prin punerea în evidență a relaționării tuturor compartimentelor (poezie, proză, dramaturgie, publicistică);
- surprinderea acestei unități printr-o *analiză sistematică*, în care să apară substratul comun mitopo(i)etic al discursului, indiferent de domeniile în care se manifestă arta poetului;
- urmărirea modului în care a fost abordată problema în eminescologie (de la Călinescu până la cercetătorii de azi);
- identificarea *actului liric* cu *actul satiric*;
- trecerea în revistă a procedeelelor retoricii clasice, în utilizarea cărora a excelat gazetarul Eminescu;
- conturarea modelului deontologic de gazetar;
- panoramarea concepțiilor marilor economiști și evidențierea modului în care au fost aplicate în doctrina economico-politică proprie;
- relevarea modului eminescian de concepere a „ideii europene”;
- cercetarea problematicei („cestiunii”) basarabene și reliefarea imaginii poetice a Basarabiei în unele poeme eminesciene.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute. Se analizează în mod sistematic amplu și documentat (cu trimitere la textele puțin cunoscute, publicate în ediții academice cu un tiraj redus) poezia de inspirație socială și patriotică, în care se regăsește problematica de tot felul (economică, juridică, culturală, politică, filosofică). Cele două compartimente sunt interpretate ca un tot întreg, care reflectă concepția lui Eminescu despre lume, cosmos, stat, națiune sub semnul

unificator al *organicismului*, promovat atât doctrinar în analizele sale fenomenologice, cât și ca ax programatic al poeticii sau mitopo(i)eticii sale. Toată opera eminesciană care denotă o forță demiurgică rară, și o puternică voință creativă (voință de putere prin artă, cum s-a mai spus) este abordată ca un singur *discurs*, care apare, bineînțeles, ca un *discurs fondator* în tot domeniul creației sale. Am demonstrat, astfel, că opera sa jurnalistică este o operă literară și că opera literară valorifică mijloace ale publicisticii. Inovația noastră constă în punerea în paralel a motivelor, tropilor, figurilor retorice sub semnul unității organice.

Momente inovatoare: analiza sistematică a interconexiunilor dintre toate compartimentele creației eminesciene, concepută ca o unitate, prezentarea *discursului publicistic* ca *discurs literar* cu mărci beletristice și procedee retorice comune. Sunt urmărite, sub aspect de asemenea sistematic, gândirea sociologică, juridică și etică a lui Eminescu, el dând dovadă de o cunoaștere „ciclopică” a tuturor domeniilor în care s-a inițiat în anii studenției și în perioada când era prim redactor la *Curierul de Iași* și la *Timbul*.

Problema științifică soluționată constă în demonstrarea unității operei eminesciene prin punerea în raporturi tipologice, stilistice și structurale a creației literare propriu-zise și publicisticii, fapt care a contribuit la relevarea celor două laturi ale creației sale: reflexivă și discursivă, în vederea reconstituirii publicisticii din punctul de vedere al paralelei tematice și structurale cu lirica.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere:

1. Constatarea pe baza unei demonstrații a motivelor, temelor, mitemelor și procedeelelor retorice, a unei viziuni organiciste unice asupra lumii a unității operei eminesciene.
2. Trecerea în revistă a tuturor marilor personalități din istorie, filosofie și alte științe, care au devenit personaje epice și lirice în proza, poezia și publicistica eminesciană.
3. Reliefarea unității organice a tuturor compartimentelor scrisului eminescian (poezie, proză, dramaturgie, publicistică).
4. Demonstrarea vocației europene a operei și personalității lui Eminescu.
5. Evidențierea imaginii Europei exprimată prin mijloace lirice și epice în poemul *Memento Mori*.
6. Demonstrarea faptului că problema („cestiunea”) Basarabiei Eminescu a pus-o în context european.

Importanța teoretică a lucrării. Deși studiile monografice despre Eminescu numără câteva sute, la acestea adăugându-se în ultimul timp și câteva volume consacrate publicisticii, publicate în special după 1989, problema raporturilor tematice și structurale dintre jurnalistică și poezie a fost puțin discutată. În monumentalele sale studii, G. Călinescu rezervă

acesteia doar un spațiu mult prea restrâns, consemnându-se doar anumite similitudini tematice și de limbaj (poporan). Mai favorizată, într-un subcapitol al *Operei lui Eminescu* și în studiile mai noi despre *Eminescu, economistul*, semnate de Ilie Bădescu și Alexandra-Olivia Nedelcea (*Sociologie eminesciană*, 1994 și *Eminescu, economistul*, 2000) este *Doină*, în care abordează cu mijloacele imaginarului poetic probleme legate de drumurile de fier, păguboase pentru stat și pentru țăran, transportul mărfurilor proaste, care „ucid până și umbrele de meserie și meșteșug” și reduc totalitatea populației la „tristul rol de producător de grâu pentru străinătate”, a transformării României într-un loc de imigrațiune a tuturor vagabonzilor și a unor indivizi moralicește și economicește nesănătoși; punerea în starea de independență economică față de puterile europene; costurile enorme suportate pentru marfă de călător și chiar pentru stat (denumită „negustoria lui Nastratin”) împovărarea și secătuirea de rezistență a poporului; crearea de înlesniri pentru armii împărătești; decăderea națiunii; erorile partidului de guvernământ.

Cercetătorii literari se limitează, în majoritatea lor, la consemnarea doar a unor probleme generale, abordate de Eminescu în publicistica sa, fără a stăruii prea mult asupra modului în care ele au ecouri și în lirică. Un aspect aparte îl prezintă imaginea poetică a Basarabiei, aceasta apărând în texte puțin cunoscute colaterale *Doinei* sau făcând parte din *Dodecameronul dramatic* (*Bogdan-Dragoș*), unde spațiul basarabeian apare cu un nimb edenic.

O nouă perspectivă exegetică în domeniul eminescologiei o deschide recunoașterea unității (holografice) a operei eminesciene, de către M. Cimpoi, Th. Codreanu, Monica Spiridon. D. Vatamaniuc pune această problemă fundamentală și în contextul *reeditării integrale a publicisticii*, iar Monica Spiridon o privește, după cum precizează, în latura ei strict literară. Prin urmare, opera jurnalistică a lui Eminescu este o operă literară, demonstrând, bineînțeles, un meșteșug retoric consunător cu această artă străveche și o mitopo(i)etică consunătoare cu cea din lirica propriu-zisă. *Actul liric* se îngemănează în mod organic cu *actul satiric* și cu *actul publicistic* (retoric) constituind un întreg trunchi structural.

Această înrudire constituie obiectivul cursului universitar al profesorului Cornel Munteanu, care demonstrează, în spiritul mai vechii distincții a lui D. Popovici, prezența a două ipostaze ale poetului: cea de solitar romantic, sceptic și pesimist și cea de protestatar romantic optimist, veștează relele sociale, constituția fizică și morală, imoralitatea oamenilor „morți de vii” (expresie din *Junii corupți*). Se recunoaște în această poezie scrisă la vârsta de 16 ani și în *Scrisorile* de mai târziu procedeele satirice folosite și în articolele publicistice din *Timpu*.

Aceste sumare analize ne îndeamnă la o abordare *sistematică* a raporturilor lirică/publicistică, act liric/act satiric și a poeziei unice, axate pe procedee retorice clasice și pe

mijloace stilistic tipic eminesciene. Tema rămâne deschisă unor analize mai concrete, mai aplicate.

Valoarea aplicativă a lucrării. Lucrarea servește drept bază pentru întocmirea de conținuturi curriculare destinate studiilor superioare cu profil umanist (Litere, Filologie, Comunicare) imperative în condițiile unei crize a receptării literare, respectiv a ierarhizării valorilor și a fenomenului pluridimensional al lecturii.

Aprobarea rezultatelor tezei. Investigația noastră s-a concretizat în 5 articole și studii publicate în revistele cu profil științific *Metaliteratură și Philologia* și în comunicările ținute în cadrul Congresului mondial al eminescologilor (două ediții, 2013 și 2014), în buletinul *Eminescu* al Centrului Academic Internațional „Eminescu” și în revista *Arheu* din Bârlad, în revista *Lumina* din Serbia. Concepțiile lui Eminescu despre parlamentarism și „ideea europeană” au fost expuse în cadrul unor întâlniri cu parlamentarii din mai multe țări.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este alcătuită din adnotare în limbile română, rusă și engleză, introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia lucrărilor științifice, a textelor literare consultate, CV-ul autorului.

În **Introducere** se argumentează actualitatea temei în discuție, se formulează scopul și obiectivele cercetării, se reliefează valoarea teoretică și practică a lucrării.

Capitolul I conține 5 subcapitole, care demonstrează actualitatea sociologiei lui Eminescu, similitudini de concepere dintre Eminescu și Max Scheler, studiile sociologice eminesciene (problematică, concepte, viziune organicistă). De asemenea, lucrarea conține o prezentare amplă a marilor sociologi și economiști ai lumii în viziunea lui Eminescu. În cel de-al 4-lea subcapitol am încercat să prezentăm valoarea studiului sociologic al realităților politice, sociale și economice contemporane lui Eminescu din perspectiva zilei de azi. Rezultatele principale ale acestui capitol sunt prezentarea unor personalități ale istoriei, filosofiei, culturii și sociologiei universale (Kant, Darwin, Platon, Heine, Shakespeare) care apar ca personaje epice și lirice în unele poeme și în nuvele, precum și ca puncte de reper în demonstrațiile teoretice din publicistică. Un obiectiv științific important este demonstrarea modului în care cultura enciclopedică a influențat și modelat imaginarul poetic și viziunea poetului asupra lumii.

Capitolul II pune în valoare *Scrisorile* lui Eminescu în interconexiuni textuale cu articolele publicistice, temele și simbolurile existențiale în ciclul *Scrisorilor*, discursul publicistic al *Scrisorilor* în raport cu discursul publicistic gazetăresc, precum și reflexele conceptelor sociologice: *forme fără fond, compensația socială, pătura superpusă, importanța valorilor*. Rezultatele științifice de bază ale prezentului capitol le învederează demonstrarea unității operei eminesciene, problemă puțin discutată în eminescologie și apărută abia odată cu tipărirea creației

integrale a poetului, inclusiv a textelor ce se găsesc în *Caietele* aflate la Biblioteca Academiei Române, care au fost facsimilate în ultimii 3-4 ani. Viziunea asupra lumii a lui Eminescu este o viziune modernă, care ia în calcul trecerea de la neviu la viu printr-o creștere negentropică graduală a componentelor sistemelor vii. Această viziune apare într-o comunitate a discursului publicistic din poezie și din publicistică.

Capitolul III relevă ideea europeană, viziunea organicistă asupra Europei, imaginea Europei în *Memento mori*, visând la o kantiană *pace eternă*, prezintă perioada titaniană în care poetul cunoaște „o maturitate a gândirii politice” (Călinescu) și în care cultivă teme și motive romantice, încorporate în *poeme metafizice* (de meditație asupra Universului lumii, destinelor omului, categoriilor etice ale binelui, răului, dreptății, nedreptății).

Un subcapitol special este consacrat problemei Basarabiei, pe care publicistul o vede, în articolele sale polemice și bine documentate, ca pe „o parte din străvechea patrie românească”. Imaginea Basarabiei înstrăinate apare și în fragmentele colaterale ale *Doinei*. Un rezultat științific notabil al acestui capitol este conturarea imaginii Basarabiei în întreaga creație eminesciană – de la proiectele dramatice din tinerețe până la *Doină* și variantele, ținându-se cont și de textele inedite, descoperite și asamblate de Petru Creția. Pentru prima dată, în contextul eminescologiei, se analizează proiectarea retorică a Europei în marele poem sociogonic *Memento mori* sub aspectul „kantieniei păci eterne”. „Cestiunea Basarabiei” e abordată în contextul „ideii europene” [102, p. 128-140].

I. FILOSOFI ȘI SOCIOLOGI AI LUMII ÎN IPOSTAZĂ DE PERSONAJE EPICE, LIRICE ȘI FIGURI DE REFERINȚĂ ÎN PUBLICISTICĂ

1.1. Unitatea organică a operei eminesciene (poezia, proza, publicistica) în viziunea eminescologilor (Călinescu, Vianu, Monica Spiridon)

În centrul atenției lui Eminescu au stat în permanență problemele teoretice și practice ale societății românești sub diferite aspecte. Lui îi aparține o concepție proprie despre societate, concepție bazată pe teze și teorii sociologice, pe particularitățile pozitive care se constată în societate, în procesul de devenire naturală, care merge de la trecut spre viitor; De aceea, evitarea acestor trei componente temporale pot avea consecințe grave.

Progresul social este o lege fundamentală firească a societății, care „lucrează în mod hotărât și inevitabil”, apărând ca o „dezvoltare treptată și continuă a muncii fizice și intelectuale”. „Progresul, fiind o legătură naturală între trecut și viitor, se inspiră din tradițiile trecutului, înlătură însă inovațiunile improvizate și aventurile hazardoase”.

Cercetătorii au stabilit că M. Eminescu caută să definească și să precizeze un șir de termeni sociologici ca: *popor, populațiune, rasă, clasă de mijloc, clasă veche superioară, asimilație* etc.

Poporul, în viziunea lui M. Eminescu, este constituit numai din clasa productivă, aceasta fiind la acea oră țărănimea. *Rasa* e văzută ca o categorie istorică, socioculturală, și nu biologică, având o determinare istorică, și nu doar ereditară. În această privință, M. Eminescu este convins că „nu există...nici o deosebire între rasa română din Muntenia, Moldova, din cea mai considerabilă parte a Ardealului și a Țării Ungurești. E absolut aceeași rasă, cu absolut aceleași înclinări și aptitudini” [53, vol. II, pag. 29]. *Clasa veche superioară*, („aristocrație istorică”), este reprezentată de clasa boierilor români de dinaintea epocii fanariote, cea de mijloc cuprinde elementele „pozitive”, meșteșugarii și comercianții, dacă aceștia valorifică marfa fără a-și însuși plusvaloarea prin monopol și spoliere.

Concepțiile sociologice ale lui Eminescu stau sub semnul organicismului. Statul nu este o sumă abstractă a indivizilor, ci un organism care trebuie să corespundă organizării celei mai simple a nevoilor omenești. Nu este o mașină, precum îl văd liberalii, ci un organism viu, susceptibil de sănătate și de boală, de înflorire și de decadență....

George Călinescu distinge în această definiție o concepție pe deplin sociologică deosebită de cea a lui Shopenhauer, care tăgăduia realitatea socială. Politica poetului este sociologică. Sociologia este, în viziunea lui, o știință care „se întemeiază” pe un *axiom* ce este comun tuturor cunoștințelor omenești, că adică întâmplările concrete din viața unui popor sunt supuse unor legi

fixe, care lucrează în mod hotărât și inevitabil. În multe privințe Eminescu apare, astfel, ca un adept a lui Montesquieu. Statul natural se bazează pe tradiții, fiind un stat național.

Poetul credea că românii din vremea sa nu sunt copti pentru politică; el lansa îndemnul de a părăsi luptele sterile de partid și de a începe o operă de educație morală a noilor generații. Un aspect foarte periculos al liberalismului i se părea alogenitatea, faptul că liberalii nu reprezentau o clasă istorică și pozitivă, care făceau tot posibilul să slăbească boierimea.

G. Călinescu a fost primul mare critic care a întocmit „Schema organică” a operei eminesciene și universul ei „în semicerc”, urmărind toate proiectele și „descriind” nu doar poezia, proza, dramaturgia, ci și întreaga publicistică: „...Răsfoirea manuscriselor sale ne dezvăluie un Eminescu plănuiind mari compoziții lirice și dramatice, un poet cu năzuința grandiosului și a organicului, ca și Goethe. Multe dintre motivele și detaliile operelor publicate sunt transportate din proiecte vaste, abandonate. Pentru a înțelege ce reprezintă opera publicată față de programul original eminescian sunt două căi pozitive: a raporta opera editată în viață la proiectele manuscrise, sau a urmări peste tot și în una și în altele firul tematologic, ca să refacem arhitectura ipotetică a operei. Natura lucrurilor care să împerecheze aceste două metode, renunțând la ordinea cronologică.

În chipul acesta, în locul unui catalog de opere și proiecte, vom aduce o refacere anatomică a tabloului spiritului creativ eminescian și vom insufla din foile risipite, unind cu linii, ca în restaurațiile pompeiene, figurile mozaicurilor sparte” [10, p. 4].

Cât privește publicistica, G. Călinescu îi rezervă un vast compartiment, împărțit în 27 de subcapitole, intitulat *Filosofia practică*.

Țărănimea și liberalismul erau unicele clase istorice, după cum remarcă G. Călinescu; „în liberalism mai mult decât direcția politică Eminescu a văzut această ficțiune a unei doctrine, îmbrăcând poftele unei clase de curând ivite”: „Au de patrie, virtute, nu vorbește liberalul,/ De ai crede că viața-i e curată ca cristalul?/ Nici visezi că înainte-ți stă un stâlp de cafenele,/ Ce își râde de-aste vorbe îngânându-le pe ele./ Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget,/ Cu privirea-mpăroșată și la fălci umflat și buget,/ Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri,/ La tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri;/ Toți pe buze-având virtute, iar în ei monedă calpă,/ Quintesență de mizerii de la creștet până-n talpă./ Și deasupra tuturor, oastea să și-o recunoască,/ Își aruncă pocitura bulbucății ochi de broască...” [11, p. 106]

Eminescu a abordat foarte multe probleme stringente, precum cea a *muncii*, pe care se întemeiază societățile naturale, cea a *comerțului*, față de care avea o atitudine ostilă, *pătura superpusă* neproductivă ivită dintr-un element etnic cu totul nou și hibrid, cea a *monarhiei*, care trebuie să fie un factor stabil conciliator, cea a *limbii și literaturii naționale*, în care se reflectă și

se manifestă puterea și comoara lingvistică, felul statului și a expresiunii la un popor, cea a *liberalismului economic* (al liber-schimbismului), cea a *socialismului* și *capitalismului*, cea a *presei, bisericii, artei, educației, problemele românilor din afara țării*.

Eminescologii s-au preocupat din ce în ce mai mult și cu un instrumentar adecvat de *unitatea organică* a operei eminesciene. Este edificatoare în acest sens concluzia finală a Monicăi Spiridon din substanțialul său volum *Eminescu. Proza jurnalistică*: „Compartiment de sine stătător – însă nu insular al creației, gazetăria eminesciană trebuie așezată în *zarea operei întregi* (subl. în text n.n.), așa încât să se vadă articulațiile solide ale întregului. Analiza poate demara, convergent, dinspre publicistică spre restul operei și invers. (...) Am analizat mai înainte meșteșugul retoric eminescian, care-l așează pe picior de egalitate cu maeștrii genului din toate timpurile. Aici prefer să insist asupra unui punct esențial, care ne ajută să înțelegem mai bine *complementaritatea* «beletristicii» și a ziaristicii: caracterul hibrid sau, dacă vrem, «împur» al scrisului de presă eminescian. În materia solidă a argumentării rațional-discursive, din care se clădește oricare edificiu retoric, sunt încorporate, la Eminescu, materialele ce țin fie de sfera narativă, fie de regimul poetic” [121, p.186-187]. Călinescu relevă țintele criticii sociale eminesciene: „Adevărul este că în anumite compuneri, ca *Împărat și proletar* sau *Viața* poetul face critica societății burgheze capitaliste.

Iată definiția capitalului ca uzurpație: „Spuneți-mi ce-i dreptatea? – Cei tari se îngrădiră/
Cu-averea și mărirea în cercul lor de legi;/ Prin bunuri ce furară, în veci vezi cum conspiră/
Contra celor ce dâșnii la lucru-i osândiră/ Și le subjugă munca vieții lor întregi.”.

Iată osândirea inegalității economice: „Unii plini de plăcere petrec a lor viață,/ Trec zilele
voioase și orele surâd./ În cupe vin de ambră - iarna grădini, verdeată,/ Vara petreceri, Alpii cu
frunțile de gheață -/ Ei fac din noapte ziuă ș-a zilei ochi închid.”.

Aluzia la salariul de mizerie al proletarului este evidentă: „De ce să fiți voi sclavii
milioanelor nefaste,/ Voi, ce din munca voastră abia puteți trăi?/ De ce boala și moartea să fie
partea voastră,/ Când ei în bogăția cea splendidă și vastă/ Petrec ca și în ceruri, n-au timp nici de-
a muri?” [11, p. 138].

„E drept că Eminescu expune în chip obiectiv opiniile Proletarului și ale Împăratului, spre
a scoate din ele încheierea vanității lumii, dar în *Viața* nu se poate tăgădui simpatia pentru
proletar, simbolizată în mica cusătoreasă: „Colo, lângă lampă, într-un mic ietac,/ Vezi o fată care
pune ață-n ac;/ Fața ei e slabă de-o paloare crudă,/ Ochii ei sunt turburi, pleoapele asudă,/ Degetele repezi poartă acul fin:/ Ea își coase ochii într-un tort de in;/ Vânăta-i e buza, lipsită de
sânge,/ Ochiul ei cel turbur nu mai poate plânge.”.

Călinescu continuă să analizeze cele două poeme sub aspectul interconexiunii lor cu publicistica; intitulându-și subcapitolul din Filozofia practică *Preocupări socialiste*.

Mizeria fetei provine din faptul că este exploatată de negustorul capitalist, care, în schimbul unui salariu de mizerie, scoate un profit la care nu a contribuit cu nimic: „Negustoru-și pune pânzele-nainte,/ Lucrul scump și harnic unor ceasuri sfinte,/ El are briliante pe degete groase/ Din nopțile celor care pânza-i coase;/ Desface ducesei, c-o galantă grabă,/ În cusut în lacrimi de o mână slabă:/ Pânze moi în care se țesură zile,/ Vederea și somnul sărmaneii copile,/ Albe ca zăpada ce cade în fulgi;/ Dar, cum sunt cusute, sunt bune de giulgi” [11, p. 138].

Călinescu precizează că sinceritatea teoretică a poeziei e susținută de o însemnare marginală care cuprinde originea motivului și critica unei laturi a capitalismului: „Când am citit istoria acelei sărmane fete, care ședea într-o mansardă, lucra ziua și noaptea pentru a se hrăni cu pâine goală (cu dejunul ei, cum zicea ea), care-n frig, la lumina de petrol, își rănea degetele lucrând, care era silită ca din 45 franci să mai umble și curat îmbrăcată, atunci întreb cine dă dreptul în lume burghezului a-i cumpăra lucrul, ca să silească pe această copilă să moară de frig și foame, pentru ca el să se îmbogățească” [11, p. 139].

Parcursul întregii sfere eminesciene sub aspectul convergenței dinspre gazetărie spre opera beletristică și invers ne aduce dovada unității organice, holiste, gazetarul și poetul apărând într-o relație de perfectă complementaritate. Conexiunile nu sunt doar de ordin tematologic și motivic; ele reflectă o profundă comunitate structurală și temperamentală, o concepție unică asupra lumii, vieții, universului. Privit din „zarea” întregii opere, compartimentul gazetăriei relevă aceeași artă indiscutabilă a retoricii realizată cu mijloace specifice mitopoetice în poezie, proză, dramaturgie.

Se verifică, astfel, în timp, observația făcută de G. Călinescu, conform căreia schema articolelor eminesciene e ideologică, făcând parte dintr-un sistem politic ce se desfășoară mereu, ceea ce apare ca pamflet „este critica, mănuită cu o mare plastică verbală”. „Valoarea literară a acestor articole stă întâi de toate în chipul sfătos de a traduce, fără multe neologisme, într-o limbă la îndemâna tuturor, marile abstracții”, [10, p. 406].

Noile exegeze ale lui Dimitrie Vatamaniuc, Theodor Codreanu, Monica Spiridon, Adrian Dinu Rachieru, Constantin Parfenie aduc noi dovezi întru confirmarea acestei profunde observații cum două puteri egale, dar opuse să nu se ție-n echilibru, precum n-am înțelege cum cea mai mare să nu determine în diagonală mersul celei mai mici și viceversa – sau un adevăr reprezintă raportul capacității noastre de a percepe față cu mărimi absolute, și atunci adevărul e fenomenologic, artistic, e un adevăr de perspectivă.

$$p/\infty=0$$

p/d ajunge C ecuație, C reacțiune egală cu acțiunea” [52, p. 86].

Anumite formulări au un suport științific, având la baza deducții empirice din evoluția adevărului pe parcursul istoriei și din raporturile lui cu alte adevăruri care-l modifică:

„Nu-nțeleg acel doctrinarius care cere ca absolut toate cunoștințele noastre într-o materie să fie într-o legătură sistematică, nemodificabilă. Un adevăr rămâne un adevăr, chiar atunci când legătura lui cu alte șire de adevăruri nu a descoperit-o cineva.

Adevărul că Luna își schimbă fața de 4x12 pe an era exact în antichitate, fără ca cineva să fi descoperit legile generale ale lui Galilei, din care aceste schimbări s-ar fi putut explica în mod deductiv. Era un adevăr admis pe cale indirectă din experiență. Transmis per filium medium” [52, p. 86].

Nu lipsesc formulările în registru ludic ironic sau autoironic, așa cum obișnuiește poetul și în *Scrisori*, în proză sau în publicistică:

„Ce-i adevărul? Stafia minciunosului ieri în lumina zbuciumului azi? (ieri a aruncat cu pietre-n el ca într-un nebun), ieri l-a răstignit pe cruce ca pe-un criminal...măine vor arunca cu pietre-n el ca-ntr-un nebun...Ca să nu mă-nșele și pe mine acest criminal nebun îi dăruiesc pământul...Mie...(mi-ajunge) cerul mi-i destul (: Eu...mă mulțumesc cu cerul.)” [52, p. 85].

Această tratare ironică a celui ce aruncă cu pietre în adevăr ca-ntr-un nebun ne vorbește despre faptul că poetul consideră adevărul ca pe o piatră unghiulară pe care trebuie să s-așeze fundamentul cunoașterii noastre. Și în sfera artei adevărul este o *conditio sine qua non*, artistul fiind chemat prin chiar statutul său să-l slujească.

În recenzia la *Novele din popor* de Ioan Slavici Eminescu exprimă credința că „nici o literatură puternică și sănătoasă, capabilă să determine spiritul unui popor, nu poate exista decât determinată ea însăși, la rândul ei de spiritul acelui popor, întemeiată adică pe baza largă a geniului național” [54, III, p. 1189].

Trista și searbăda conexiune cauzală a întâmplărilor nu valorează nimic, trebuie descoperită rațiunea de a fi a acestora „în adâncimea geniului popular”, unde se află rădăcinile combinate ale creșterii și decăderii lui, a calităților și viciilor (ca în cazul osmanilor). De aceea, Eminescu deduce: „Numai oamenii care au tăria de a fi credincioși caracterului lor propriu fac impresie într-adevăr estetică, ei nu mai au farmecul adevărului, reprezentarea lor zguduie adânc toate simțirile noastre și numai aceasta e obiectul artei.”

Un exponent al „geniului natural” este, în viziunea lui Eminescu, Shakespeare, care îmbină simbiotic „abstracțiunea absolută” (în *Visul unei nopți de vară*, *Basmul de iarnă*, *Ceea ce vreți*) și „terenul cel grav și teribil cu materia lui cea exactă, istorică și cu pretențiunea cea mare

de a fi înainte de toate adevărat”. Shakespeare nu trebuie imitat, ci studiat, „și încă astfel ca să poți cunoaște ceea ce-ți permit puterile ca să imiți după el”.

Shakespeare, ca adevărat poet național, se alimentează din cântecele populare, care sunt asemuite metaforic cu „florile sălbatice”, adică naturale, și creează personaje veridice respectând în totul adevărul vieții:

„Flori mirositoare, însă sălbatice ca florile din cununa nebunului rege Lear. Oare amestecul ce pare fără înțeles a florilor sălbatice ce se strecoară prin pletele bătrânului rege nu sunt metafora vie a creierilor săi, în care imaginile, florile gândirii s-amestecau sălbatice și fără înțeles. Și câte profunditate în acele gânduri, și cât miros în acele flori.

Astfel sunt și florile sălbatice – cântecele populare. Pe câmpiile lor a cules Shakespeare și orice poet național – pe alte câmpii însă a[u] cules poezii aceia cari vorbesc de rai și iad, de îngeri și demoni, de stelele cerului și de mărgăritarele din fundul mării. Shakespeare a vorbit de om – de om cum e. Bețivul său e bețiv, eroul său e erou, nebunul său e nebun, scepticul său e sceptic și fiecare om e murit din gros cu culoarea caracterului său, căci Poporul concepe cum vede și Shakespeare a fost al poporului său prin excelență” [52, p. 551].

Portretul pe care i-l face în poemul postum *Cărțile* trebuie înțeles ca expresie unei dorințe de a-i semăna „divinului brit” anume prin puterea (el apare în altă însemnare ca „geniu poteric”) de a exprima adevărul social, moral, istoric, psihologic, caracterologic în general, căci el vorbește „de om cum e”, concepând lucrurile așa cum concepe și poporul său:

„Shakespeare! adesea te gândesc cu jale,/ Prieten blând al sufletului meu;/ Izvorul plin al cânturilor tale/ Îmi sare-n gând și le repet mereu./ Atât de crud ești tu, ș-atât de moale,/ Furtună-i azi și linu-i glasul tău;/ Ca Dumnezeu te-arăți în mii de fețe/ Și-nveți ce-un ev nu poate să-nvețe./ De-aș fi trăit când tu trăiai, pe tine/ Te-aș fi iubit atât - cât te iubesc?/ Căci tot ce simt, de este rău sau bine,/ - Destul că simt - tot ție-ți mulțumesc./ Tu mi-ai deschis a ochilor lumine,/ M-ai învățat ca lumea s-o citesc,/ Greșind cu tine chiar, iubesc greșala:/ S-aduc cu tine mi-este toată fala” [58, p. 386].

În analiza profundă pe care-o face acestui poem postum Tudor Vianu relevă elogiul pentru „puterea de a intra în formele cele mai variate ale vieții, pentru marea lui aptitudine de a crea oameni și situații, apoi pentru întinsa experiență concentrată în dramele lui”: „Și-nveți ce-un ev nu poate să te-nvețe”. Dar Shakespeare este pentru Eminescu mai mult. El îi comunică poetului nostru nu numai știința despre oameni, dar și facultatea sporită de a simți și înțelege. Shakespeare îl înzestrează cu noi priviri îndreptate către lume. Shakespeare este educatorul lui. Același este înțelesul mărturisirii lui Goethe, în discursul său din 1772.

„Am simțit în chipul cel mai viu cum existența mea se extinde infinit; totul devine pentru mine nou, necunoscut și lumina neobișnuită primită de la el îmi făcea ochii să lăcrimeze. Umanitatea lui Shakespeare este dintre cele mai pilduitoare” [144, p. 567]. Chiar greșelile lui îi sunt dragi și poetul nostru vede în poetul englez un model și o țintă a aspirației sale.

De o înaltă apreciere în articolul *Comedia franceză și comedia rusească* se bucură Gogol, „după unii cel mai original, după alții cel mai bun autor rusesc”, care „și-a înrădăcinat în minte viața poporului rusesc”. Tipurile lui, după cum menționează Eminescu, sunt copiate de pe natură, oamenii se prezintă aievea ca cei de prin târgușoarele căzăcești.

Gogol se deosebește de autorii francezi care pun preț mai mult pe „luptele dramatice”: „ca toți scriitorii care nu se silesc să ne spuie ceva, pentru a ne procura petrecere, ci cari au de spus ceva adevărat, fie chiar un trist adevăr, Gogol nu vânează nicăieri efectul, pentru că el nu a scris pentru tantieme, nici pentru succes, ci pentru că i-a plăcut lui să scrie, cum simțea și vedea lucrurile, fără a se ocupa mult de regulile lui Aristotel. Și după a noastră părere bine au făcut” [54, III, p. 176-179].

Regula de aur a artei, fie aceasta poezie, pictură, muzică sau actorie este să nu se confunde naturalul cu frumosul, să nu frizeze bunul simț și adevărul vieții. Această părere a cronicarului dramatic Eminescu apare în *Curierul de Iași* din 22 decembrie 1876. O altă condiție esențială este ca arta să aibă nu doar o *valoare estetică*, ci și o *valoare morală*. Un asemenea criteriu este formulat clar în articolul *Repertoriul nostru teatral*, publicat în *Familia* din 18/20 ianuarie 1870:

„În genere noi nu suntem pentru traduceri ci pentru compuneri originale; numai aceea voim, ca piesele, nu vor avea valoare estetică mare, ceea etică să fie absolută. Ni place nouă și gluma mai bruscă, numai ea să fie morală, să nu fie croită pe spetele a ce e bun. Ni place nouă și caracterul vulgar, numai corupt să nu fie; onest, drept și bun ca litera evangheliei, iată cum voim noi să fie caracterul vulgar din drama națională” [144, IV, p. 58].

Modelele recomandate de cronicarul teatral este *Maria Magdalena* a lui Frederic Hebbel, considerată „o sublimă dramă” și comedia poporală a poetului danez Holberg. În acest prim studiu al său cu caracter polemic, Eminescu pledează pentru un scris solid și sănătos (chiar dacă autorii au un talent neînsemnat), fără jignirea moralei și a cuviinței. Sunt autori de preferat celor care excelează „prin fantezia bogată și prin verva cea plină și strălucită a spiritului”: „tot așa precum adeseori e mai de preferat apa cea vie, curată, proaspătă, care constituie o condițiune neapărată a vieții, înaintea chiar a parfumatelor vinuri ale orientului.”

Modelele recomandate nu trebuie să contribuie la formarea unei idei rele despre literatorii români, autorul precizând în final „cine vre să studieze caracteristica, fizionomia psihologică,

originalitatea poporului românesc, pe acela-l consiliem cu tot dinadinsul ca să studieze comediile domnului Alecsandri.”. În proză sunt recomandați Slavici și Creangă.

Eminescu menționează rolul deosebit pe care îl au *Convorbirile literare* „în mijlocul zăpăcelii” care schimbă mereu temeiurile firești ale lucrării culturale și face să-și piardă înțelesul hotărât cuvintele române, românitătea și națiunea. Doar în cadrul acestei redacții câțiva oameni cumpătați și purtați de bunul simț firesc „statornicesc principiul că toate încercările de a înainta în lucrarea noastră literară vor rămâne zădarnice, dacă nu ne om întoarce la temeliile firești, la tradițiunile, la limba, la felul de a vedea și la tendințele poporului român. Revista a contribuit indiscutabil la stabilizarea lucrării literare, ea fiind «în limbă, în stil și în concepțiuni adevărată expresie a spiritului românesc». Eminescu se referă la revista ieșeană și într-o notă din *Timpul*.” [136, IV, p. 452].

Meditațiile despre adevăr – în viață, în artă, în filozofie și etică – îl situează pe Eminescu pe linia gândirii moderne care prelungește și modifică preceptele filozofilor antici.

După cum consemnează dicționarele de specialitate, noțiunea de adevăr e legată de cea de realitate, aceasta apare ca independentă de noi, adevărul ține de discurs și de reprezentare. De la Socrate și Platon el a fost raportat la spiritul uman, la cunoaștere, la realitate, la limbaj. Definițiile adevărului sunt foarte multe, așa cum și Eminescu face mai multe în *Fragmentarium*. Descartes spune că la adevăr ne duce *intuiția* (evidența) și *deducția*. În filozofia mai nouă el apare ca o valoare supremă cu toate că unii caută să-i opună valori considerate mai înalte (viața însăși, puterea, plăcerea, acțiunea).

Am văzut că Eminescu îl consideră anume ca o regulă de neînlocuit, el concepând gândirea ca gândire a adevărului și arta ca expresie a adevărului.

Criticul Aurel Martin remarcă faptul că dezbateră problemei esenței adevărului constituie un obiect fundamental al antichității, apoi al clasicismului francez și general-european, al postclasicismului, preromantismului și romantismului, făcând referință la două precepte din *L' Art poétique* a lui Boileau: „Rien n'est beau que la vrai” („Nimic nu e mai frumos ca adevărul”) și „Mais la nature est vraie” („Însă natura este adevăr”). Cercetătorul semnalează și unele deosebiri de legiutorul esteticii clasiciste (Molière nu place acestuia, în timp ce Eminescu îl dă drept model; Racine și Corneille sunt considerați modele în timp ce Eminescu îi crede „mergători pe caligi”). Poetul nostru e modelat de gânditori mai moderni, având în cea de-a două etapă a gândirii estetice din perioada 1876-1883, perioada colaborării la *Curierul de Iași* și *Timpul*, o experiență personală bogată și o formație intelectuală avansată, axată pe cunoștințe din mai multe domenii.

Încă în manuscrisele studențești Eminescu delimita adevărul general abstract de adevărul particular concret, bineînțeles *trăit*. „*Afectele*, nota el, sunt izvorul fantaziei. Artele, în special muzica, ating mai mult rădăcina ființei. Este în natură, mai consemna el, ceva analog cu ceva ce în noi face posibilă fantazia – izvorul fantaziei. Izvorul în amândouă nu este ceea ce numim: intuițiune, închipuire, idee, ci altceva. Este fundamentul lipsit de ideea mecanismului, ce produce idei. Activitatea artistică este o bucată de natură sublimată – se-înnobilează. Natura produce în fantazie prin mai multă libertate chipuri mai frumoase. Din mila și din puterea naturii dotați nu trebuie să trecem peste ea. Noi suntem din firea ei și ea este din firea noastră. Suntem puteri sublimite.” [52, p. 91].

Poetul este convins că nu putem să nu cugetăm arta, ca mijloc pentru înnobilarea firei omenești. E o idee care nu trebuie combătută, dar nici dusă prea departe. „Poeții înnobilează erupțiunea simțămintelor ei, măiestresc la natura omenească fără ca omul s-o bage de seamă. Este o estetică care arată cum pasiunile să se înfrâneze în forme” [52, p.87].

Trei tipuri umane reprezintă cel mai bune adevărul: martirul, eroul și înțeleptul. Sunt numai trei forme din aceeași substanță greu de delimitat, dar care pot fi puse sub semnul comun al *trăirii adevărate*:

„Martirul, eroul și înțeleptul sunt numai trei forme ale unei și aceleiași substanțe: adevărul. Dar un erou cât de mărginit în privi[rea] inteligenței, dar un martir ignorant, dar un înțelept și puțin viteaz – câteși trei cunosc aceleași stări – vedem suma lor. Pentru câteși trei există un sacrificiu pentru un lucru, care nu sunt ei înșiși și care se răsfânge asupra semenilor lor. De aceea la martir și la erou poate subzista un *transitus per filium medium*, o trecere a tendinței lor (ilizibil) adevărate prin un principiu aparent fals, dar ceea ce ei au simțit este adevărat” [52, p. 87].

După cum au arătat unii eminescologi, pentru Eminescu întrebarea privitoare la esența adevărului trimite la întrebarea privitoare la esența ființei. Această echivalare o face Heidegger în studiul său *Despre esența adevărului*, în finalul căruia se precizează: „Încercarea făcută aici trimite întrebarea privitoare la esența adevărului dincolo de limita obișnuită, inerentă conceptului tradițional de esență, și ajută gândirea să mediteze asupra acestui lucru: oare întrebarea privitoare la esența adevărului nu trebuie să fie totodată și înainte de toate întrebarea privitoare la adevărul esenței? Însă în conceptul de «esență» filozofia gândește ființa.” [61, p. 157-158].

1.2. Concepte culturale și sociologice în publicistică. Rolul artei

Constituirea sociologiei ca știință are loc în epoca modernă, când a apărut problema definirii adecvate a societății și legilor care o guvernează.

Filosoful francez Auguste Comte impune termenul de sociologie, în perioada în care cunoștințele despre societate erau incluse în mai multe discipline: istorie socială, statistică socială, fizică socială, etc. Prin urmare, nu studiul statistic al faptelor sociale trebuie să ne preocupe, ci sistemul științelor deja constituite, și care în evoluția sa nu poate fi modificată.

La mijlocul secolului al XIX-lea, după cum considera A. Comte, acest sistem se prezenta ca incomplet, deoarece se limita numai la științele viului. Apărea necesitatea ca el să aibă o „regina științelor”, „sociologia”, care să aibă ca obiectiv studiul „pozitiv” al faptelor umane.

La acea vreme se impunea ca necesară trecerea de la speculativ la normativ, de la abstract la concret și descriptiv, explicativ și predictiv. Omul și societatea trebuie cercetați cu exactitate științifică și nu prin prisma deducțiilor pure. „Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir” („a ști pentru a prevedea, a prevedea pentru a putea”), aceasta era deviza noii discipline, pusă în programul ei fundamental”.

O încercare de a sintetiza științele sociale și a o include într-un corpus sistematic o făcea încă Saint-Simon printr-un act de transformare a „științei de ghicire” într-o știință bazată pe observație.

Auguste Comte (1798-1858) înlocuiește termenul de *sociologie* prin acela de „fizică socială” utilizat de statisticianul belgian Quetelet în studiul său *Despre om și dezvoltarea facultăților sale sau Eseu de fizică socială*. Comte vedea ca prim obiectiv al sociologiei „studierea fenomenelor sociale, privite la fel ca acelea astronomice, chimice și fiziologice, deci ca niște fenomene supuse unor legi naturale universale”. „Privind întotdeauna faptele sociale nu ca pe niște obiecte de criticat, ci ca pe niște subiecte de observație, ea se ocupă exclusiv de stabilirea relațiilor reciproce dintre ele” [75, p. 704].

Paul Clavier precizează că A. Comte a avut mai multe surse de inspirație: de la Montesquieu preia legi constituite ca „raporturi necesare ce derivă din natura lucrurilor” și de legături existente între regimurile politice și organismele sociale; de la Condorcet își însușește ideea de „coordonare rațională a șirului fundamental al diverselor evenimente umane conform unui plan unic”, iar de la Saint-Simon preia postulatul că „totalitatea oamenilor constituie o adevărată ființă”.

„Așadar, conchide Clavier, Comte vrea să ridice politica la rangul științelor bazate pe observație. Însă fizica socială, sau sociologia, nu se mulțumește să aplice fenomenelor sociale metodele și procedeele fizicii sau fiziologiei. Ea constituie o știință perfect distinctă, deoarece

nici la materie nici la ceea ce este viu. Comte propune deci «un studiu pozitiv al ansamblului legilor fundamentale caracteristice fenomenelor sociale». Dimensiunea colectivă a acestor fenomene nu este o simplă rezultată a componentelor lor individuale” [Apud, 75, p.704].

Principiul programatic- cheie pe care se axează economia politică este prevalența acestei dimensiuni colective asupra componentelor individuale, după cum stabilește cu aer de întemeietor Auguste Comte. În evoluția spiritual-umană și a diviziunii muncii sociale contează viața comună și nu indivizii (precept preluat și de Durkheim), „ansamblul credințelor și sentimentelor comune mediei membrilor unei societăți” și nu viața individuală a acestora, conștiința lor luată aparte. Din aceste postulate se poate deduce ușor că sociologia se preocupă de aspectul general al lucrurilor și de lucrurile înseși, de ansamblu și nu de părți, adică de structură și nu de elementele care o constituie grupul social cu mentalitatea, cu felul său (colectiv) de a privi lucrurile și cu comportamentul său și nu membrii care îl formează ca unitate.

Este ceea ce îl determină pe Marcel Morus (1842-1950) să introducă o noțiune nouă și anume aceea de „fapt social total”.

Privirea sociologului se îndreaptă spre „modurile colective de a acționa”, spre felul în care acestea se constituie în afara indivizilor. Pornind de la această perspectivă generalizatoare, sociologia (*socium* etimologic înseamnă asociere, întovărășire; dicționarul latin – român ne dă pentru *socius* sensul substantival de „asociat”, „părtaș”, „aliat”, „tovarăș”, și sensul adjectival ce poate fi definită ca „știință a faptelor sociale”). (Durkheim adaugă și: „ca știință a instituțiilor, a genezei și a funcționării acestora”) și ca știință a acțiunii sociale (astfel apare la Max Weber și Talcott Parsons), ca știință a relațiilor interpersonale și a proceselor sociale (la L. von Wiese, ca „știință a realităților sociale”), ca știință a modului de producere, structurii de clasă a societății, „a bazei formelor de conștiință socială” a lui Marx [79, p. 54].

În doctrina marxistă este postulată condiționarea procesului vieții sociale, politice și sociale de modul de producere a vieții materiale: „Nu conștiința oamenilor determină existența lor socială, ci, invers, existența lor socială le determină conștiința”. Weber vorbește, în sens opozitiv marxismului despre întâietatea conștiinței asupra formelor vieții economice. O viziune nouă asupra sociologiei o are Georges Gurvich (1894-1965), care propune ca sarcină a acestei științe studiul nivelurilor, straturilor, palierelor, interrelațiilor acestora și, bineînțeles al modului, în care se constituie ansamblul lor și al modului în care „trece prin diferitele grade de contopire și de întrepătrundere a cunoștințelor într-un Noi: Masă, Comunitate, Comuniune” [75, p. 706].

Această modalitate de analiză a macrosociologiei a avut impact deosebit asupra lui Claude Levi-Strauss. Pe parcursul secolului al XIX-lea și al XX-lea s-au înregistrat mai multe școli sociologice, printre care s-au evidențiat: *școala geografică*, preocupată de condițiile

climaterice și cele habituale, *școala rasial-antropologică* (cu accentul pe factorii rasiali, moșteniți), *școala organicistă* (ce privește societatea ca pe un organism), *darwinismul* (ce ia în considerație lupta pentru existență), *școlile psihologice* de tot felul, *școala pozitivist-naturalistă* și *școala structuralistă*.

Indiferent de metodele și grilele aplicate problemele abordate au fost cele ce țin de natura realității sociale, de relațiile dintre știință (interdisciplinaritate), de specificitatea gnoseologică a cunoștinței sociale, de valorile culturale și religioase și raporturile dintre individ și grupurile sociale din care fac parte, dintre Eu și Lume, Eu și Univers.

Pe fundalul unor asemenea schimbări a modurilor de abordare teoretică, ce nu modifică, însă, principiile generale se desprind câteva etape importante metodologice de constituire a sociologiei ca disciplină de sine stătătoare: orientarea ei statornică spre problemele societății și vieții organice, care o deosebesc de științele naturale preocupate de materia anorganică; focalizarea studiului pe aspecte ce țin de totalitate, de acel *Noi*, pomenit de Gourvich, care o deosebește de alte științe sociale ce iau în dezvoltare laturi particulare (economie, politică, morală); desprinderea de filozofie prin reorientarea studiului faptelor concrete, ale faptelor sociale înțelese în spiritul lui Welaes, ca „lucruri”; trecerea de la studiul cu caracter teoretic propriu-zis la cel empiric, istoric și etnologic cu accent pe „observație”; conturarea clară a unor preocupări de ordin statistic, matematic, aplicat, concretizate în recensăminte.

Diferențierea merge în sens evolutiv, ramurile disciplinei diversificându-se din cauza specializării pe domenii: sociologia economică, politică, administrativă, juridică, sociologia artei și literaturii ș.a. Un factor de diferențiere îl constituie împărțirea ei distinctă în *microsociologie*/care are ca obiectiv grupurile mici și relațiile interindividuale și *macrosociologia* (interesată de grupurile mari, de Noi.)

Un alt factor este principiul restrângerii la anumite țări și culturi, care stimulează apariția evidentă a diferitelor sociologii naționale.

Nu lipsesc nici încercările de a constitui sisteme personale de sociologie, care se ocupă de abordare unor probleme specific – naționale locale.

O astfel de ramificare o reprezintă sociologia culturii, bazată, după constatarea unui specialist în materie, pe analiza structurală, evoluțională, funcțională și deviațională. În mod prioritar ea se intersectează de anumite laturi, condiții sociale și relațiile cu alte culturi, procesul de creare a valorilor în medii socio-culturale diferite, mecanismele socio-dinamice și, în contextul istoric actual, de fenomenele de europenizare și globalizare.

În spațiul românesc de sociologia culturii s-a preocupat Nicolae Bălcescu, care a corelat-o cu analiza fenomenului social. Ideea de revoluție asociază conceptelor de revoluție culturală,

progres cultural, toate procesele ce au avut loc în domeniul culturii. Misia istoriei, în viziunea sa, este de a ne arăta, a ne demonstra transformarea continuă, mișcarea progresivă a omenirii, precum și dezvoltarea sentimentului și a minții omenești, sub toate formele dinlăuntrul și dinafară, în timp și spațiu”.

El pune în lumină relațiile de complementaritate dintre cultură și revoluție, societate, cultură și națiune.

La fel ca Bălcescu, Kogălniceanu întrevide o interrelaționare între starea culturală și cea economică.

Același punct de vedere în ce privește intercondiționarea procesului de modernizare a realităților economice și a realităților culturale, în context istoric românesc, îl susține Mihail Kogălniceanu.

Eminescu critică, precum Maiorescu, „formele fără fond”, care împiedică sincronizarea culturii românești cu cea universală.

Eugen Lovinescu crede că meritul cultural al lui Maiorescu este unul „epocal”, el disociind estetica de noțiunile parazitare, oricât ar fi fost ele de generoase și de folositoare în alte privinți, el a eliberat literatura de ipotecile ce se puseseră în acea vreme asupra conceptului frumosului, privit în sine, ca obiect unic de preocupare a artei.

Dezvoltarea culturii și civilizației, în viziunea lui Eminescu, trebuie să se întemeieze pe muncă: „Golul nostru intelectual setos de civilizație a primit, fără control, fără cântărire, idei și bune și rele, și potrivite și nepotrivite, că națiunea întreagă, cu prea puține excepții, nu vedea că niciodată o vorbă nu poate înlocui o realitate, că niciodată fraza culturii nu e echivalentă cu munca reală a inteligenței și mai ales cu întărirea propriei judecăți, care e cultura adevărată, că niciodată fraza libertății nu e echivalentă cu libertatea adevărată, care e facultatea de a dispune de sine însuși prin muncă și prin capitalizarea muncii. Nu o utopie, ci o mie de utopii populau capetele generației trecute, care-și închipuiau libertatea fără muncă, cultura fără instruire, organizația modernă fără dezvoltare economică analogă ”. Dată fiind această situație, Eminescu amintește că imperativul economic numărul unu este: „A apăra munca noastră națională în contra exploatării, ușurare de tot soiul trebuie să fie ținta de căpetenie a tuturor măsurilor de luat” [55, IV, p. 910].

1.3. Publicistica, sinteză a culturii, imaginarului și mitopo(i)eticii lui Eminescu

În vremea noastră, când avem la dispoziție întreaga operă a poetului și o perspectivă nouă, holografică, asupra acesteia, de o importanță deosebită este să înțelegem anume unitatea

fundamentală a tuturor compartimentelor care, până nu demult, erau evaluate aparte și într-un mod ierarhizat ce făcea posibilă considerarea unor ca fiind superioare altora. Publicistica a fost privită, astfel, ca un domeniu secundar și, din punct de vedere ideologic, chiar ca latură reacționară a creației sale (o astfel de opinie a fost exprimată, după cum se știe, de Lovinescu, Negoițescu, Nemoianu, de unii adepți ai postmodernismului).

Perspectiva *holografică* (denumită astfel de eminescologul Mihai Cimpoi, susținută de Constantin Ciopraga și Dimitrie Vatamaniuc) este esențială în evaluarea de azi a operei eminesciene. Convergența tuturor compartimentelor, ilustrată de o cercetătoare ca Monica Spiridon, este singura dăătoare de beneficii analitice (hermeneutice, îndeosebi).

Nu mai este azi cazul să demonstrăm dacă este și *economist politic*, dacă a avut o gândire economică, în care să se întrevadă o *completitudine* a cunoștințelor, care era, după cum credea el însuși, obiectivul numărul unu al cunoașterii.

Absolut necesare sunt studiile care ne relevă *enciclopedismul* său și vastitatea erudiției sale intelectuale de felul *Dicționarul enciclopedic „Mihai Eminescu”* al lui Mihai Cimpoi sau *Dicționarul de cultură poetică* a Vioricăi S. Constantinescu.

Primul care ne oferă tabloul impresionant al culturii sale cu adevărat enciclopedice, deși formula și o rezervă față de încercările de a face din poet un *monstrum eruditionis* a fost, bineînțeles, G. Călinescu, în *Viața lui Mihai Eminescu* și în *Opera lui Mihai Eminescu*, în care urmărește modul cum s-a produs formația intelectuală a poetului. Criticul observă, cu perspicacitate, că „adevărata cultură poetul și-a făcut-o însă nu pe băncile sălilor de facultate printre colegii de la Litere, numiți – pare-se «mincinoși» sau printre cei de la Drept, socotiți «groliati», ci de-a dreptul din cărțile pe care le citea la bibliotecă sau acasă.” [14, p.86].

În atmosfera studențească vieneză și berlineză poetul asimilează o *cultură vastă* care se transpune cu o acțiune de evidentă individualizare, de *eminescienizare* (am putea spune) nu doar în publicistică, ci și în poezie. Căci în această epocă se formează, pe bază de tratate de filozofie, de economie politică, de doctrine de tot felul, de cărți vechi, de traduceri în limba germană și de lecturi în original din scriitorii clasici sau contemporani, din multe științe (matematică, fizică, astronomie, istorie, medicină ș.a.), viziunea lui organicistă asupra lumii și cursului civilizațiilor văzută ciclic – de la mărire la cădere (în *Memento mori*) sau asupra genezei și nașterii universului din haos (în *Scrisoarea I*, în *Sărmanul Dionis*, în *Luceafărul*).

Într-o epistolă cu caracter ludic către Chibici-Râvneanul se amintește anume „vremea aurită”, „Când l-aceeași școală înaltă/ Vizitam același curs” : „Cu măsurile ei blânde/ Cu isonul horum – horum / Ne primea în ei brațe. / Alma mater philistrorum.// Cu măsura, cu isonul / Cujus, huius, harum, horum/ Ne primea-n a sale brațe / Alma mater philistrorum./ Cu evlavie

cumplită/ Înghițeam pe regii libici/ Unde sunt acele vremuri / Te întreb, amice Chibici?” [58, II, p. 230-231].

Să reținem și observația marelui critic că articolele politice și naționaliste, pe care le începe a publica în vremea studenției, „sunt pline de considerații de economie politică”.

Să urmărim tabelul complet al acestor considerații care sunt formulate pe întregul parcurs al publicisticii sale și apar și în expresii poetice memorabile în unele din poemele sale.

Menționând obiectele care le frecventa (filozofie politică, economie politică, filosofia dreptului, știința financiară, științele administrative, dreptul internațional, medicina), Stefanelli și alți contemporani ai săi au constatat că Eminescu nu râvnise să se specializeze într-un „ram” anumit de știință, adică drept, medicină, în litere sau științe, ci căuta să-și însușească o cultură generală, care se cere de la fiecare om cult. Eminescu din toamna anului 1869 până în vara anului 1870 a cercetat cursurile menționate și poate și pe altele; la Berlin a urmat mai departe studiile universitare și citea neconținut. Frecventa și diferitele muzee, ce le posedă în număr atât de mare capitala Austriei, apoi renumitele galerii de picturi și diferite expoziții de artă. Cultura cu care era înzestrat era deosebit de vastă.

Nu calitatea de economist politic trebuie să ne intereseze (deși Călinescu afirmă că are cunoștințe temeinice și în acest domeniu), ci felul în care elementele de economie politică se integrează atât în cultura sa generală, cât și în imaginarul său, în mitopo(i)etica sa. *Gândirea sa economică* se asociază în mod organic ontologiei lui, felul în care gândește ființa și o rostește.

În acest context al evaluării se impune nu preluarea întocmai a unor păreri ale marilor economiști politici, căci nu a urmărit să articuleze o *doctrină* anume, ci să se aducă *în clar cu sine*, să-și lămurească bine pozițiile de gazetar și să înțeleagă mai bine „mașina lumii”, specificitatea identitară, raportul ontologic Eu/ lume și mai cu seamă realitățile românești contemporane lui. În lumina postulerilor economiștilor politici, el caută să mediteze, în mod aplicat, concret – asupra *celor ce se întâmplă* cu statul, cu parlamentul, cu dreptul, cu structurile sociale și administrative, cu socialismul și comunismul utopic modern, înseși categoriile economice. Se cuvine să urmărim nu numai influențe directe sau indirecte, ci anumite afinități efective, o *constructuralitate* (de care vorbea acad. Mihai Cimpoi), o alianță intelectuală bazată pe principiul *acceptării/respingerii*, precum dovedește atitudinea sa față de fiziocrați sau liber – schimbiști. Îl interesa în măsură egală teoriile curente și cele clasice burgheze. [17, p. 151]

Sintetizate, categoriile ar apărea în număr de patru: proprietatea, *munca productivă*, *valoarea*, *capitalul și banii*.

Referindu-se la complexul de similitudini și de înrâuriri în domeniu, Vasile C. Nechita constată: „Caracteristic acestor lecturi și influențe doctrinare este faptul că ele au vizat, mai mult,

latura economică. Pe fiecare autor în parte și pe toți laolaltă, însă în proporții diferite, Eminescu i-a studiat și i-a luat drept aliați, nu atât în controversele de ordin social și politic, cât economic.

La germani a găsit, în principal, elementele de filozofie politică de care avea nevoie, iar la anglo-francezi pe cele de teorie politică economică. Și unele și altele erau binevenite pentru că îi satisfăceau năzuința spre universalitate și confereau o mai mare solidaritate construcției sale proprii.” [17, p.65].

Iată cum apare tabelul alianțelor în studiul lui Vasile C. Nechita:

— de la economiștii politici englezi și francezi este preluat și nuanțat principiul liberului schimb, principiu fiziocratic care constă în *laissez – faire*, *le monde va de lui – même*, deci lăsarea lucrurilor în cursul lor firesc, în formularea teoretică a costurilor absolute (Smith) și comparative sau relative (Ricardo);

— de la Carey și List vine formularea teoretică a protecționismului.

Postulările doctrinare ale lui Carey și List vin prin intermediul cursului universitar ținut de profesorul Eugen Dühring (*Curs de economie națională*) și în studiile lui Carey revoluționează economia națională și știința socială și Critica economiei naționale și a socialismului;

— de la Karl Knies, reprezentant al vechii școli istorice germane, vine formularea că „ordinea economică și social-politică este produsul unei dezvoltări istorice naționale specifice”, principiu opus statuării lui Schindler că în domeniul economiei acționează legile cu caracter obiectiv și universal;

— de la John Stuart Mill reține opiniile privind „disproporția între producție și comerț” și devansarea actului creator față de cel mijlocitor;

— de la Say vine demonstrația raportului „dintre industrie și negoț”, „dintre cheltuielile de transport și valoarea mărfurilor supuse deplasărilor speciale”;

— de la Mill și același Say, de la Hugh Miller, Montalembert, Ray, opinii privitor la realitățile și condițiile politice și sociale din Anglia și Europa;

— de la Malthus vine informația privind problemele teoriei și politicii demografice;

— de la Quesnay, Smith și Ricardo sunt preluate principiile fiziocratice, „analiza sistematică a producției capitaliste”, ideile conservatoare privind ordinea naturală, liberul schimb, teoriile despre munca productivă, rentă și relații agrare [17, p. 58-106].

Orientarea doctrinară protecționistă provine, așa cum remarcă și Călinescu, din lucrarea lui Carey *Principles of Political Economy*, prin intermediul lui Dühring despre care am vorbit

mai sus: poetul scoate extrase într-un articol al său, folosindu-se de o traducere în germană a lui Adler.

Faptul că îl consultă pe Carey, de altfel ca și pe List, în vederea elaborării unui *Dicționar de economie politică* este mărturisit într-o însemnare manuscrisă de însuși Eminescu:

„Pe Carey îl compar în ediție mare, îl leg cu hârtie intercalată, șterg toate pasajele netrebnice din el, traduc juxta linea tot ce e sănătos ca idee. Tot așa fac și cu List și cu alți economiști ce-mi convin. Fac un mic dicționar de *Grundbegrift der Nationaler Oekonomie* cu un sistem prevăzător de rezultat al ideii generale Producțiune” [131, p.151].

De menționat precizarea „ce-mi convin”, care aduc dovada alianței electivă cu autorii tratatelor de filozofie și economie politică. Cunoașterea principiilor enunțate de Carey o adevărește și articolul din Franța, care apare în *Timpul* în noiembrie 1877:

„Carey, ni se pare spune că toată civilizația omenească se află într-un vecinic pericol. Împrejurul micului cerc de oameni într-adevăr luminați și binevoitori sunt milioane de oameni, pe care dorința de câștig, ambiția și invidia, dacă nu instincte, și mai de rând, și face totdeauna gata de a răsturna tot ce exista.” [56, IV, p. 301].

Influențe indiscutabile din Carey pot fi depistate și în unele articole din ciclul *Icoane vechi și nouă*, unde se dă și o definiție a sociologiei ca știință („ce se întemeiază pe un axiom care e comun tuturor conștiințelor omenești”) și în extrasul denumit de el *Transport*, în care D. Vatamaniuc vede o tangență cu *Doină*, care cunoaște un lung proces de gestație, începând cu anul 1879, ea fiind prezentată la *Junimea* în iunie 1883 cu ocazia dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, și într-un articol publicat în *Timpul* în 31 octombrie 1881 în care se menționează scopul învederat al drumurilor de fier de a lărgi aria negoțului: „Drumurile de fier au scopul de a întinde tot mai mult exportul materiei brute, precum și puterea centralizatoare a negoțului, lucrul care-i urmează sărăcia pământului, scăderea puterii de asociație, decadența sistemului dinlăuntrul țării. Precum noi exportăm grâne, India exportă bumbac.” [57, V, p. 931].

„Puțina manufactură locală a trebuit să dispară repede; bumbacul pleacă de la producătorul din centru Indiei, ocolește prin Calcutta, Bombay, Manchester, spre a se întoarce manufacturată, la nevasta, la copii producătorului chiar. Tot astfel lâna noastră ocolește lumea pentru a se întoarce manufacturată la noi și a fi plătită înzecit. Cu cât mai multe drumuri de fier și căi de comunicații se vor deschide, cu atât mai puțin se va întreba munca, cu atât mai mic va fi prețul produselor noastre. Toate țările care nu au comerț înăuntru și care sunt vizate la export la piețe îndepărtate decad intelectual, economic, moralicește chiar.” [57, V, p. 931].

Eminescu pune în paralelă realitățile economice românești și cele indiene într-un editorial din *Timpul* din 31 octombrie 1881: „Locuitorii Indiei orientale vând bumbacul brut cu 35 bani,

din care guvernul ia jumătate sub formă de bir, cămătarul altă jumătate și când, după ani de zile, același bumbac se întoarce în formă de materie țesută, el plătește 120, 150, 200 de bani funtul, adică de 10, 20 ori atâta cât primise el însuși pentru același bumbac. Ce se face toată diferența asta și cine o înghite? Ea se absoarbe pe drumul de la locul pe care bumbacul se produce până la coliba, în același câmp, în care locuiesc cei ce au să-l poarte. Dar ce ocol a făcut? Din fundul Indiei la Bombay și Calcutta, de-acolo la Manchester și înapoi. Ocolul lumii, pentru a ajunge la câmpul muncitorului până la coliba lui.

Tot acest lucru se-ntâmplă cu lâna pe care o plătim înzecit când se-ntoarce îndărăt sub formă de postav.” [57, V, p. 1233].

Eminescu polemizează cu teza lui J.-B. Say privind comerțul. „Noi credem însă, și ne declarăm în apostazie împreună cu Carey, că negoțul e într-atâta de folositor, întrucât sporește puterea de muncă și aptitudinile unui popor. Întrucât el o împuținează și simplifică ori reduce aptitudinile unui popor, e stricăcios. (...)”

„Da, zice umanul Carey, el opune predici oricărei comunicații ce se întâmplă fără mijlocirea lui, căutând a câștiga un monopol pentru ca producătorul de alimente să capete cât mai puțin postav pentru produsele lui, iar postavul să aducă cât se poate de puțină pâine” [50, XII, p. 386].

Lăsăm deoparte problematica economică dezbătută și faptul dacă „umanul Carey este socialist sau nu”, problemă semnalată ca atare de Dimitrie Vatamaniuc. [„Atât „Cumpăna”, cât și „Apărătorul” găsesc... ”] și [„Adunările legiuitoare sunt convocate...”], le lecturăm ca pe niște secvențe beletristice scrise cu vervă polemică susținută, cu „vorbă verde”, cu comparații sugestive și reduceri socratice la absurd. Ele conțin un discurs articulat după un mod care face posibil îmbinarea sincretică a imaginarului politic cu cel poetic. Apare antiteza retorică specifică eminesciană, omul „ca un animal condamnat să muncească (deci nu ca un obiect al perfecțiunii) – și cel mai tare și cel mai viclean” pentru care muncește, acesta fiind felul de a concepe lucrurile al școlii moderne de economie. Este ironizată, apoi, „breasla veselă ușoară”, amintită în *Împărat și proletar* și *Scrisoarea III*, „completa lipsă de idei și de cunoștințe”, dorința iluzorie de a face bine, toate acestea stimulând comparația cu lunatecii „care trec cu ochii închiși pe lângă prăpastii, dar se înfioară și se retrag cu spaimă în mersul lor când se ating de un obstacol mic” [57, V, p. 929].

Se face o referință sarcastică la „școala veche de cenușari ignoranți”, care aplaudă crearea oricărui nou drum de fier.

Dezacordul momentan al lui Brătianu cu Rosetti în ce privește concesiile Strausberg și alte erori îi par gazetarului „o slabă fulgerare de om în adevăr de stat”, „perspectiva unei reorganizări

sociale și economice” ce să prezeve rasa română de exploatarea din partea „de imigrațiuni de tot felul, care văd în țara lui „om și om”, un Eldorado al activității lor nimicitoare”. Eminescu operează, însă, o finală *reductio in absurdum*, considerând „dezacordul” un moment absolut derizoriu: „Dar dl Brătianu a fost învins; a trebuit să recunoască că e mai ușor a guverna cu slăbiciuni, ambiții și apetituri că e mai puternic sprijinul străinătății când urmează această cale și s-a alăturat din nou pe lângă iubitele lui Caradale. Efectele acestei noi alăturări le vom vedea în sesiunea viitoare și nu ne îndoim că ele vor fi tot atât de rele ca și în trecut” [57, V, p. 932].

Icoane vechi și nouă, structurate ciclic și publicate în *Timpul* pe parcursul lunii decembrie 1877, conțin și un *Abecedar economic*, în care se discută, printre altele, despre faptul că „natura i-a dat omului putere mărginită, socotită numai pentru a se ținea pe sine și familia” și că „prisosul pe care muncitorul îl poate pune la dispoziția civilizației și a junilor crescuți la Paris e foarte mic” (constatarea ne duce, evident, la poemul satiric *Junii corupți*).

Soliditatea documentară a studiului sociologic se impune în mod vizibil, Eminescu citând și aici sau având în vedere subtextual din mai mulți economiști, filosofi, oameni de cultură.

Ciclul întreg are și o învederată structură poetică, gazetarul folosind aici, cu o măiestrie desăvârșită, procedeele retoricii clasice, un sistem de imagini, tropi, figuri de stil, întâlnite în întreaga creație, proverbe, parabole și alegorii, snoave populare, construcții de idei abstracte și expresii livrești, adresări „jelalnice” de tip cronicăresc, frazări de recitativ baladesc, limbaj „verde”, portrete memorabile realizate în tușe lirice, de proslăvire imnică (precum este acela al lui Ștefan cel Mare) ponegriri satirice sau aforisme și spuse celebre ale marilor scriitori și cărturari, schițe ale personalităților de prim rang (precum este cea a lui Shakespeare „cel mai mare poet pe care l-a purtat pământul nostru”). Ele sunt adevărate *prozopoeme* cu fraze ritmizate, puse în cadențe solemne, glorificatoare sau polemice, ridiculizate. Iată o mostră din primul capitol *Actualitatea*:

„Țărani? Nu sunt. Proprietari nu, învățați nici cât negrul sub unghie, fabricanți – numai de palavre, meseriași nu, breaslă cinstită n-au, ce sunt dar?

Uzurpatori, demagogi, capete deșerte, leneși care trăiesc din sudoarea poporului fără a o compensa prin nimic, ciocoi boieroși și fudui, mult mai înfumurați decât colaboratorii din neamurile cele mai vechi ale țării” [43, X, p. 19].

Este învederată o alternanță a metrilor iambici, dactilici, amfibrahici și anapestici.

Într-o expunere a cursurilor universitare frecventate ce apare în *Fragmentarium* sub titlul *Economia națională* găsim formulate câteva postulate teoretice, foarte apropiate de modul de a gândi al poetului.

Există două specii de obiecte pe lume, notează Eminescu: obiecte ale naturii, ce țin de existența acestora și obiecte ce țin de personalitatea omului. „Omul conține încă o *destinațiune internă*. Întreaga viață omenească e o viață a lucrului. Fiecare popor tinde să domine natura; suma dominării omenirii asupra naturii e *civilizațiunea* adevărată” [52, p. 151-152].

În mai multe pagini este descrisă istoria economiei naționale, care înregistrează viața averilor, începând cu posesiunea de pământ și continuând cu posesiunea industrială, aceasta însemnând nu numai bogăție, ci posibilitate. Ceea ce compune istoria nu sunt epoci ci puteri, istoria nu e o combinațiune de tabele cronologice, ci cunoașterea unor puteri organice.

Poetul se referă la ideea statului în concepția Orientului, a lui Plato și Aristotel, definind în final filosofia ca „știință a comunității existenței” [52, p. 152; 171].

Din tratatul cel mai important al lui David Ricardo *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Londra, 1817), Eminescu extrage mai multe fragmente în câteva manuscrise ale sale, unul, referitor la renta funciară, fiind intitulat de el *Teoria lui Ricardo*. Cele mai influente principii teoretice ale economistului englez sunt cele privitoare la sistemul de piață liberă, la valoarea bazată pe muncă, la plus valoare, la venitul național și renta funciară, la liber – schimbism, diviziunea muncii între țări și la teoria costurilor comparative de producție. Extrasele eminesciene (Călinescu se referă la unul; Vatamaniuc depistează trei, reținute dintr-o traducere germană) se referă la prețul plătit pentru pământ, la comerțul intern și transmiterea puterii de muncă, aceasta din urmă prezentând una dintre cele mai grave probleme „prin faptul că este greu de transmis și mai trecătoare, dacă nu se întrebuințează numaidecât se pierde pentru totdeauna” [115, I, p. 86].

Dimitrie Vatamaniuc mai reține două importante comentarii eminesciene privind *simbria naturală*, „prețul de care toți lucrătorii împreună au nevoie pentru a-și ține sufletul și a-și propaga neamul, nici mai mult, nici mai puțin” și privind salariul, adică „prețul care pune pe unii în poziția de a-și îmbogăți neamul, pe când alții pier de foame, sete sau frig” (considerație care nu se află în textul lui Ricardo).

Jean Baptist Say, adept al teoriilor economice ale lui Adam Smith, a impus celebra formulă trinitară „a repartiției, legate de cei trei factori caracteristici producției: munca, capitalul și pământul. Fiecare își primește, conform teoriei lui Say, recompensa conform serviciilor prestate”. „Legea lui Say”, denumită și legea debușeelor, definește echilibrul economic stabilit automat de piață.

Teoria lui Ricardo, publicat pentru prima dată de Marin Bucur în *Caietele Eminescu* (V, 1977) este un fragment din lucrarea sa fundamentală:

„Pământul cel mai roditor se cultivă întâi, valoarea de schimb a produsului său fiind determinată ca valoare de schimb a tuturor trebuințelor de trai, după cantitatea totală a muncii care a fost necesară” [17, p. 317].

Eminescu situează la baza concepției sale munca și în funcție de ea judecă toate aspectele vieții social-economice. Poetul adoptă în această chestiune o atitudine intransigentă și se pronunță împotriva oricărei concesi făcute acestui criteriu de promovare în ierarhia socială. Munca este privită sub o dublă înfățișare, munca manuală, producătoare de valori materiale și munca intelectuală, producătoare de valori spirituale. Eminescu împărtășea opinia lui Jean-Baptiste Say, la care aveau Friedrich List și alți economiști cu numele cărora ne întâlnim în manuscrise și în proza politică.

Jean-Baptiste Say (1767-1832), economistul francez se face cunoscut prin două lucrări, *Traite de economie politique* și *Cours complete de economie*.

Eminescu notează avid din *Tratatul de economie politică* în care este definită munca. Munca ce consistă în aplicarea facultăților omului la producțiune, în viziunea lui apare în felul următor: „Acțiunea stăruitoare la care cineva se supune pentru a executa una din operațiunile industriei sau măcar o parte a acestor operațiuni. Oricare ar fi această operațiune la care se aplică munca, ea e productivă pentru a concurge la crearea unui nou produs. Astfel munca învățatului care face experimente și cărți e productivă; munca antreprenorului, deși nu pune el înșiși mâna pe lucru e productivă; în fine munca lucrătorului cu mâna, de la salahorul care sapă pământul până la matelotul care manipulează o corabie, e asemenea productivă” [52, p. 173].

Producătorul de valori și valorile pe care le produce se condiționează reciproc: „Unii economiști – notează Eminescu în manuscrisul 2264- se rostesc astfel ca și când omul ar fi făcut pentru produse, nu produsele pentru om” [52, p. 150].

Deosebit de prețioasă i se pare lui Eminescu definiția muncii pe care o face Adam Smith în *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, apărută la Londra, 1776: „Munca este cel dintâi preț, banul de cumpărătură cel de-ntâi, cu care s-au plătit toate lucrurile; este cea din urmă și cea mai reală măsurătoare, după care se poate prețui și compara valoarea ei” [52, p.171] și opinia despre rolul țărănimii în procesul de producere a bunurilor necesare existenței noastre: „Producătorul materiei brute pentru aceste trebuințe – spune Eminescu în prelegerea *Influența austriacă asupra românilor din Principate* – este țăranul. Aceasta este într-o țară clasa cea mai pozitivă din toate, cea mai conservatoare în limbă, port, obiceiuri, purtătorul istoriei unui popor, nația în înțelesul cel mai adevărat al cuvântului” [43, X, p. 21].

Nu lipsesc aici nici atât de eminescienele expresii sarcastice, virulente, care-i vizează direct pe „paraziții societății”: „Sub domnia roșie iese, din pământ din iarbă verde, o foarte

numeroasă clasă de paraziți improductivi cu trebuințe enorme, care toate se satisfac direct sau indirect din punga contribuabilului ori din altă avere a statului”.

O deosebită forță sugestivă o imprimă textului expresia metaforică „din pământ din iarbă verde” și cea ușor ironică „se satisfac” care ne duce la semnificațiile din *Împărat și proletar: îndeustulare petrecere în plăcere* (sardanapalică), mulțumire (materială): „Unii plini de plăcere petrec a lor viață,/ Trec zilele voioase și orele surâd”; [58, p. 264].

„Când ei în bogăția cea splendidă și vastă/ Petrec ca și în ceruri, n-au timp nici de-a muri?”; „Ei îngrădiți de lege, plăcerilor se lasă, / Și sucule cel mai dulce pământului i-l sug;” [58, p. 265].

Poetul e de părere că popoarele de agricultori, chiar dacă pot trăi, nu-și pot îngădui „luxul națiilor industriale avansate”. Urmează o încheiere, considerată de Vatamaniuc ca foarte importantă pentru definirea concepției sale social-politice. „Neapărat că nu trebuie să rămânem un popor agricol – scrie el –, ci trebuie să devenim și noi națiune industrială, măcar pentru trebuințele noastre” [43, X, p. 21].

În mecanismul economic un deosebit rol îl joacă raportul dintre consum și producție: „Pentru noi era ceva învederat că, dacă un individ ce consumă mai mult decât produce se ruinează, o colectivitate politică de indivizi câtă să se de ruineze asemenea, făcând același lucru. Doctrina liberului schimb, ce se bucura de atâta vază odinioară, a aruncat multe lucruri între basmele învinse ale unei politici economice răsuflate; între acestea era și însemnătatea balanței comerciale internaționale pentru viața economică a unui stat” [44, XI, p. 387-388].

Urmând pe Adam Smith, școala economistă din Anglia și credincioșii ei ucenici din Germania au crezut a putea susține că balanța comercială este o eroare definitiv invalidată a școalei mercantile sau, precum se exprimă un autor englez, o „exploded fallacy”. Dar precum multe lucruri declarate moarte de către teoria liberului schimb și-au dovedit mai pe urmă vitalitatea și dreptul la existență, tot astfel noua direcție critică a economiei politice i-a recunoscut balanței comerciale marea însemnătate ce o are pentru viața economică a unei nații” [44, XI, p. 387-388].

Articolul *Banca comercială* este o secvență publicistică aferentă tematic *Scrisorii III*. Polemizând cu „oamenii speciali, cu liber – schimbiștii, de la „presa”, stilistic întemeiați, zice poetul, pe „praful așezat pe cartea lui Adam Smith, el ridiculizează clasa de proletari ai condeului”, „negustori de vorbe” și „falși patrioți” [44, XI, p. 388].

Adam Smith este autorul unor scrieri economice care se consideră fundamentale, constituind piatra unghiulară a tratatelor cu caracter filosofic social despre evoluția politică și economică. *Teoria sentimentelor morale* (*Theory of Moral Sentiments*) poate fi considerat ca un

tratat pregătit pentru *Avuția națiunilor*. „Natura umană” este privită ca un dar universal, pe care se axează instituțiile sociale și oamenii cu comportamentul lor în cadrul societății; individul este, după părerea lui, un „om interior” care are calitatea de „spectator imparțial”. Acesta e condus de propriile pasiuni, dar are și capacitatea de a raționa și a simpatiza [120, II, p. 13].

Avuția națiunilor: cercetare asupra naturii și cauzelor ei caracterizează patru stadii ale dezvoltării societății:

1. Stadiul „primitiv” al vânătorilor;
2. Stadiul agricultorilor nomazi;
3. Stadiul agriculturii feudale și seniorale;
4. Stadiul interdependenței comerciale.

Toate acestea au anumite instituții menite să apere proprietatea și privilegiile sociale. În special „guvernarea civilă” trebuie să apere pe cei bogați și îi ignorează pe cei săraci. Sistemul cu instituții bazate pe salarii oferite de piață (și nu de breasla de muncă) este denumit de el sistem al libertății perfecte, adică ceea ce cunoaștem astăzi ca sistem capitalist.

Principiile care stau la baza „societății ordonate” sunt cei trei factori descriși în *Teoria sentimentelor morale*: propriile pasiuni și capacitatea de a raționa și facultatea de a simpatiza.

Piața este, în concepția lui Smith, un mecanism care se autoreglează. Avuția națională este un rezultat al tendinței de acumulare, al diviziunii muncii, aceasta având o predilecție naturală pentru comerț, pentru forțele productive ale societății care sporesc mereu din cauza nevoii de noi muncitori (ceea ce duce la o creștere moderată a salariilor). Modelul „mărinimiei” sociale al lui Smith era sistemul fizic a lui Newton, dar ține cont și de „natura umană”, adevăratul motor al societății.

Avuția națiunii poate crește doar în condițiile când indivizii, supuși guvernelor, nu vor inhiba creșterea prin a înmulți cererile pentru privilegiile lor speciale. Smith critică „capacitatea josnică”, „spiritul de monopolizare al comercianților și producătorilor”, aceștia nemeritând să fie conducători ai omenirii [52, p. 654].

Herbert Spencer (1820-1903) este autorul lucrării de referință *Sistemul filosofiei sintetice*, care include mai multe tratate de biologie, psihologie, etică și filozofie. Savantul englez concepe societatea ca organism care se dezvoltă după principii naturale, îndeosebi biologice, pe care le expune în felul următor:

1. asemenea organismelor vii toate societățile își sporesc masa în procesul creșterii și dezvoltării;
2. organisme vii și societățile devin complexe;

3. părțile din componența lor devin din ce în ce mai dependente unele față de altele;
4. cu toate că indivizii și celulele se schimbă permanent, aceste organisme continuă să ființeze ca întreguri.

Conform doctrinei filosofice a lui Spencer, evoluția socială apare ca o dezvoltare progresivă a societății pe un făgaș al complexității și perfecționării activității instituționale sociale, în special a celor politice. Spencer este preocupat de problemele echilibrului, armoniei și stabilității în societate, dar și de procesele ce duc la decăderea acesteia, produsă sub influența factorilor interni și externi, ineficacității guvernării și armatei denotă *actualitatea* lor deosebită, ilustrată și de faptul că anumite probleme abordate de gazetarul Eminescu consună cu problemele cu care ne confruntăm azi.

Criticând capitalismul, Sismondi vorbește despre necesitatea de a regulariza competiția economică și de a stabili un echilibru între producție și consum și de a îmbunătăți, prin reforme sociale, condițiile de trai ale muncitorilor. Concepțiile lui Sismondi au influențat opera economică a lui Marx și Keynes. John Ramsay McCulloch, adept al lui Ricardo, intră în atenția lui Eminescu în epoca gazetăriei bucureștene, fapt confirmat de inexistența numelui său, în listele bibliografice din timpul studiilor universitare la Viena și Berlin.

Din tratatul lui J. R. McCulloch de economie politică poetul reține: „Munca este singurul izvor al avuției – nici apă, nici frunze, nici piei, nici o producție spontană a naturii nu are valoare, afară de valoarea muncii care s-a întrebuintat la câștigarea ei. Se poate însă ca unul sau mai mulți indivizi să-și aproprieze puterile naturii sau să și le aroge cu excluderea oricărei alteia și acei care și-au arogat-o pot să ceară un preț pentru serviciul puterilor naturii. Dar oare dovedește aceasta că-i costă ceva pe acei care și-au arogat acest drept ?” [52, p. 171-172].

Economistul englez opinează că natura formează materia pentru producție și că omul, plasat în natură, moare de foame fără muncă. El accentuează și faptul că unele persoane își pot aroga dreptul de-a folosi forțele naturii în folosul lor.

Adept al protecționismului, Eminescu, prin firea lucrurilor, avea o atitudine critică față de liberul-schimbism. În manuscrisul 2291 apare trecut, într-o listă bibliografică, studiul lui Frederic Bastiat, *Les Harmonies economiques* (Paris, 1849).

Eminescu deconspira adesea guvernul liberal datorită politicii ce-o ducea în domeniul economiei naționale. În polemicele sale gazetărești se referă la manifestul lui Frederic Bastiat, *Declaration din 10 mai 1846*, care stă la baza activității societății *Association pour Liberte des echanges*. Eminescu reproduce părerile unor liber-schimbști francezi: „Schimbul este un drept natural, ca și proprietatea. Orice cetățean care a creat un produs trebuie să aibă opțiunea, sau de a-l aplica imediat la trebuința sa, sau de a-l ceda oricui de pe fața pământului care consimte a-i da

în schimb obiectul dorințelor sale; a-l priva de această facultate când nu face uz contrar ordinei publice și bunelor moravuri, numai pentru a satisface conveniențele unui alt cetățean, înseamnă a legitima o spoliațiune, a atinge legea Justiției. Se violează condițiile ordinei, căci ce ordine poate exista în sânul unei societăți unde orice industrie, sprijinită de lege și puterea publică își caută succesele în opresiunea tuturor celorlalte. Se ignorează cugetarea providențială care prezidă la destinele oamenilor, manifestată prin varietatea climatelor, anotimpurilor, puterilor naturale și aptitudinilor, bunuri pe care Dumnezeu nu le-a împărțit atât de inegal între oameni, decât pentru a uni prin schimb, cu legămintele unei *frății universale*. Se contrariază dezvoltarea proprietății publice, pentru că nu-i liber nici a-și alege munca, și nici capitalurile și agenții pe care natura i-a pus la dispoziția sa. Se compromite pacea între popoare, căci înseamnă a sfârâma relațiunile care le unesc și care vor face războaie imposibile, pentru că le vor face oneroase” [57, V, p. 1300-1301].

Eminescu își permite o singură modificare în text și a evidenția mai tranșant tezele combătute și anume faptul că, în raport cu toate libertățile în viața socială și economică, protecționismul putea fi oricând condamnat ca reacționar tocmai prin constrângerea acestor libertăți manifestate mai cu seamă în sectorul economiei naționale.

Concurența capitalului străin era în stare să ruineze unele sectoare ale economiei naționale. O asemenea situație putea fi evitată prin luarea de măsuri protecționiste și prin „educațiunea economică” a elementelor autohtone.

„Nematuritatea economică e totdeauna însoțită de cea politică. Și pentru a ajunge la maturitate se cere educație. Precum copii în școală nu pot fi absolut liberi, ci trebuie să învețe, trebuie să se supună disciplinei, trebuie să se deprindă a face singuri temele și socoteli pe care numai profesorul le știe de mai înainte; tot așa orice măsură educativă pentru popor e o restrângere a libertății, e reacționară. Dar se cere neapărat să avem industrie? Da, dar niciodată ea nu se va opera prin măsuri liberale.” [57, V, p. 1303].

Partidul liberal, susținând dezvoltarea industrială, se afla în contradicție cu sine însuși, când condamna protecționismul, însă sprijinea prin mijloace guvernamentale dezvoltarea anumitor ramuri ale economiei naționale, dar în fapt această politică *epitropie* și *protecție* fiind, în realitate „restrângătoare a absolutei libertăți a capitalului și a muncii.”

Eminescu lasă să se înțeleagă că ideile conservatoare și cele liberale există pretutindeni „ca predispoziții ale spiritului public”, fiind uneori sechestrare de partidele politice.

John Stuart Mill s-a impus mai cu seamă prin abordarea metodei pozitivistice a științelor sociale.

Referindu-se la teza filosofului englez cu privire la poziția oamenilor în societate ca producători și consumatori de bunuri, Eminescu remarcă: „Economia politică îl consideră pe om numai întrucât câștigă sau consumă bunuri și încearcă a arăta ce cale ar lua activitatea lui într-o stare socială când acel motiv - abstracție făcând de cele două instincte opuse: aversiunea în contra muncii și pofta de plăceri costisitoare – ar avea domnie absolută asupra actelor lui.

Ea arată cum omul, sub impulsivitatea acestei dorințe, grămădește averi și le întrebuințează la producerea altor averi nouă, cum, prin convenție reciprocă, declară averea sfântă, cum face legi pentru a împiedica pe indivizi de a-și apropia averea altora cu sila sau prin viclenie, cum introduce fel de fel de invențiuni pentru a spori productivitatea muncii sale, cum prin bună-voință, și în măsura concurenței, stabilește repartitia produsului și cum întrebuințează oarecare surrogate, pentru a înlesni repartitia. Toate punerile acestea la cale, deși multe din ele derivă din alte sorginți, economia politică le consideră ca emanând doar din pofta de avere” [52, p. 149-150].

Eminescu folosea afirmații din opera lui John Stuart Mill în ce privește natura statului și trata această problemă importantă ca una de afaceri. „John Stuart Mill observă deja în scrierea sa asupra guvernului reprezentativ că sunt spirite care privesc arta guvernământului ca o chestie de afaceri. O mașină de vapor sau una de treier se regulează după regulile staticii și dinamicii, ceea ce este ceva asemănător cu statul; maniera lor de a privi lumea, societatea, poporul, e o manieră mecanică. Formulele și frazele care umplu programele acestor oameni, nu sunt adevăruri în sine, ci numai niște impedimente temporare, pe care e sau nu oportun de a le aplica” [54, III, p. 577].

John Stuart Mill era apreciat de poet pentru claritatea cu care pune problema naturii statului: „Pentru o seamă de spirite guvernământul - scrie Eminescu - e un act de toată strictețea practic din care nasc unic numai cestiuni de scop și mijloace. Formele de guvernământ sunt, după cum le-nțeleg ei, niște expediente ca oricare altele pentru a atinge unul din obiectele pe care un om și le poate propune: o pură afacere de invenție și combinație. Făcute fiind pentru om, ni se afirmă că omul este liber de-a le face sau de a nu le face și de a decide cum și după ce model vor fi făcute. Guvernământul, după concepțiunea aceasta e o problemă ce cată a se trata ca orice chestie de afaceri. Întâiul pas către o soluțiune este de a recunoaște care este misiunea impusă guvernămintelor; al doilea e de a căuta care formă de guvern este cea mai proprie pentru îndeplinirea acestei misiuni” [54, III, p. 580].

Eminescu considera ca foarte importantă contribuția lui Dante și Machiavelli la restabilirea unității naționale a Italiei: „Încă în suta a treisprezecea Dante divinul din a cincisprezecea ingeniosul Machiavelli au pus în serviciul acestei idei enorma lor putere de

cugetare, ei, capete pe care natura o dată le formează la o sută de ani, pentru a le sfârâma pentru totdeauna.”.

În *Il Principe* „Machiavelli recomandă, consemnează manuscrisul său 2275, să-ți ascunzi planurile adevărate și ceea ce arăți lumii să fie numai planuri de întreprinderi imaginare.” Este amintit și faptul că descrie „statele drepte și adevărate” și că apare în calitate de „dascăl de căpetenie” al „școlii succesului” [56, IV p. 338].

Eminescu traduce din *Principele* câteva capitole, reținând idei esențiale: „Pentru că este necesar, ca principele să priceapă a juca pe bestia, atunci trebuie să ia amândouă părțile acesteia, pe vulpe și pe leu; căci leul nu scapă de curse, iar vulpea nu se poate apăra de lup. Tipul vulpii este așadar trebuincios pentru a cunoaște cursele, masca de leu pentru a alunga lupii. Cei care se ostenesc de-a juca numai pe leu, nu se pricep la treaba aceasta. Un principe cuminte așadar nu poate și nu îi este permis de a-și tine cuvântul, dacă îndeplinirea făgăduinței lui, s-ar întoarce asupra lui însuși, iar cauzele care l-au silit a și-l da, au încetat.

Dacă toți oamenii ar fi buni, sfatul acesta ar fi de nimic. Fiindcă oamenii nu prea sunt vreun soi și nu-și țin cuvântul ce ți-l dau ție, nici tu nu trebuie să-ți ții cuvântul, care-l dai lor; și unui principe nu-i va lipsi nicicând un pretext de a-și spoi și înfrumuseța călcarea cuvântului său.

S-ar putea câte multe exemple nouă și s-ar putea arăta câte încheieri de pace și câte făgăduințe s-au zădărnicit prin reaua credință a principilor și pentru a arăta că acela dintre voi care va fi știut mai bine să joace pe vulpea, a și ajuns mai departe decât toți.

Trebuie însă să fii meșter în arta de a îmbrobodi această calitate, tare în meșteșugul de a o ascunde și masca. Oamenii sunt atât de proști și atârnă atât de mult de presiunea momentului, încât acela care voiește să tragă pe sfoară află totdeauna oamenii care se lasă înșelați.”

Excepționalul simț artistic îl determină pe Eminescu să selecteze din text situațiile încărcate cu o semnificație alegorică, precum această scenă teatralizată în care își joacă rolurile lupul și vulpea.

Eminescu folosea raționamente din *Principele* în polemicile sale cu liberalii, care recurgeau la mijloace „machiavelice” pentru a se menține la conducerea țării. Numele umanistului italian are o deosebită frecvență în articolele publicistice eminesciene.

Eminescu avea în biblioteca sa *Oeuvres complètes* de Montesquieu (Paris, 1865, 3 volume), din care a citat permanent în manuscrise. Montesquieu (1689-1755) este autorul tratatului *Spiritul legilor* (1780; trad. rom. 1858, 1970), care prezintă o ontologie deistă prin recunoașterea lui Dumnezeu ca creator suprem care se întruchipează în legile obiective ale lumii materiale. Este învederată aici o polemică cu teoria teologică a lui Toma d’Aquino. A fost promotorul principiului raționalist în gnoseologie, adică al reflectării lumii materiale în

conștiință prin intermediul reflecției. A postulat principiul determinării geografice a moravurilor și legislației popoarelor, în special a producției, proprietății, guvernării și religie.

În viziunea lui, „forța motrice a unei societăți o reprezintă legislația, iar puterile unui stat trebuie să fie separate” [82, p. 36]

Charles Louïs Montesquieu, autorul lucrării *De l'esprit des lois* (Geneva, 1748) este, de asemenea, o personalitate des invocată: „Înainte de a fi făcute legi existau raporturi de justiție posibile. A zice că nu există nimic just și nimic injust *decât ceea ce ordonă și opresc legile pozitive*, este a zice că înainte de a se fi construit un cerc, razele lui nu erau egale.

Trebuie deci, să mărturisim raporturi de echitate anterioare legii pozitive ce le stabilește” [52, p. 222]. Textul fundamental în materie de legislație fiind intitulat de Eminescu *Ideea ecuației*.

Cel de-al doilea extras se face din opiniile lui Libanius, retor grec, care descrie măsurile ce se luau la Atena în adunările poporului. „Libanius zice că în Atena un străin care s-ar amesteca în adunarea poporului, e pedepsit cu moartea. Era pentru a împiedica ca secretele Republicii să nu fie divulgate” [52, p. 148].

Arta de a guverna trebuie să țină cont de raporturile de drept stabilite pe baza unor tradiții seculare și de „natura poporului.” „Genialul Montesquieu însuși, afirmă Eminescu în *Timpul* (din 1 aprilie 1882), întemeietorul cercetării naturaliste în materie de viață publică zice în cartea sa *De l'esprit des lois* că înainte de a exista legi, existau raporturi de echitate și de justiție [54, III, p. 544].

Montesquieu este invocat și altă dată când polemizează cu *Binele public* în legătură cu drepturi înscrise în Constituție ca libertățile materiale și morale. „Repetăm o idee a lui Montesquieu-scrie Eminescu: primejdiile unui stat liber sunt totdeauna înăuntru, nu în afară” [54, III, p. 1139].

O altă figură importantă în articolele publicistice este Josua Quincy:

„Onorabilul Josua Quincy spunea într-o prelecțiune ținută la Boston, că a văzut pe cineva în New York dând, cu ocazia alegerii de deputat în Congres, 25 de dolari pentru-un singur vot și, mirându-se onorabilul că un om poate da *atâta* pentru un singur vot, i s-a dat asigurarea dacă acel candidat va fi ales, va ști să câștige însutit cât a dat. În sesiunea din urmă primise 30000 dolari pentru că izbutise a trece un *bill*, deci poate plăti un preț bun. Există oameni, zice foaia americană, care, printr-un serviciu de 5-6 ani în Congres, de unde n-aveau cinci dolari au ieșit c-o jumătate de milion de dolari din Parlament” [57, V, p. 1206].

Josua Quincy a fost un avocat nord-american foarte popular, membru al Camerei Reprezentanților și Senatului, președinte al Universității din Harvard.

Profesorul profesorilor de economie politică și profesorul lui Eminescu este Eugen Dühring (1833-1921), ale cărui cursuri de drept administrativ și economie națională și politică Eminescu le-a audiat la Berlin „cu cea mai desăvârșită punctualitate”, este autorul unui sistem de „filozofie a realității”, care îmbină elemente eteroclite ale metafizicii materialiste, pozitivismului și kantianismului, și ale unei teorii social – economice *egalitariste*. Accentul cade, în postulatele sale, „pe adevărurile ultime”, pe „forța mecanică” ce este caracteristică materiei pe „o absolută pace” care stă la baza genezei lumii – idee pe care o regăsim în *Scrisoarea I*.

Bătrânul dascăl, al cărui prototip este Immanuel Kant, este purtat cu gândul „îndărăt cu mii de veacuri, / La-nceput, pe când ființă nu era, nici neființă, / Pe când totul era lipsă de viață și voință, / Când nu s-ascundea nimica, deși tot era ascuns... / Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns...”. Această împărțire a întunericului apare „ca o mare fără raze” care putea să aibă formă de „noian”, de „genune”, de „noian întins de apă”: „N-a fost lume pricepută și nici minte s-o priceapă, / Căci era un întuneric ca o mare fără-o rază, / Dar nici de văzut nu fuse și nici ochi care s-o vază. / Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-a se desface, / Și în sine împăcată stăpânea eterna pace!...” [58, p. 610].

Expresia *pacea neființei*, folosită și în însemnările manuscrise în legătură cu destinul fetei, care este victima capitalului (din poezia lui Th. Hood *Viața*), a fost auzită de poet în cadrul cursurilor universitare de economie politică.

Din tabloul sintetic al preocupărilor din domeniul economiei politice și al reprezentanților gândirii economice din diferite epoci, configurat de Călinescu în *Opera lui Mihai Eminescu* și de Dimitrie Vatamaniuc în volumul *Eminescu* (1988), de specialiștii din domeniu precum Vasile C. Nechita în *Meditații economice eminesciene* (1989) sau Olivia Nedelcea și Ion Stanomir rezultă o personalitate intelectuală complexă care se familiarizează rapid cu doctrinele, teoriile clasice contemporane, cu reprezentanții tuturor școlilor (istorice, pozitivist, fiziocrate, social – utopice, marxiste). Formulând, cu o exactitate științifică de specialist în domeniu, legi universal-valabile, idei-cheie privind lumea (ca mașină, ca teatru, ca o „comedie de obște”, care este și un topos mitopo(i)etic, statul (ca organism), munca (drept substrat la toată economia politică), adevărurile sociale și politice (ca adevăruri istorice), creditul mobilier (ca instituție bancară de speculă), schimbul (ca *drept natural* asemenea proprietăți), balanța comercială (ca deja vocabulă a unei țări agricole care consumă mai mult decât produce), machiavelismul (ca expresie a „duplicității”, a „dublei morale”, a „dublei cumpene”, a „dublei dreptăți”), clasa dominantă „sterilă”, instituțiile de tip străin (ca forme fără fond)).

Avem, în publicistica eminesciană, o mică ontologie (după cum disocia Th. Codreanu), care completează *marea ontologie*: gândirea economică întregeste gândirea ființei. Legile

economice rău aplicate, în contrasens cu legile firii, cu specificitatea națională (tradiție, cutume, obiceiul pământului) prezintă, de fapt, limite, facticități, obstacole în preajma personalității umane. Naționalismul eminescian e un mod de afirmare a acestei personalități. Călinescu arată, în acest sens, că poetul susține aplicarea studiului istoric în fenomenele economice, înlocuirea metodei speculative clasice cu cea empirică „adică, într-un cuvânt susținea cu îndreptățire relativitatea legilor economice și necesitatea cercetării condițiilor de timp și spațiu înainte de a se lua vreo măsură”: „Dar aici este tot antiliberalismul eminescian, toată ura împotriva factorului universal și credința în specificitatea ordinii publice și economice, pentru care poetul va fi găsit sprijin și în școala istorică engleză” [10, p. 261]. Chiar dacă nu găsim articolele lui Shmaller în articolele și notițele lui Eminescu, trebuie să bănuim faptul că poetul cunoștea lucrările sale.

Soiul de idei din domeniul economiei politice fac parte din marea construcție ideatică edificată de el, în care se integrează și imaginarul liric, devenit convergent cu imaginarul politic.

Thomas Morus (1478-1595) îl influențează pe Eminescu nu doar prin proiectarea unei societăți ideale bazate pe proprietatea comună, obligativitatea generală a muncii și reglementarea rațională de către stat a producției și consumului, ci și prin însuși modul în care descrie sub aspect grotesc-satiric realitățile sociale din Anglia. Prezentarea concretă a societății engleze contemporane lui contrastează evident cu înfățișarea orânduirii sociale existentă pe insula fantastică Utopia. Patosul satiric din partea a doua a tratatului se aseamănă cu acela din *Scrisoarea a III* și din publicistica eminesciană.

O anumită similitudine reprezintă și ideile iluministe promovate de cei doi gânditori.

1.4. Publicistica eminesciană și realitățile de azi

Este bine cunoscută imaginea Parlamentului pe care Eminescu ne-o prezintă în *Scrisoarea III*, ce își dovedește o deosebită rezonanță actuală în vremurile noastre. Ea este realizată în culori total negative, cei adunați în *Sfatul Țării* fiind portretizați în chip grotesc, caricaturizat. Călinescu menționa „invectiva goală”, caricatura și stilul, atrăgând atenția asupra folosirii unor vocabule populare peiorative, precum *pocitură*, *broască*, *grecotei*, *smintit*, *stârpitură*, *fonf*, *flecar*, *găgăuță*, *gușat*, *bâlbâit*.

Criticul o consideră un articol de gazetă versificat, care demonstrează facultatea deținută doar de un mare poet, de „a da nobleță unor pure injurii”, fie și abstracte și de a ne face „a găsi emoții în versuri al căror rost este într-o dramă și ale căror idei se regăsesc într-un articol de gazetă”.

Scrisoarea III este un adevărat pamflet „care tulbure judecata alături de operele de tendință ale poetului, de articolele din *Timpu*” [11, p. 344].

În viziunea poetului, cei din *Sfatul Țării* se adună „ca să se admire”, ei reprezentând „bulgăroi cu ceafă groasă, grecotei cu nas subțire”, toți având „mutre pretinse de roman”. Greco-bulgăria aceasta se prezintă, în chip ridicol, ca „nepoata lui Traian” [58, p. 623].

Această imagine satirică apare ca o sinteză poematică a felului în care Parlamentul e descris în articolele sale publicistice. Și aici se face simțită „supărarea etică” (expresie a lui Edgar Papu), neîmpăcarea categorică cu starea de lucruri din Cameră.

Eminescu urmărește cu deosebită atenție sesiunile Senatului și atitudinile în problemele stringente ale țării. Corpul legiuitor acordă spații importante semnificației Constituției, dreptului constituțional, sistemului electoral, sufragiului universal, raporturilor dintre Parlament și Guvern, mecanismul justiției, modului în care se adoptă și se respectă actele normative.

Concepțiile sale despre Parlament și parlamentarism fac parte integrantă din modul organicist de a privi lucrurile în toate domeniile. Parlamentul trebuie să reprezinte un stat care tinde să devină un organism viu. Acesta există doar având o formă piramidală și o configurare structurală în care se intersectează *personalitatea populațiunii* și *personalitatea statului* ca atare. Elementele constitutive sunt *eul*, *voința* și *fapta*. În manuscrisul 2257 Eminescu stabilește chiar o schemă, o organigramă, precum zicem azi, care reprezintă în scară ierarhică raporturile existente în stat:

- populațiunea fizică ce constituie o personalitate (prin eu, voința, faptă);
- statul cu: eul statului (capul statului), voința statului (Constituția; poetul o transcrie sub forma „Constituțiune”), fapta (administrația sau, în transcrierea poetului „administrațiune”) [16, p. 195].

Iată această organigramă în configurarea exactă a poetului: „*Eul, voința și fapta* – astea-s toate elementele vieții. Aceste trei momente sunt conținutul noțiunii personalității. Abstrăgând de la comunitate acestea trei sau presupunând că nu le are, ne rămâne din această subtragere numai populațiunea fizică a statului. Dacă această populațiune constituie o personalitate, atunci ea are un eu, o voință și o faptă. Statul are: eul statului, voința statului și fapta statului. *Eul* e capul Statului, numească-se el acum: împărat, rege, prezident de republică or altfel. Statul *trebuie* să aibă un cap al statului însărcinat cu lucruri importante probleme organice. *Voința* statului e constituțiunea lui, adică constituțiunea e deja organismul voinței statului – în esență însă e voința statului” [52, p. 195].

În continuare Eminescu precizează că aceste trei momente constituie „știința statului”:

„*Fapta*, acțiunea, statul ca *activ* e administrațiunea. Ființa administrațiunii, principiul, rațiunea ei, e ca ea să fie statul ca *activ*; întrucât statul lucrează ceva, el *administrează*.”

Astfel dar, administrațiunea e o parte a întregului stat și a organismului său. De aceea vom recapitula acele trei momente, care compun știința statului ca personalitate. Statul asemenea personalității are cauza sa în sine însuși, el are esența personalității, natura vieții personale. Viața sa organică va trebui să aibă cum am mai spus-o aceleași categorii, pe care le are și personalitatea, adică: eul voința și fapta sa, aceste trei raporturi fundamentale. Eul lui e reculegerea statului, reconcentrarea lui într-o personalitate absolută cum am zice. Constituțiunea organizează procesul voinței statului, administrațiunea pe acela al realizării acesteia întru împrejurările de dinafară” [52, p. 195].

Așa cum prezintă poetul lucrurile, țara și *poporul* constituie „întregul organism deja dat”, fiind nu doar noțiuni, ci fapte. În viziunea lui, „noțiunile capului statului, a constituțiunii în sensul larg al cuvântului și a administrațiunii sunt absolute”; fără aceste trei elemente constitutive un stat nici nu se poate cugeta. Statul e noțiune organică și dreptul de stat nu poate fi decât „raportul juridic al acestei noțiuni organice”.

Capul statului va personifica toate elementele statului, „toate interesele deodată”, deci nu doar cele particulare. *Constituțiunea*, ca formă în care statul își formulează voința sa este, după cum precizează poetul, „organismul care face legile”. *Administrațiunea* (reală) are *sistemă* „care rezultă din relațiunile adevărate ale vieții”, ea având obligația de a asigura autonomia statului fără de alte state, de a se opune (prin armată) pericolelor din afară și ordinea internă (prin serviciul gărzii civile).

O altă organigramă din manuscrisul 2288 stabilește raporturile dintre individ, pământ și rasă, dintre individ și religie, pe care poetul o vede ca un raport către infinit, către Univers:

„Statul: Raportul individului către mediul finit: pământul, numărul semenilor, dezvoltarea din trecut.

Religia: Raport către infinit. Totdeauna trebuie să-i rămâie posibilitatea de a merge în *tangentă*. Nu va merge departe. Și lungimea acestei tangente e determinată. Dar trebuie să fie liber de-a merge în direcția ei. Rău și fără cale s-așteptăm statul ei afară de conștiință, căci conștiința este tocmai punctul de gravitație al individului, care, mișcat de puteri enorme, sare în unghiul de scăpare, *eșapează într-o tangentă*, realitate proporțională, dar în *iluzie infinită*. Tendința spre infinit: Instinctul metafizic.

Tangenta cercului – Religia

Infinitul

Progresul – zvârcolirea tangentei în spirală spre un punct oarecare: scopul, ținta, inela ajungem ținta: lumină eternă, atotștiința, atotputernicie.

Stat: Raport al omului către finit și rasă.

Religie...Raport al omului către Univers, către infinit. Lasă puterea infinită care lucrează în el să treacă prin sita văzului să scape în tangentă: să devie religie și metafizică.

Stat: raport către împărțirea fracțională.

Religie: raport către împărțirea în linie dreaptă și universală” [52, p. 275-276].

Și în numeroase articole publicistice Eminescu este preocupat de rolul și funcțiile Parlamentului, care trebuie să asigure, pe de o parte, siguranța statului (inclusiv al capului acestuia), iar, pe de altă parte, de a modera „îngâmfarea” și „îndrăzneala” celor mari. Poetul are în vedere Parlamentul din Franța, pe care-l credea stat bine organizat, cu instituții bune „de care-o atârna siguranța și libertatea regelui”:

„Cea mai mare căpetenie din instituțiile acestea e Parlamentul și autoritatea acestuia. Cine au înființat Parlamentul au cunoscut îngâmfarea (*Übermuth*) celor mari și îndrăzneală lor: a văzut necesitatea de-a le pune un frâu. Pe de altă parte a cunoscut ura poporului către cei mari, răsărită din frică. Pentru a pune la adăpost pe acesta și de-a lua totodată de asupra regelui urmările rele ce se puteau aștepta din partea celor mari dac-ar fi favorizat poporul, el a orânduit un al treilea judecător, care să poată, fără a îngreua poziția regelui, să domolească pe cei mari și să apere poporul. Nici se putea inventa o orânduială mai bună pentru siguranța și a statului, și a regelui” [47, XIV, p. 901].

Eminescu compară mereu modul de a adopta legi din țară cu felul în care se organizează legislația în alte țări. Un principiu general valabil este, în viziunea lui, ca fiecare constituție fiind legea fundamentală a unui stat, să aibă drept corelat o clasă anume, *pozitivă*:

„Corelatul constituțiilor statelor apusene este o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de pătriciani, de fabricanți, industriași care văd în constituție mijlocul de a-și reprezenta interesele în mod adecvat cu însemnătatea lor, - la noi legea fundamentală nu însemnează decât egalitatea pentru toți scribii de a ajunge la funcțiile cele mai înalte ale statului. De aceea, partidele noastre nu le numesc conservatoare sau liberale, ci – oameni cu slujbă: *guvernamentali*, oameni fără slujbă: *opozitie*. De acolo vecinica plângere că partidele la noi nu sunt partide de principii, ci de interese personale; și principiile sunt interese – dar interesele unei clase pozitive, clasa pozitivă a proprietății teritoriale, *tory* conservativ; clasa negustorilor și-a industrialilor, *wygs*; clasa lucrătorilor, socialiștii. Unde sunt la noi aceste clase pozitive? Aristocrația istorică – și ea trebuie să fie totdeauna istorică pentru a fi importantă – au dispărut aproape, clasa de mijloc pozitivă nu există, golurile sunt împlinite de străini, clasa țăranilor e prea necultă și, deci singura clasă pozitivă, nimeni n-o pricepe, nimeni n-o interpretează, nimănui nu-i pasă de ea.

Ne mai rămâne o singură clasă pozitivă, pe al cărui spate trăim cu toții, țăranul român. Să vedem acum cum ne silim din răputeri de a o nimici și pe aceasta cum am nimicit pe celelalte și, împreună cu ea, statul și națiunea” [42, IX, p. 463].

Eminescu se referă, într-un articol publicat în *Timpul* din 8 mai 1881 și la modul în care se creau legile în Senatul Romei, unde trei generații treceau până să se voteze o reformă, care mai apoi intra în adevăr în *succum et sanquinem*. „La noi lucrurile se traduc din franțuzește într-o noapte și sunt votate a doua zi cu drumul de fier”, constată cu indignare gazetarul, continuând: „De aceea tâmpirea cu care ele se votează, de aceea lipsa de încredere în eficacitatea lor, de aceea multe legi sunt născute moarte. Despre o viață și evoluțiune proprie a ideilor ca se legiuiesc nu poate fi vorba” [57, V, p. 569].

Punctul de vedere – cheie al articolelor publicistice eminesciene care abordează problemele statului sub aspect teoretic și practic este *puternica organizare* a lui și întemeierea pe „însăși natura poporului și a societății, pe un obicei al pământului trecut în suc și sângele locuitorilor, în datinile și apucăturile lor”. În caz contrar, lucrurile iau o întorsătură gravă, căci „statul se constituie din nou, instituțiile proaspete, legile deodată cu botinele, de peste graniță, principiile controversate și supuse sofisticii avocațești” (*Timpul* din 26 aprilie 1880). În felul acesta se joacă comedia lui Giani și Flevi, comedia „parvenirii” care n-are nimic cu credințele înrădăcinate, costând foarte scump statul [56, IV, p. 1300].

Articolul din *Timpul* ne vorbește despre un fenomen pomenit și într-o variantă a *Scrisorii I*, care ar putea fi denumit *demonizarea lumii contemporane*, caracterizată printr-un termen economic, drept *cămătar*. *Cămătă*, provenit din vechea slavă (după alții din medio-greacă), semnifică dobânda excesivă pe care cămătarul (persoană care împrumută bani) o ia pentru sumele date cu împrumut. În aceeași variantă găsim și un alt termen economic: *marfă*, denumind devalorizarea *frumuseții* alături de cea a binelui, virtuții, geniului, „sânțeniei”, iubirii. Principiul machiavelic al înșelătoriei domina în această lume=cămătar, „nomolită”, desacralizată (=fără credință în Dumnezeu): „Bun, frumos și sunt nimica față cu această pornire- / virtutea, o nerozie, geniul, o nefericire,/ Frumusețea, o marfă scumpă, sânțenia, un surâs/ Ce-și permite orișicine. - Iubirea demult e moartă,/ Lume-un cămătar mari este, ce-o răzândă mască poartă/ Ca să-nșele pe oricine. – Dumnezeu cel proscris // Își retrage-a sale raze dintr-o lume nomolită. Ei gândesc că el nu este. Ghiara rece și cumplită/ A demonilor n-o simte nimeni, nimeni apăsând,/ Demonul deșertăciunii, al mării, al averii,/ Demonul crud și ironic al minunii ș-a-nșelării/ În fiecare din oameni mâinile-și freacă răzând...” [58, II, p. 180].

Ce reprezintă în viziunea lui Eminescu *lumea-cămătar* și *lumea-nămolită*, la care se asociază și o altă imagine metaforică dintr-un articol publicistic: *timpul-cămătar* care nu

întotdeauna face posibilă smulgerea *scontului* viitorului. Poetul folosește termeni financiari pentru a caracteriza lumea (românească) ce-i este contemporană și relațiile Eului cu Timpul ca limită existențială.

În toate cazurile ni se semnifică o *condiție dramatică* a omului care plătește către lume, viață și timp o anumită plată pe care i-o cere însăși situația sa destinală.

Conform dicționarilor de specialitate, *camăta* este dobânda, de regulă excesivă, percepută de cămătar la suma împrumutată. Ea apare în faza finală a comunei primitive, amplificându-se în condițiile feudalismului și ale capitalismului sălbatic. În Roma antică se luau 50 de procente, iar mai târziu dobânda a crescut până la 100 de procente și chiar la 200 de procente. Această creștere a fost dictată de existența unor surse financiare limitate monopolizate de cămătari și de lipsa unui sistem de credit care ar putea satisface cerințele tuturor producătorilor.

Această semnificație pur economică este convertită de poet în una metaforică.

Termenul financiar de *scont* e asociat de Eminescu aceluia de *cămătar*, timpul fiind văzut ca „cel mai facil cămătar”.

„A sconta viitorul e lesne și cămătarul cel mai facil e timpul. Un copil poate avea plăcerile bărbatului, o nație incultă rezultatele civilizației, dar cu ce preț? Cu acela al degenerării și al stingerii timpurii, căci scontul pe care-l face timpul e mai scump decât oricare altul” (*Progresul real și cel fictiv*- [*De câte ori contestăm...*]) [57,V, p. 1345].

Scont provine din limba italiană, denumind „1. o operație bancară prin care se cumpără de către o bancă efecte de comerț (cambii, polițe, etc), cu reținerea din valoarea nominală a dobânzii până la scadență (adică a termenului de plată –n.n.) și a unui comision. 2. suma de bani reprezentând dobânda convenită pentru un împrumut și reținută de bancă cu anticipație la acordarea împrumutului respectiv” (cf. DEXI)

În contextul argumentării este foarte clar sensul comparației eminesciene; referința se face la *principiul progresiv* al schimbărilor în mediul social și economic. Calitățile din trecut devin insuficiente, și bilanțul puterilor risipite întrece pe cele noi, astfel încât pentru a susține exigențele prezentului „organismul își încheie socoteala sa zilnică cu deficite, cari se traduc în morbiditate și mizerie”. Este motivul pentru care publicistul este considerat „reacționar”: „Din cauza acestui punct de vedere, adevărat pentru totalitatea ființelor organice, suntem numiți reacționari. E matematic sigur cu toate astea că tot ce se face, fără o dezvoltare paralelă a culturii, în zadar se face, că orice progres real se operează nu în afară, ci înăuntrul oamenilor și că, cu cât aparențele nejustificate ale programului sunt mai mari, cu atât regresul real câtă să fie și el mai simțitor”.

„Nămol”, de origine dacică, înseamnă, în limbaj uzual, un sediment depus pe fundul apelor stătătoare sau rămas după inundație pe malul unui râu, de obicei rău mirositor. Este sinonim cu „noro”, având și semnificația de „morman”, „grămadă mare”. În credințele populare apele stătătoare sunt necurate și vrăjite.

Importantă i se pare publicistului Eminescu stabilirea tranșantă a responsabilităților factorilor constituționali și exercitarea activității Camerei conform atribuțiunilor ei și competenței de fapt, fără a se amesteca în atribuțiunile puterii judecătorești și a celei executive. Ceea ce voiește gazetarul, după cum precizează în mod repetat, este *conservarea intactă a Constituției*:

„Prin *intact* înțelegem însă ca toți factorii constituționali să-și îndeplinească misiunea ce li se atribuie, pentru a nu se confunda responsabilitatea lor. Camera să fie Cameră, să nu se amestece în atribuțiunile puterii judecătorești și a celei executive; puterea executivă să nu ocolească responsabilitatea ce-i incumbă prin voturi servile; alegătorul să nu fie stânjinit de a-și exercita dreptul lui printr-un sistem de presiuni morale și materiale, de amenințări și promisiuni de funcții și favori.

Dacă însă, de la alegător începând, tot constituționalismul se mărginește la păzirea exterioară de formalități goale, pe când în fond tot spiritul Constituției e falsificat, toate garanțiile ei înlăturate, atunci nu mai poate fi vorba de guvern parlamentar. Atunci avem a face cu o societate organizată de exploatare care imitează țara prin manopere machiavelice și în contra ei dreapta constituțională e în apărare. Ea apără instituțiile actuale și libertățile publice.

Dreapta se poate numi cu drept cuvântul *partidul constituțional*; lupta ei îndreptată contra partidului anticonstituțional, radical, care falsifică și spiritul și litera instituțiilor actuale, ducându-le *ad absurdum* și inspirând neîncredere în eficacitatea lor” [56, IV, p. 1358].

Eminescu propune crearea unui sistem electoral care să asigure libertatea alegătorului; (fiind neadmisibile apăsările morale și acțiunile de influențare), „sănătoasa conștiință de sine a colegiilor electorale”, nefalsificarea alegerilor. Cât privește legile, ele trebuie să fie „imitente trebuințelor noastre, vieții noastre”, trebuie să se pună în dezbatere proiecte de legi tipărite, studiate, neelaborate peste noapte și votate fără pripă; orice lege notată de Adunare trebuie să fie în acord cu Constituția („Nefiind în acord, precizează el în *Timpul* din 25 iulie 1881, ce e nulă și neavenită și nimeni nu poate obliga nici pe cetățeni, nici pe comisiile comunale de-a aplica voturi câștiga prin *mită* și anticonstituționale”); trebuie ca legile să țină seama de nevoile omului de la țară ca și de nevoile proprietății mari; trebuie ca legile să țină cont de *obiceiul* pământului; legile trebuie să fie „legi adevărate”, adică legi care „modifică o veche sau greșită ordine de

lucruri și numai ele sunt în stare a agita în adevăr cugetarea și voința unui popor; trebuie asigurată aplicarea corectă a tuturor legilor.

În momentul în care fiecare persoană, în virtutea propriului său drept, intră în conflict cu altă persoană care are același drept, intervine autoritatea statului, care exercită dreptul său de a menține raporturi normale între indivizi prin mijlocirea activității judecătorești. Voința statului se materializează prin serviciul justiției. Un specialist în materie remarcă:

„Când apare necesitatea intervenției justiției în raporturile dintre oameni? Eminescu consideră că o persoană nu se poate dezvolta dacă nu i se asigură libertatea, nu i se recunosc drepturile, pentru a se împlini astfel „atât materialmente, cât și spiritualmente”. Dar omul nu-și poate asigura singur inviolabilitatea, inclusiv din punctul de vedere „al ideii dreptului”, deși încearcă să se apere prin intermediul justiției individuale. Dificultatea apare atunci când fiecare persoană, în virtutea propriului său drept, intră în conflict cu dreptul altei persoane. În acest moment, intervine însă statul, care este îndreptățit să mențină raporturi normale între indivizi și „să realizeze dreptul”, sarcină pe care o îndeplinește prin intermediul activității judecătorești, sau, cum menționează Eminescu, „serviciul justiției este de esența administrațiunii, prin care voința statului se materializează”, iar „Acea voință a statului îndreptată asupra dreptului este *legea* dreptului (juridică), complexul legilor acela, care se raportează la relațiunile oamenilor singulari între o altă” [117, p. 36]. Eminescu arată că prin legea dreptului se realizează voința statului, prin intermediul activității judecătorești, care are îndatorirea de a înfăptui justiția. Practic, voința statului se materializează în cadrul procesului. Instanțele judecătorești sunt organisme care pun în aplicare legile în limita competențelor recunoscute, iar ministerul justiției administrează aceste instanțe. Eminescu va analiza raportul dintre instanțe și minister, reținând în mod just că numai instanțele au puterea de a se pronunța asupra problemelor de drept, rolul ministerului fiind doar acela de a asigura condițiile necesare ca instanțele să-și desfășoare în mod corespunzător activitatea. El va afirma că atunci „când însă cineva cercetează, ceea ce e valabil după litera legilor, atunci e judecător”.

Desigur, instanța judecătorească trebuie să stabilească adevăratele raporturi juridice dintre persoane, sentința pe care o pronunță să fie confirmarea adevărului. Este posibil însă ca justiția „rău informată” (adică probele pe care le administrează să nu fie în deplin acord cu adevărul), să facă o eroare judiciară; aceasta însă „nu schimbă nimic din esența dreptului, căci cu toate astea, a doua zi, justiția, bine informată, va revoca o sentință ori o aprobare nedreaptă”.

Eminescu propune într-o serie de articole publicate în *Timpul* de regulă cu caracter polemic (ținta permanentă fiind D. Brătianu și C.A. Rosetti) un *cod deontologic* pe care este obligat, prin însăși calitatea lui, să-l respecte deputatul.

Acesta nu poate fi decât un adevărat patriot, care să reprezinte interesele generale, să dea dovadă de o înaltă moralitate, de probitate, căci rolul lui „e o lucrare concretă, de valoare, ca oricare alta”. Atunci când Guvern și Parlament, notează Eminescu în „*Pe când discutăm...*” sunt compuse din bărbați „hoți și trădători”, „țara, în părțile ei constitutive, merge spre disoluție și anarhie”. Administrația, mai notează gazetarul, înlătură, prin puterea care i-o dă autoritatea statului, predicile care apar în procesele de dezvoltare economică și intelectuală a țării.

Starea de lucruri din Parlament este una dezamăgitoare, acesta prezentându-se exact așa cum apare în *Scrisoarea III*. Este plin de „patrioți”, de „panglicari în alte țării”, de tot „ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți „loții” de toți fonfii și flecarii, găgăuții și gușații”. Articolul „*Abstracție făcând...*” constată faptul că D. Brătianu a avut nevoie de „nulițăți fără trecut, fără tradiții, unele chiar fără patrie ori naționalitate hotărâtă”, care ridică mâna la comandă, la orice zice Guvernul. Raportul juridic nou dintre D. Brătianu și partizanii săi se bazează pe principiul *Dout des*: dau votul dacă îmi dai cutare lucru. „Acest cutare lucru se precizează în articol, e foarte deosebit. Unii cereau câte trei-patru funcții, pe lângă postul de deputat, alții întreprinderi, alte moșii de ale statului, cu supoziția gătelii, până ce în fine guvernul central scapă cu totul frânele din mână, încât toate numirile în funcțiuni se fac nu după titlu ori merit, ci după cum ordonă deputații, care la rândul lor atârnă de comitete de politicieni de profesie, formate în fiecare centru de județ. Aceste comitete își împart totul în familie. Ele creează din banii județelor burse pentru copiii patrioților trimiși în străinătate să numere pietrele de pe bulevarde, ele decid a se face drumuri județene pe unde patrioții au câte un petic de moșie, încât toată munca publică, fie sub formă de contribuție, fie sub cea de prestațiune, se scurge direct ori indirect în buzunarul unui patriot” [57,V, p. 535]. În spiritul caricaturizat al *Scrisorii III*, Parlamentul apare și în articolul „*Ceea ce li se pare curios...*”, ce ia în discuție problema dizolvării lui, care, după cum ironizează gazetarul, nu e un Parlament, ci o grădină de Parlament, „grădină model, zoologică, unde toate apetiturile organice sunt reprezentate, începând cu nestinsa sete de profit a republicanilor de la Ploiești și începând cu virtutea jocului de bursă pentru titluri 6 la sută” [57, V, p. 541].

Este lesne să găsim o marcă beletristică comună între acest articol și *Scrisoarea III*, *grădina zoologică* fiind varianta izomorfă a „bestiarului” reprezentat de „mutrele pretinse de romani”.

C. Dobrescu distinge în *Scrisoarea III* o interrelaționare dintre partea întâia și partea finală, între oștirea otomană ce reprezintă Răul exterior și „oastea” de stârpituri, „irozii”, „saltimbancii”, care reprezintă Răul interior, procesul subversiv al *invaziei străine*. Criticul constată că teoria maioreșciană a „formelor fără fond” se transformă în imaginarul poetic

eminescian, în ceva ce nu mai are legătură cu doctrina spiritus-ului rector al junimismului. Este vorba de teoria rasială a statului: „Poetul evoluează spre o percepție tot mai accentuată a birocrăției raționaliste și a democrației parlamentare drept siluri ale „firii” sociale” [30, p. 263].

„Urâciunea fără suflet, fără cuget, / Cu privirea – mpovărată și la fălci umflat și buget./ Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri ” care „da tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri” personifică, după părerea criticului, demonul „modern” ce apare la apogeul suficienței meschinăriei și mediocrității.

Politica, în viziunea poetului, pervertește moral politicianul apărând ca un uzurpator (în *Bogdan Dragoș*, în *Gemenii*). „Dar partea pamfletară a *Scrisorii III* ne avertizează asupra faptului că această critică a „puterii” înțelege ca „pervertire”, care se folosește de un imaginar apocaliptic, este adresată, în particular, instituțiilor și valorilor modernității”.

Pornind de la disprețul față de „politică” în general, pe care o leagă de „păcatul original”, al voinței oarbe de putere, radicalismul fantasmatic eminescian ajunge la disprețul deschis față de democrația parlamentară care, ca expresie predilectă a ceea ce Eminescu percepe drept cinism manipulativ, ar contraveni părții „bune” a naturii umane. Vehemența acestei atitudini se accentuează atunci când „sterilitatea” instituțiilor liberale este imaginată ca principală sursă a coruperii naturii sufletești a românilor [30, p. 264].

Firește, asupra lui Eminescu au avut un deosebit impact concepția despre conservatorismul european a lui Edmund Burke (în *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, 1790), discuțiile despre problemele rasiale care aveau loc în Germania, ideile secolului al XVIII-lea despre „morală naturală” și filosofiei schopenhauriană despre voința „oarbă” de a trăi (reinterpretată, eminescienizată, cum a demonstrat Mihai Cimpoi). Instituțiile moderne sunt o expresie a pervertirii și degenerării, fiindcă vin contra ordinii naturale.

Interesantă apare și precizarea criticului că, dincolo de gravitatea problemelor luate în dezbateră, receptate și astăzi ca atare, trebuie să ținem cont de faptul că avem o proiecție carnavalescă, pamfletară, care presupune o exagerare grotescă, periodică, la care Eminescu recurge și în poeme scrise în manieră parodică pentru lecturare la ședințele *Junimii* (bunăoară, *Antropomorfism*).

Tiradelor carnavalești le-a fost denaturată semnificația în perioada interbelică, promovatoare a unei democrații de mese instabile. De aceea e necesar să tragem o linie de demarcație între ceea ce ține de problematica gravă, actuală și azi, și ceea ce ține de imaginarul poetic, de viziunea carnavalescă. „Dacă facem, însă, efortul de a le reinsera în contextul lor cultural original, vom descoperi că între prima și cea de-a doua parte a *Scrisorii III* se stabilește, de fapt, același raport pe care, în dramele shakespeariene, îl întrețin regimul eroic și registrul

comic. Ca și la Shakespeare, conchide exegetul, palierul carnavalesc al existenței este chemat să contribuie la apologia virtuților eroice, să consolideze acea simbolistică a măreției în jurul căreia se articulează întotdeauna imaginarul spațiului public” [30, p. 270].

Eminescu cere parlamentarilor respectarea legilor morale (integritate, patriotism, urmarea principiilor constituționale) și un profesionalism desăvârșit, căci „cauza relelor noastre” este „lipsa de cultură adevărată”. „Jucăria parlamentară” nu promovează interese naționale, ci concentrează „multă incapacitate, perversitate morală, lăcomie de avere publică și invidie pentru tot ce răsare cu un cap peste masă, peste cei ce nu gândesc și nu au nimic” [57, V, p. 522].

„O societate ca a noastră, care nu se întemeiază pe muncă, e o societate coruptă”, notează Eminescu, deschizând parantezele:

„Organizația de astăzi a favorizat fuga de muncă; ea a ridicat elemente care n-au nimic în fruntea statului, ca să trăiască sau să se îmbogățească din averea lui, și tot organizația aceasta a făcut și pe alte clase să creadă că numai prin politică poți ajunge la ceva. Astfel profesorii de universitate, în loc să-și caute de treabă, fac politică; profesori de licee și de școli primare asemenea; ingineri, medici, scriitori, muzicanți, actori chiar, toți fac politică pentru a parveni. Și acesta e răul cu desăvârșire mai mare; căci relele actuale ar putea fi trecătoare, dar corupându-se însuși nervul oricărei societăți, iubirea de muncă, nu numai e nici măcar speranța de îndreptare. Armata noastră poate câștiga bătălii. Alecsandri poate scrie versuri nemuritoare, un ministru de externe poate conduce politica în afară cu nemaipomenită dibăcie; toate acestea împreună vor forma luxul istoric al existenței noastre, dar acest lux nu va opri descompunerea sângelui nostru social, pieirea noastră prin pieirea muncii” [56, IV, p. 523-524].

1.5. Concluzii la Capitolul 1

1. Eminescu manifestă un interes deosebit pentru sociologie încă din anii de studenție, fapt demonstrat de anumite însemnări manuscrise cuprinse în *Fragmentarium*. Eminescu consideră sociologia „unica ce atinge interesele oamenilor, sentimentele, patimele și prejudițiilor lor” [52, p. 151], văzând în ea, ca și Max Scheler mai târziu, o axă a întregii sfere a cunoașterii, în fond *o știință a științelor*.

2. Eminescu are o concepție originală despre societate, care se bazează pe postulate sociologice, pe fapte pozitive, pe observația acestora în procesul de devenire naturală care se conturează într-o direcție dinspre trecut spre viitor.

3. Găsim la el mai mulți termeni sociologici precum *progres*, *popor*, *rasă*, *clasă* (de mijloc sau veche superioară), *muncă* (pe care trebuie să se bazeze dezvoltarea civilizației și culturii).

4. Eminescu aplică principiile doctrinare ale marilor economiști politici, în analiza propriu-zisă a problemelor concrete ale societății românești precum echilibrul, armonia și stabilitatea, autoreglarea mecanismului pieții, raportul dintre consum și producție, protecționismul, producerea de valori, natura statului, unitatea națională, legislația, proprietatea.

5. Concepțiile lui Eminescu despre Parlament și parlamentarism, fac parte din modul său organicist de a privi lucrurile. Un rol deosebit acordă autorității Parlamentului, „cea mai mare căpetenie din instituțiile unui stat”.

6. Starea de lucruri dezamăgitoare din Parlament, analizată în publicistică, apare și în tabloul grotesc din *Scrisoarea III* [102, p.71-73].

II. INTERCONEXIUNILE TEMATICE DINTRE PUBLICISTICĂ ȘI POEZIE

2. 1. Motive filosofice și lirice comune

Creator pentru care poezia nu este un exercițiu exterior, ci un mod profund de existență. Marile teme ale creației eminesciene au fost analizate de G. Călinescu în *Opera lui Mihai Eminescu*, lucrare în cinci volume, apărută între anii 1934-1936. Ele se clasifică în trei mari coordonate, care reprezintă în același timp și sursele de inspirație ale creației eminesciene: istoria, natura și folclorul. Pe lângă acestea mai întâlnim și alte teme abordate de Eminescu în opera sa, precum cosmogonia, iubirea și tema geniului.

Reflectarea temelor și simbolurilor existențiale din ciclul *Scrisorilor* le reîntâlnim și în „*Esența ființei. (Mi)teme și simboluri existențiale eminesciene*” de Mihai Cimpoi. Aici găsim viziunea eminesciană asupra vieții, ființei, morții, neființei, abisului, devenirii, disperării, lumii ca teatru, ființei și rațiunii, unele din aceste teme fiind întâlnite și în ciclul *Scrisorilor* lui Eminescu.

Astfel, Mihai Cimpoi spune că „viziunea eminesciană asupra *vieții* consună cu viziunea modernă asupra vieții ca proces continuu de trecere de la neviu la viu printr-o creștere negentropică graduală a originii componentelor sistemelor vii, viața apare din viață, viața dă naștere la viață. Viul este un sistem bine ordonat, în care fiecare element își are funcția și poziția sa predeterminată” [16, p. 11]. Eminescu gândește viața anume ca pe un plan arhitectural inițial, codificat în punctul prin care s-a mișcat, „Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca boaba spumii,/ E stăpânul fără margini peste marginile lumii.../ De atunci negura eternă se desface în fâșii,/ De atunci răsare lumea, lună, soare și stihii...” [58, p. 611].

Arhitectul și constructorul, ca ipostaze ale viului plănuț și ale celui în proces de realizare, de „executare” sălășluiesc împreună într-un singur „pachet” existențial, în care începutul desfășurării forței („mult mai slab ca boaba spumii”) este cauză și scop, este posibilitate de mișcare și mișcare declanșantă, este reproducere ca autoreproducere, este pachet despachetat, este nucleul denuclearizat, este replică a mișcării la starea pe loc ce naște un sistem întreg de replici, este sistemul viu al atracției progresive în viața animată de dor nemărginit.

O altă temă tratată intens de Eminescu este *moartea*. Omul eminescian trăiește moartea cu o intensitate deosebită, căci știe că împreună viața constituie două file ale existenței. Îi este de ajuns omului eminescian să privească în toată strălucirea ființa, ca să întrevadă deodată și umbrele neființei, căci cea dintâi dă naștere, în mod hegelian, opusului său, nimicul, pentru ca cele două să fie mediate de conceptul de „devenire”.

Mihai Cimpoi spune: „Visul în vis ilustrează întrepătrunderea adâncă a vieții și morții, complementaritatea organică alternantă din partea uneia și celeilalte. Omul eminescian e, astfel, un visător deplin care visează un vis împachetat după felul sertarelor chinezești sau al matrioștelor rusești. Visul iese din vis, visul provoacă vis, astfel încât este depășită ușor limita opozitivului: visul luminos devine un vis sumbru, întunecos și viceversa, nu înainte, firește, de a trece printr-o întreagă desfășurare filmică a reveriei multicolore” [16, p. 16].

Visul color este, după cum afirmă psihologii moderni, o manifestare a hipersensibilității. Și omul eminescian, este, bineînțeles, un hipersensibil, un visător cu ochiul deșteptat înăuntru (ca în *Scrisoarea III*). El strecoară spectral realitatea prin acest ochi, transformând-o într-o suprarealitate fină, țesută numai dintr-o materie străvezie de vis. Astfel se naște un tărâm fantasmatic, de năluciri suprarealiste, de șoapte surdinizate, de mișcări involuntare care sunt, de fapt, niște alunecări, niște orbecăiri, niște străpungeri de ceață. Copleșite de o atare somnie vegetală, simțurile amortesc și captează în modul cel mai difuz miresmele, sunetele și culorile.

Omul eminescian are un senzor aparte și pentru *frumusețe*, fapt explicabil prin deschiderea sa către această valoare supremă. Contactul cu ea nu se face la nivelul contemplării pasive sau active, ci la nivelul implicării valorizate. Implicarea se manifestă în acest caz în temeiul unei atracții, fascinații sau încântări de natură irațională. Gândirea eminesciană se vede neputincioasă în a concepe vidul frumuseții, „cojile” aparenței ei: „A frumuseții haruri goale ce simțirile adapă/ Încăperile gândirii mai nu pot să le încapă” [58, p. 625].

O altă temă generală întâlnită în Scrisori sunt *limitele*.

Limitele recheamă, în chip firesc, demonul negației. Lumea se redemonizează, „sămburele” ei dovedindu-se a fi eterna-răutate, iar veșnicul același, neschimbătorul de fond, astfel încât credința inversă ar fi tocmai limitarea acestui adevăr: „A visa că adevărul sau alt lucru de prisos/ E în stare ca să schimbe în natur-un fir de păr,/ Este piedica eternă ce-o punem la adevăr” [58, p. 631].

Limitele omenescului sunt mereu sfidate de poetul nostru în meditațiile etice din *Scrisori*, din *Glosă* și din *Luceafărul*: „Iar în lumea cea comună a visa e un pericol,/ Căci de ai cumva iluzii, ești pierdut și ești ridicul” [58, p.616]. Iar limitele existenței ca atare fac să transforme cerul cugetării într-un ocean de întuneric rece, nefamiliar. E un adevărat un cerc „inimic”.

Exprimarea motivului *suferinței* eminesciene este descrisă de asemenea de către Mihai Cimpoi în felul următor: „Ca om al hybris-ului, al punctului de vârf al trăirii, omul eminescian trăiește întreg spectrul suferinței ca realitate psihică substanțială care aduce revelația limitelor existenței” [16, p. 52].

Simțind această suferință, omul eminescian se simte închis într-un cerc al predestinării în care totul e alergare vană, așa cum vană este alergarea unui cal în jurul țărâșului de care este priponit (imaginea e dintr-o variantă a *Scrisorii I*). Suferința impune deci o dorință a unei închideri fatale; odată intrată în acest cerc închis nimeni nu mai are decât dorința intrării într-o stare de repaus.

Alte două mari teme romantice reprezintă *spațiul și timpul*, precum și inseparabilitatea acestor două motive. Omul eminescian resimte, apropie și identifică și el cele două forme de percepere a universului printr-o stăruitoare încercare de a le unifica într-o singură reprezentare, într-un singur tablou sintetic, așa cum încearcă de altfel întreaga epocă modernă.

Poetul nostru a imaginat și el o curbă în Infinit a Universului în spirit einsteinian și un dans al particulelor cosmice, pe care îl fixează aparatele suprasensibile din *bubble chamber* (camere de ceață): „De atunci și până astăzi colonii de lumi pierdute/ Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute/ Și în roiuri luminoase, izvorând din infinit,/ Sunt atrase în viață de un dor nemărginit. (...) În această nemărginire ne-nvârtim uitând cu totul/ Cum că lumea asta-ntreagă e o clipă suspendată,/ Că-ndărătu-i și nainte-i întuneric de arată./ Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze,/ Mii de fire viorie ce cu raza încetează,/ Astfel, într-a veșniciei noapte pururi adâncă,/ Avem clipa, avem raza, care tot mai ține încă...” [58, p. 611].

După cum menționează C. Noica, în *Jurnalul de idei*, (1990), omul eminescian este o ființă potrivnică trecerii timpului: „În fiecare din noi, ca și în fiecare epocă, Zeus își face încercarea împotriva lui Kronos” Poetul reușește să surprindă timpul în ipostaze diferite ce implică profunde meditații filozofice. Timpul este nemilos, curge în același mod pentru toți, indiferent de condiția omului, idee surprinsă în *Scrisoarea I*, pentru că până și „bătrânul dascăl” este supus morții, deși genialitatea lui îl ridică deasupra celorlalți.

Timpul este prezentat în imagini diferite pentru că el însuși pare a fi o carte cu file din care nu putem schimba decât prezentul. Eminescu s-a remarcat prin talentul deosebit de a împleti în poezie meditații filozofice de importantă fundamentală. Trecerea inexorabilă a timpului marchează existența fiecărui om și doar inteligența îl va face pe acesta să înțeleagă că trebuie să dea un sens vieții sale pentru a nu se pierde în neantul Universului.

Mulțumită creației eminesciene, fiecare cititor care pătrunde în universul poetului, ia contact cu problema timpului, reușind să găsească unele răspunsuri la anumite întrebări. Și chiar dacă răspunsul nu este suficient de elocvent, rămânem cu sentimentul că am pătruns într-o lume a întrebărilor, a originilor Universului, ce până atunci ne era închisă. Ni se deschid astfel noi perspective, și urmând îndemnul poetului, poate vom reuși să ne valorificăm pozitiv existența și ne vom transforma prin existența prezentă, viitorul care acum nu ne aparține.

Un alt simbol cu o semnificație profundă în opera eminesciană este simbolul cercului, care în literatură este simbolul universului, așa cum punctul reprezintă ființa supremă care îl susține. Centrul cercului este întotdeauna la egală distanță de toate punctele aflate la periferie. De aceea, cercul este și un simbol al echilibrului. Punctul este o expansiune care dă naștere cercului, a manifestării. Un cerc cu un punct înăuntru este simbolul soarelui, al spiritului care hrănește materia. Cercul este totodată simbolul eternei reîntoarceri, al ciclicității care se regăsește în natură sub forma anotimpurilor, zilelor, fazelor lunii etc., regăsindu-se chiar și la nivel celular. În cele 5 elemente cercul este simbolul aerului, al spațiului, expansiunii.

Poetul nostru vede în cerc semnul simbolic al absolutului, „herbul eternității”: „Cercul: divizibilitatea centrului în infinit prin toate diametrele posibile și ele fiind infinite, și în toate acestea acel centru rămâne un punct matematic, unde se-ntâlnesc toate liniile diametrelor, fără ca el însuși să fie împărțit” [52, p. 345].

„Centrarea, îndrumarea în aceeași direcție și cuprinderea în această clipă a tuturor momentelor și mișcărilor va electriza în mod deosebit imaginarul eminescian, generând un complex de semnificații care relevează misterul ființei” [16, p. 121]. Chiar și în planul elementar fenomenologic se obțin proiecții revelatoare anume prin delimitarea și centralizarea, concentrarea privirii în cercuri de lumină: „Dar printre fum și lupte în cercul de lumină./Se văd cerești casteluri de-a lui Hristos țării” (*Închinare lui Ștefan Vodă*). Cercurile tremurânde ale apei, ca și cercurile unduitoare (vălurânde) din interspațiile cosmice marchează o ontologizare, o încărcare cu sens ființial a viziunii asupra lumii: „Numai lebedele albe, când plutesc încet din trestii,/ Domnitoare peste ape, oaspeți liniștii acestei,/ Cu aripele întinse se mai scutură și o taie,/ Când în cercuri tremurânde, când în brazde de văpaie” [58, p. 625].

Simbolismul medieval ocupă un loc de frunte în cadrul simbolismului *Scrisorilor* eminesciene. Cavalerul din *Scrisorile* eminesciene nu doar își proiectează „dorul demonic”, „feeria unui mândru vis de vară”, patimile și „amoru-i cu nesațiu”, întreaga „lume de gânduri”, ci desfășoară în evantai baroc o meditație asupra legilor naturii, asupra sfințeniei dragostei, asupra lumii ca „teatru de păpuși” (altă temă medievală) și eternității artei.

Mihai Cimpoi spune că nucleul ideatic al teatralității lumii aflat în *Scrisori*, se construiește după principiul încrucișării motivelor, al chiasmului, al interpunerii de oglinzi: primele două fiind puse în fața ultimelor două și toate rotindu-se în jurul celei axiale (din *Scrisoarea III*).

Scrisoarea I înfățișează o scară a ființelor cu roluri și sorți predeterminate care reprezintă esența imuabilă a existenței, un Unu care e în toți, precum Una e în toate: „Începând la talpa însăși a mulțimii omenеști/ Și suind în susul scării pân la frunțile crăiești,/ De a vieții lor enigmă îi vedem pe toți muncii,/ Fără a a ști să spunem care ar fi mai nenorociți.../ Unul e în toți, tot

astfel precum una e în toate,/ De asupra tuturor se ridică cine poate,/ Pe când alții stând în umbră și cu inima smerită/ Neștiind se pierd în taină ca și spuma nezărită-/ Ce-o să-i pese soartei oarbe ce vor ei sau ce gândesc?.../ Ca și vântu-n valuri trece peste traiul omenesc” [58, p. 512].

În *Scrisoarea II* este imaginat un astronom în postură de panglicar „cosmic” ce scoate lumile din chaos ca dintr-o cutie și înșiră epocile „ca mărgelile pe ață” („Atunci lumea-n căpățână se-nvârtea ca o morișcă,/ De simțeam, ca Galilei, că comedia se mișcă”) [58, p. 615].

Din spectacolul grotesc al lumii prezentului, radiografiat în stil retorico-sarcastic în *Scrisoarea III*, a dispărut Apollo, zeul frumuseții, scena fiind umplută de saltimbanci și irozi, de toți irozii, de toți nerozii, de „panglicari în ale țării, care joacă ca pe funii/ Măști cu toate de renume din comedia minciunii”, pociturile cu „bulbucății ochi de broască”, falșii patrioți care nu sunt decât „quintesență de mizerii de la creștet până-n talpă”, „mutrele pretinse de roman”, „tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți ilotii”, „răii” și „famenii” care nu sunt decât „ciumă-n lume” și „creaturi”. Prin astfel de portretizări rapide ale unor indivizi mecanizați, încremeniți în contururi de mască, din care s-a scurs esența umană, Eminescu creează, cu penelul lui Goya parcă, un adevărat „bestiarum” teatral al creaturilor monstruoase ale prezentului.

Scrisoarea IV subtilizează portretul grotesc al oamenilor prezentului, care sunt-de astă dată-actori aserviți „cauzei din natură”, instinctului „atât de van/ Ce le-abate și la păsări de vreo două ori pe an”, unui „amor străin”, unui Altul care-i inspiră la ură și la continuarea poveștii lui Cain. Ei fac gesturi, spun papagalicește, deci mecanic, vorbe pe care nu le pricep. E povestea lumii, veche ca și ea, reiterată mașinal, orbește: „O, teatru de păpușe... zvon de vorbe omenești,/ Povestesc ca papagalii mii de glume și povești/ Fără ca să le priceapă... După ele un actor/ Stă de vorbă cu el însuși, spune zeci de mii de ori/ Ce-a spus veacuri dupolaltă, ce va spune veacuri încă,/ Pân ce soarele s-o stinge în genunea cea adâncă” [58, p. 627].

În sfârșit, *Scrisoarea V*, prezintă— în contratemă cu masca (obrazarul) de ceară (așa apare femeia în mai multe poeme), cu grimasa zâmbetului pe gură — teatrul interior al inimii poetului care bate „ritmul sfânt al unei ode” și care e însetat demonic după dulcele lumini ale idealității feminine: „Ea nici poate să-nțeleagă că nu tu o vrei...că-n tine/ E un demon ce-nsetează după dulce-le-i lumine,/ C-acel demon plânge, râde, neputând s-auză plânsu-și,/ Că o vrea... spre-a se-nțelege în sfârșit pe sine însuși...” [58, p. 630].

Teatralitatea este o dimensiune existențială fundamentală, principiul ontologic structurant al întregului univers eminescian. Imensului *theatrum mundi*, configurat cu tonuri melancolice sau ironice, cu întreg spectacolul tragic al degradării, mecanizării, neantizării, i se asociază forul lăuntric, *theatrum interioris*, în care se desfășoară drama pierderii și recuperării identității, a redării sinelui original, narcisic.

Marele economist român Mihail Manoilescu vorbea, la 1935, despre cultura economică de excepție pe care o avea poetul nostru, făcând o legătură și cu apologia savantului, pe care o făcea în *Scrisoarea I*: „Și, totuși, Eminescu a fost un economist, și încă unul de linie mare. Eminescu a avut, întâi o cultură reală în domeniul economic. I-a citit pe toți clasicii economiei și în special pe Smith, i-a citit pe revoluționarii – de atunci – ai economiei și mai ales pe List; în sfârșit pare a fi citit – și în orice caz a înțeles – opera lui Karl Marx”. Economistul român remarcă și cultura matematică a lui Eminescu, fiindcă paginile lui vădesc „o comprehensiune adâncă a valorii mijloacelor matematice pentru dezlegarea tainelor lumii”: „Asupra întregii lui opere filozofice domină obsedanta idee pitagoriciană a posibilității de a exprima cantitativ, prin numere, toate fenomenele din Cosmos, idee care culminează în faimoasa apologie a savantului: „*Precum Atlas în vechime sprijinea cerul pe umăr/ Așa el sprijină lumea și vecia într-un număr*”. Eminescu stăpânea clar cele două elemente indispensabile gândirii științifice economice: o cultură profundă și intuiție cantitativă. Și pe lângă ele, mai avea darul de a „prinde în chip nemijlocit realitățile economice și a le reda într-o formă de o surprinzătoare noutate” [122, p. 131-132]. Poetul e completat de economistul care acordă o atenție deosebită fenomenelor ce se petrec la nivelurile de jos ale „vieții naționale” și realității economice.

„Cel mai mare poet între poeți e, alături de alți poeți între economiști, singurul economist între poeți”, constată Mihail Manoilescu, menționând și faptul că „a avut o concepție integrală asupra fenomenelor economice”, apropiată de cele mai moderne concepții în domeniu, în special de idealismul care domină concepțiile recente, diferite de cele clasice liberiste. „Aceasta dă gândirii lui Eminescu o strălucire și o actualitate de care nu ne dăm îndeajuns seama” [122, p. 143].

În studiul său *Ecouri din „Scrisoarea III” în proza politică* profesorul G. I. Tohăneanu se referă la infiltrațiile poetice în publicistica eminesciană care sunt explorate de cercetători.

O primă paralelă pe care o face este cea dintre poezia *La steaua* și articolul *În fața lui Ștefan Vodă* din *Timpul* de la 18 iunie 1883:

„*La steaua care-a răsărit/ E-o cale-atât de lungă,/ Că mii de ani i-au trebuit/ Luminii să ne-ajungă/ Poate de mult s-a stins în drum/ În depărtări albastre/ Iar raza ei abia acum/ Luci vederii noastre...*” [58, p. 722-723].

Textul publicistic preia această comparație a domnitorului cu soarele „ce demult s-a stins, dar a cărui lumină călătorește încă mii de ani prin univers după stingerea lui”.

O a doua paralelă cercetătorul o face între versul „într-un mod fatal legate de o mână de pământ” din *Scrisoarea I* și articolul *Cum cad ministerele*: „defectele acelea care sunt în mod fatal legate de calitățile rele”.

Ecouri din *Scrisoarea III* sunt identificate în construcțiile sintactice cu ajutorul negației: „O tu nici visezi bătrâne, câți în cale mi s-au pus!” – „tineri care nici visează încă”; „nici pretind, nici ar primi [...] recompense”; „nici curge, nici pică”; „aceste tinichele, care nici se beau, nici se mănâncă, nici cântă cuplete, nici joacă balet”.

Versul „Nici visezi că înainte-ți stă un stâlp de cafenele” își are corespondent în mai multe articole de publicistică: „*Stâlpii de cafenele* ai Bucureștilor” sunt vânzători de bilete a cântărețelor de la Ionescu, directori de bancă și șefi la divizia instrucției publice cu patru clase primare, „basmul devenit insipid, pe lângă că e mincinos, al meritelor *stâlpilor de cafenele*” ; „tonul de impertinență literară cu care *nulități de cafenele* încearcă, de la un timp încoace, a se introduce în republica literelor”.

G. I. Tohăneanu observă că „substituirile lexicale parțiale, operate de poet, la răstimpuri, în structura sintagmei sunt... agravante” [129, p.123]. Din demonstrația făcută de profesorul timișorean reiese că afinitățile stilistice se produc mai ales în contextul caracterizărilor cu caracter satiric și polemic. Poetul publicist îngroașă în mod grotesc prin superlative discursul său pentru a exprima mai sugestiv supărarea sa etică, de care vorbea Edgar Papu. Despre această identificare a tonului ne vorbește frecvența adverbului *prea*, pe care l-a folosit și în *Scrisoarea III*: „*Prea v-ați arătat arama,/ sfâșiind această țară,/ Prea făcură-ți neamul nostru de rușine și ocară,/ Prea v-ați bătut joc de limbă, de străbuni si obicei...*” [58, p. 624].

Foarte frecvente sunt expresiile ce derivă din cunoscutele versuri ale *Scrisorii III*: „...vedem că toții aceia care vorbe mari aruncă/ Numai banul îl vânează și câștigul fără muncă” și „chintesență de mizerii de la creștet până în talpă”. Acestea, transpuse în proză într-un context polemic caracteristic *Scrisorilor*, devin caracterizări ale realităților sociale și ale „personajelor” vieții politice, ale „comediei de obște”, marcată de „un aer bolnăvicios, de corupție, de frivolitate, de câștig fără muncă”.

O ultimă paralelă, edificatoare, G. I. Tohăneanu o face între portretul lui Baiazid din *Scrisoarea III*, dominat de toposul umbrei („Ochii ce sunt plini de *umbra* tăinuitelor dureri;/ Iar din inima lui simte un copac cum că răsare,/ Care crește într-o clipă ca în veacuri, mereu crește/ Cu-a lui ramuri peste lume, peste mare se lățește;/ Umbra lui cea uriașă orizontul îl cuprinde/ Și sub dânsul universul într-o umbră se întinde”, la acestea adăugându-se și alte versuri în care apare *umbra arborelui falnic, o umbră de copac, umbra crucii și umbra sfântă* a Basarabilor și Mușatinilor) și un șir întreg de sintagme din publicistică („umbră de îndoială”, „umbra majorității”, „umbra străinătății”, „umbra de ură sau de patimă”, „umbra marelui Mircea” și aceea a nebiruitului Ștefan Vodă).

Concluzia profesorului timișorean vizează contextualizarea ușoară a unor imagini, expresii metaforice, caracterizări satirice foarte plastice pe care o realizează poetul în discursul publicistic: „Lista citatelor s-ar putea îmbogăți lesne, facilitând o încheiere posibilă, însă, și acum: termenii poeziei, păstrându-și ambiguitatea semantico – stilistică și dincolo de rigorile versului, își actualizează și își valorifică disponibilitatea de „angajare” contextuală chiar și în condițiile – aparent măștere – ale publicisticii: „Strai de purpură și aur peste țărâna cea grea” [129, p. 125].

2.2. Discursul Scrisorilor în raport cu discursul publicistic gazetăresc

Posteritatea a receptat adesea conjunctural și partizanal, opera literară, supralicitând-o și considerând-o ca *Discurs fondator*, consecința fiind, așa cum observă Monica Spiridon „quasi-instituționalizarea scriitorului drept anonimie generică, de la care până astăzi se revendică în politică, ideologie, morală etc. aproape oricine”.

Scrisul eminescian e „abstras din mediul său amniotic”, alimentând „opțiuni de toate culorile, când nu de-a dreptul incompatibile”. „Grație unor persistente iluzii retroactive, care au repercutat asupra discursului său, standardele valorice și reperele semantice ale contemporaneității, Eminescu a devenit succesiv sau simultan-protocronist și protolegionar, prototracolog, protomarxist, protoceuşist, proto-etc., precursor de serviciu și argument legitimant al celor mai eclectice direcții de gândire. O asemenea situație paradoxală își are sursa în grave derapaje de nivel ale interpretării, confundând ideologicul cu simbolicul sau, mai precis, reducându-l pe cel de-al doilea la primul” [121, p. 9].

Un imperativ al timpurilor noastre este receptarea întregii sale creații – poezie, dramaturgie, jurnalistică, proză –, într-un corpus integrator „al unei opere unice și mai ales al unor serii literare constituite”.

Studierea în paralel a unor sectoare ale operei eminesciene a luat amploare odată cu impunerea conștiinței receptoare a întregului ei, a unității sale holografice.

Maiorescu este criticul autoritar care în studiul *Eminescu și poeziile lui* a conturat o efigie de poet liric cu o personalitate europeană de sorginte platoniciano-shopenhaueriană, pe care posteritatea i-a confirmat-o.

Ipostaza Eminescu-gazetarul apare în câmpul atenției datorită pledoariilor marcant-ardente ale lui Nicolae Iorga, făcute într-un articol devenit celebru *Un nou Eminescu apărut...* Astfel îl găsim pe Eminescu, după cum s-a mai constatat, impus în domeniul mai special al ideologiei și practicii politice.

Receptarea operei jurnalistice sau etico-sociale, a publicisticii în genere, căci se cade a fi luate în considerație și însemnările manuscrise din *Fragmentarium*, s-a făcut cu o anumită trecere sub tăcere sau chiar desconsiderare a valorii ei literare, complementară valorii întregii opere, evaluate în unitatea ei, fapt semnalat de Perpessicius: „Fără să subscrie la părerea lui Rousseau despre zădărnicia periodicelor și a muncii ziaristice („regret când văd oamenii făcuți să ridice monumente mulțumindu-se să care materiale și arhitecți transformați în lucrători manuali”), adnotătorii ziaristului Eminescu n-au rostit, totuși, mai nimic despre valoarea literară a ziarismului său și mai ales de valoarea complementară a acestei opere”. Perpessicius relevă, în studiile sale aplicate, *unitatea organică a manuscriselor* eminesciene, vorbind chiar de o *atmosferă de unitate perpetuă a acestei unități* [98, p. 65], *unitatea universului liric* cu o alternanță „învârstată” a antumelor și postumelor „în care toate speciile sunt deopotrivă reprezentate” [98, p. 300]. Urmărirea zi cu zi a activității sale jurnalistice dă pe față nu numai un doctrinar, ci și un cronicar în curent cu întreaga viață politică a timpului „fie din interior, fie din afară, în stare să redacteze în goana condeiului și pe o filă de maculatură un editorial polemic, un entrefilet de urgență, o ultimă-oră politică, o revistă a ziarelor, un reportaj parlamentar, așa cum aceleași manuscrise confirmă” [98, p. 78].

Violența satirică din *Scrisoarea III* s-a născut din directă atingere cu activitatea parlamentului. Afirmția e ilustrată cu o variantă în care apare panoramată „ceata asta cu nasuri înroșite/cu dărele prin barbă, cu fețele nerase/ Guri mari și buhăite, mustețile zborșite/ Cu cizmele cârpite, cămășile soioase” [58, II, p. 283].

Unitatea operei eminesciene este dovedită și prin articolele din *Timpul* „străbătute de curenți de mai mare sau mai mică intensitate folclorică, de proverbe, locuțiuni, subtilități lexicale, care e una din metodele constante ale ziaristului, de vastă cultură politică și familiar ca puținii alții, afară poate de Heliade Rădulescu și Hasdeu, al tezaurului creației populare” [98, p. 327].

„Noul Eminescu” al lui Nicolae Iorga se înălța pe viziunile sale de om superior, genial, pe perspectivele noi din care privea prezentul și trecutul, pe vigoarea spiritului și darul excepțional de a stăpâni subiectul abordat. Despre toate aceste calități scria în *Oameni care au fost*: „E o uimire câtă bogăție, noutate, logică, prevedere, căldură, câtă mare și curată înțelepciune de om superior, genial se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notițe după cărți, care aveau singura menire de a umple coloanele goale ale bieteii foiți ieșene. La fiecare moment, marea lui putere de intuiție fixează puncte sau deschide perspective cu totul noi. Din viața de mai înainte cunoștea tot prezentul românilor, în câțiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului

lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului său filozofic și, oricând, el stăpânea subiectul său, fie și atins în treacăt, de la o uimitoare înălțime” [70, p. 94].

Exegezele de azi abordează stăruitor problema conexiunilor problematice, tematice, structurale dintre publicistica și poezia sa.

Monica Spiridon afirmă că avem de-a face cu „o întâlnire epidermică” a lor, că dăm de același „calapod retoric” al discursului:

„Pe un palier superior se află poemele în care Eminescu se lansează în compuneri discursive elaborate amplu și articulate savant, punând la bătaie artileria retorică grea. *Junii corupți*, *Scrisorile*, *Împărat și proletar* – spre a cita toate titlurile foarte cunoscute – sunt show-uri demonstrative, mulându-se emfatic uneori pe canonul oprobriului retoric”. Despre una dintre versiunile pregătitoare ale poemului *Împărat și proletar*, Dimitrie Popovici scria: „Proletarul primei variante a învățat arta retorică de la Cicero” [121, p. 192].

Cercetătoarea remarcă dispunerea poematică a unor texte publicistice eminesciene, care este declamativă, cu cadențe ritmice perceptibile, semănând cu ticăitul regulat al ceasornicului „din repetiție în repetiție”: „Din multele ce nu le-am făcut cităm câteva numai. De pildă, *nu noi* am dat concesiune Stroussberg, // *nu noi* am aplicat-o fără votul Senatului și fără să fi devenit lege; // *nu noi* am format bande bulgare, // *nici* am călătorit la Livadia, // *nici* am intrat în război fără zapis și chezășie; // *nu noi* am lăsat să cadă colțul vălului pe scârboasele alegeri a cărăturilor făcute până dincolo de Balcani, // *nu noi* am răscumpărat drumurile de fier, plătind 60% pe hârtii în timp ce făceau doar 20%; // *nu noi* ne-am îmbogățit din afacerea aceasta ca cinstitele Caradale de toată mâna, // *nici* ne-am creat vreodată lefuri de 30-40 mii de franci ca aceleași Caradale, Costinești, Stătești ș. a. // *nu noi* am făcut la Ploiești cinstita Republică // *nici* n-am fost puri în slujbă pentru acest merit, // *nici* am scris poezii asupra „zarlei”, *nici* am luat medalia Bene-Merende, // *nici* n-am scris broșură despre spionul prusian, // *nici* n-am numit pe Măria sa agent de-a lui Bismark; // *n-am* introdus rubla pe patru franci, // *n-am* propus categorii de împământenire, // *n-am* făcut din advocați directori de drum de fier, // *nici* din Caradale directori de bancă, // *n-am* numit pe Pietraru funcționar la Ministerul de Finanțe, // *nici* pe Sihleanu prezident al Comisiei financiare, c-un cuvânt, // *n-am* căutat nicicând a deplasa ilustrațiunile Academiei de la Mărcuța, de la Văcărești, punându-le îndemnizațiile statului, // *n-am* ridicat în patru ani bugetul cheltuielilor ordinare cu 34% ș.a.m.d./ iartă-ne Dumnezeuule, din toate acestea nu le-am făcut nimic” [44, XI, p. 456].

Realitățile politice, economice și culturale sunt expuse într-un discurs publicistic comun poeziei de inspirație națională și socială și articolelor gazetărești. Vizionarismul poetic și

discursivismul conlucrează, generând aceleași expresii verbale, imagini, metafore, procedee retorice.

Problemele care frământă societatea, inclusiv cele privind economia sunt abordate în fraze ritmate, având obișnuitul farmec eminescian al rostirii:

„*Odinioară*, o clasă dominantă puțin numeroasă incoruptibilă și păstrătoare a tradițiilor țării;/ azi, asupra, oameni îmbogățiți prin camete, prin specule, prin ruina altora./ *Odinioară*, o organizație a muncii putând a rezista străinilor;/ *astăzi* acea muncă descompusă breaslă cu breaslă, sterilizată prin năvălirile negoțului străin./ *Odinioară*, legi răsărite din însuși datinile și tradițiile poporului;/ azi, condici întregi traduși din franțuzește./ *Odinioară*, o dreaptă cumpănire între mijloace și trebuințe;/ azi, deprinderea de mii de trebuințe străine, în disproporție cu puterea de producere a țării./ *Odinioară*, populația creștea și se înmulțea;/ azi se înmulțesc străinii, iar populația străveche se stinge pe zi ce merge. Din oasele măcinate de greutatea impuse de acești feneanți răsar și se hrănesc Caradalele, Costineștii, Pherekyzii și cum i-o mai fi chemând” [46, XIII, p. 346].

Publicistica și poezia eminesciană își dovedesc o înrudire structurală dacă privim prin prisma identității/alterității, relație atât de mult discutată azi de filosofi, filosofi ai culturii, sociologi, fenomenologi.

Eul se vede confruntat cu momentele negativității, fiind același (le même), dar proiectat, după cum spunea Hegel, într-o identificare cu momentele sale esențiale (corpul, posesia, casa, economia etc.). „Așa cum afirmă *Derrida*, simpla conștiință internă nu ar putea, fără irumperea total-altului să-și dea timpul și alteritatea absolută a clipelor, tot așa nici eul nu poate să dea naștere, în sine însuși, alterității, fără întâlnirea aproapelui” [Apud, 19, p. 16].

Eul său se angajează în debateri, preocupat de a-și păstra fermitatea și verticalitatea morală, de a-și expune în modul cel mai obiectiv problemele dezbătute: „Publicistica și *Scrisorile* ne oferă numeroase exemple de respingere a alterității, poetul vorbind, bunăoară, în cazul omului imoral, de o „fugă de dânsul”, „de o propensiune de el: aversiune” [19, p. 17].

Comună publicisticii, poeziei, prozei și dramaturgiei lui Eminescu este viziunea utopică asupra istoriei. Procedeele retorice al antitezei trecut/prezent, cel dintâi elogiat, înmormântat, iar cel de-al doilea supus oprobiului, detestat, veștețit cu toate mijloacele satirei este foarte frecvent.

Este reactualizat „mitul vârstei de aur”, prezent în gândirea utopică de la Platon încoace, sunt mitizate figurile trecutului care au avut un rol deosebit în asigurarea proceselor pozitive ce au marcat punctele de „mărire”: Ștefan cel Mare și Mircea cel Bătrân sunt figuri prototipale, „ființe simbolice”. „Și ce străluciți într-adevăr, ce neasemănat de mari sunt reprezentanții din trecut ai neatârării statelor române, față cu epoca noastră? Oare Mircea I, în cei 35 de ani,

Ștefan cel Mare în cei 46 de ani ai domniilor lor, au avut o altă preocupare de neatârănarea țării? Mircea I – acest prototip luminos al artei războinice și ai celei diplomatice la români n-a gândit toată viața lui decât la menținerea neatârării. La 1394 bate pe Baiazid Ilderim în memorabila luptă de la Rovine, păstrată în memoria întregii Peninsule Balcanice; la 1395 încheie tractat de alianță cu Ungaria; la 1396 ia parte la bătălia de la Nicopole; la 1398 bate el singur pe Baiazid lângă Dunăre; la 1406 își întinde mâna în Asia și scoate pe Musa ca pretendent în contra lui Soliman I, îl susține cu bani și arme și îl face împărat; la 1412 scoate un alt pretendent, pe Mustafa, în contra lui Mohamed I, ba chiar în anul morții sale, 1418, a ajutat cu bani și arme pe un dictator momentan, anume Mahmud Bedreddin, sperând succese politice din sciziuni religioase între turci. O politică analogă a contrapunerii iscusite a puterilor creștine, a luptei directe cu turcii, au susținut Ștefan cel Mare” [44, XI, p. 19-20]. Este înalt apreciată de poet „suta a șaptesprezecea” cu „eroii și cugetătorii ei”: Varlaam, Teofan, Matei Basarab care, cu ajutorul bisericii, „maica spirituală a poporului român”, au impus „unitatea de limbă, de datine juridice, religioase și de viață familială”. Ca și la Hesiod, după cum observă Monica Spiridon, „eroii” sunt atestați istoric, dar și fabulați fictiv: „În virtutea unei continuități savante a citării, o proiecție fictivizată bine condusă asimilează exemplele numite în retorici „vera” alături de cele categorisite, tot acolo drept „ficta”: mai precis, pe eroii epici greci, deseori pomeniți de poet, cu descălecătorii de neam (Traian), apoi cu întemeietorii de genealogie dinastică (Basarabii, Mușatinii), în fine, cu o serie de domni pilduitori (Grigore Ghica, Mihai Viteazul ș. a.) până și cu un Dragomir imaginar, plantat de poet în basmul *Tinerețe fără bătrânețe* după ce în prealabil fusese „localizat” pe malurile Dâmboviței și în vremea lui Mircea cel Bătrân” [121, p. 64-65].

Viziunii mitice i se asociază interpretările „paradisiace” ale unor moduri de a gospodări tradiționale, precum „socoteala răzășească”, pe care poetul o consideră cam simplă, însă cu atât mai adevărată. El zice că pentru grâul care trebuie transportat la Kiustenge, trebuie plătit din vistierie prețul transportului, care e de zece ori mai mic decât costul transportului pe drum de fier. Se poate deduce din această socoteală că circulație și transport sunt numai pretexte mărturisite cu mină gravă în public, pe când – precizează el – cauza acestei întreprinderi e gheșeftul în linia întâia, un pod de trecere pentru oștiri împărătești în linia a doua și alte lucruri de acestea de mare politică europeană.

Discursul publicistic în care imnifică „dulcea Românie, țara mea de glorie, țara mea de dor”, apare transpus în discursul liric, în limbaj metaforizat. Schița fenomenologică făcută poporului român în *Icoane vechi și icoane nouă* (subcapitol din *Abecedarul economic*) poate fi interpretată ca un expozeu prozaic, lipsit de figurile retorice specific eminesciene, dar care trimite la ele („codrul frate cu românul”, „povești și doine, ghicitori, eresuri/ ce fruntea de copil

mi-o-nseminară”; „De treci codri de aramă/ De departe vezi albind ș-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint/ Acolo lângă izvoară iarba pare de omăt/ Flori albastre tremur ude în văzduhul tămâiat”) tabloul peisagistic de idilă câmpenească din *Sara pe deal* sau din *Călin – file din poveste*: „De acolo multele tipuri frumoase ce se găsesc în părțile unde ai noștri n-au avut amestec cu nimeni, de-acolo cumînția românului care ca cioban a avut multă vreme să se ocupe cu sine însuși, de acolo limba spornică și plină de figuri, de acolo simțămîntul adânc pentru frumusețile naturii, prietenia lui cu codrul, cu calul frumos, cu turmele bogate, de acolo povești, cântece, legende, c-un cuvânt de acolo un popor plin de originalitate și de-o feciorească putere formată prin muncă plăcută, fără trudă, de acolo însă și nepăsarea lui pentru forme de civilizație care nu i se lipsesc de suflet și n-au răsărit din inima lui” [43, X, p. 28].

Scrisoarea a III prezintă un adevărat *compendiu* al sociologiei eminesciene, realizat cu mijloacele discursului poetic, aici îngroșat caricatural. Mânia etică a poetului se manifestă aici în registrul sarcasmului, care este, după cum se știe, o formă supremă a ironiei. Regăsim oprobiul prezentului și lauda trecutului din publicistică, foarte frecventa reprezentare a lumii contemporane poetului ca o *comédie de obște*, ca o *comédie a minciunii*, jucată pe o scenă ocupată de cortegii grotești ale *panglicarilor în ale țării, fonșilor, flecarilor, gușășilor, găgăușilor, bâlbâișilor, canaliilor de uliți*.

În eminescologia noastră s-a vorbit despre semnificația profund filosofică a acestei teme: pe scena lumii toți joacă rolurile încredințate de providență. Tema a fost tratată, printre alții, de Shakespeare și Dante, care au exprimat și sentimentul tragic al angajării în existența umană, însoțit de amărăciunea dezamăgirii. „Eminescu contaminează motivul tradițional al lumii ca teatru cu ideea „voinței” shopenhaueriene și rezolvă întreaga alegorie în spiritul sarcastic, disociat de spectacol, al iluminismului” [144, p. 110]. În viziunea poezilor „pesimiști” adâncul rațional al lumii este înlocuit cu aspirația absurdă a vieții. „Voința” a înlocuit „Logosul”, dar „nu ne mai poate inspira acel sentiment de modestie, de demnitate și împăcare de sine, legat de conștiința că rolul nostru umil este totuși indispensabil care trece ca o adiere mângâietoare prin paginile lui Epictet” [145, p. 56].

În *Scrisoarea III* dăm mai degrabă de un teatru al *absurdului*, jucat de actori odioși, lipsiți de personalitate, reprezentând formele fără fond, aparențele și nu esențele. Ei joacă o sinistră „comédie a minciunii”. E mai degrabă „dansul macabru” a lui Saint Săens, amintit în proza lui Eminescu. Dăm nu atât de actori, cât de figuranți, de niște humanoizi, lipsiți totalmente de *umanitate*.

Poetul realizează, în fond, fișe sociologice intens comizate, înmuiate într-o densă pastă sarcastică. Este aici chiar mai multă directitate, mai multă frustețe verbală și concret realistă,

prozaică, naturalistă chiar decât în portretizările din proza politică. Aproape fiecare vers constituie o caracterizare strict individualizată, în manieră caricatural-grotescă, o definire exactă a stării social-economice în care se afla țara la acea oră. Tabloul general capătă proporții burlești; fețele acestor personaje reprezentând „măști” (în *Epigonii*: „măști râzânde puse pe un caracter inimic”), iar fizionomia lor aspecte animaliere, mișcările le sunt mecanice, de istrioni de circ, vorbirea retorică goală, iar sufletul monedă calpă, sunt în totul creaturi ale prefăcătoriei, desfrâului, „evlaviei de vulpe”, ai „veninoaselor nimicuri”, „urâciuni fără de suflet, fără de cuget”.

„Au prezentu nu ni-i mare? N-o să-mi dea ce o să cer?! N-o să aflu într-ai noștri vreun falnic juvaer?! Au la Sybaris nu suntem lângă capiștea spoielii?! Nu se nasc glorii pe stradă și la ușa cafenelii,/ N-avem oameni ce se luptă cu retoricele sulii!/ În aplauzele grele a canaliei de ulii,/ Panglicari în ale țării, care joacă ca pe funii,/ Măști cu toate de renume din comedia minciunii?! Au de patrie, virtute, nu vorbește liberalul,/ De ai crede că viața-i e curată ca cristalul?! Nici visezi că înainte-ți stă un stâlp de cafenele,/ Ce își râde de-aste vorbe îngânându-le pe ele./ Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget,/ Cu privirea-mpăroșată și la fâlci umflat și buget,/ Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri,/ La tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri;/ Toți pe buze-având virtute, iar în ei monedă calpă,/ Chintesență de mizerii de la creștet până-n talpă./ Și deasupra tuturor, oastea să și-o recunoască,/ Își aruncă pocitura bulbucății ochi de broască.../ Dintr-aceștia țara noastră își alege astăzi solii!/ Oameni vrednici ca să șază în zidirea sfintei Golii,/ În cămeși cu mâneci lunge și pe capete scufie,/ Ne fac legi și ne pun biruri, ne vorbesc filosofie./ Patrioții! Virtușii, ctitori de așezăminte,/ Unde spumegă desfrâul în mișcări și în cuvinte,/ Cu evlavie de vulpe, ca în strane, șed pe locuri/ Și aplaudă frenetic schime, cântece și jocuri...” [58, p. 622-623].

Scena generală a „comediei de obște” (comediei minciunii) este urmată de o scenă de asemenea caricatural-grotescă a „sfatului țării” unde se adună ceea ce poetul denumeste „spuma asta-nveninată, astă plebe, ăst gunoi”, „tot ce-n țările vecine e smintit și stârpitură/ Tot ce-i însemnat cu pata putrejimii de natură” (expresie a comicului împins la exces):

„Și apoi în sfatul țării se adun să se admire/ Bulgăroi cu ceafa groasă, grecotei cu nas subțire;/ Toate mutrele acestea sunt pretinse de roman,/ Toată greco-bulgărimea e nepoata lui Traian!/ Spuma asta-nveninată, astă plebe, ăst gunoi/ Să ajung-a fi stăpână și pe țară și pe noi!/ Tot ce-n țările vecine e smintit și stârpitură,/ Tot ce-i însemnat cu pata putrejunii de natură,/ Tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți iloții,/ Toți se scurseră aicea și formează patrioții,/ Încât fonfii și flecarii, găgăuții și gușații,/ Bâlbâiți cu gura strâmbă sunt stăpânii astei nații!/ Voi sunteți urmașii Romei? Niște răi și niște fameni!/ I-e rușine omenirii să vă zică vouă oameni!/ Și

această ciură-n lume și aceste creaturi/ Nici rușine n-au să ieie în smintitele lor guri/ Gloria neamului nostru spre-a o face de ocară,/ Îndrăznesc ca să rostească pân' și numele tău... țară!/ La Paris, în lupanare de cinismu și de lene,/ Cu femeile-i pierdute și-n orgiile-i obscene,/ Acolo v-ați pus averea, tinerețele la stos.../ Ce a scos din voi Apusul, când nimic nu e de scos?! Ne-ați venit apoi, drept minte o sticlă de pomadă,/ Cu monoclu-n ochi, drept armă bețișor de promenadă,/ Vestejiți fără de vreme, dar cu creieri de copil,/ Drept știință-având în minte vreun vals de Bal-Mabil,/ Iar în schimb cu-averea toată vrun papuc de curtezană.../ O, te-admir, progenitură de origine romană!" [58, p. 623].

Poetul va infiltra mai departe în discursul său publicistic vulcanic două versuri care expun principiul mult discutat din sociologie, a „câștigului fără muncă”.

„Și acum priviți cu spaimă fața noastră sceptic-rece,/ Vă mirați cum de minciuna astăzi nu vi se mai trece?! Când vedem că toți aceia care vorbe mari aruncă/ Numai banul îl vânează și câștigul fără muncă,/ Azi, când fraza lustruită nu ne poate înșela,/ Astăzi alții sunt de vină, domnii mei, nu este-așa?! Prea v-ați arătat arama sfâșiind această țară,/ Prea făcurăți neamul nostru de rușine și ocară,/ Prea v-ați bătut joc de limbă, de străbuni și obicei,/ Ca să nu s-arate-odată ce sunteți – niște mișei!/ Da, câștigul fără muncă, iată singura pornire;/ Virtutea? e-o nerozie; Geniul? o nefericire” [58, p. 623-624].

În articolele *Muncă și producțiune*, *Cauza tuturor relelor noastre: lipsa de muncă*, în numeroase editoriale din *Timpul* munca este văzută ca un punct generic, ca un *fundamentum divisionis* a existenței umane și sociale. O societate care nu se întemeiază pe muncă, opinează el, este o societate coruptă, imorală, or, nu există un rău mai mare decât decăderea morală generală.

Unei asemenea situații dezastruoase îi este contrapus principiul ierarhiei sociale ca „ierarhie a muncii”. Dacă în evul mediu, marcat de războaie, vitejia era considerată virtutea supremă prin care un om se putea ridica deasupra poporului, azi principiul de a se ridica „ar trebui să fie munca fizică și cea intelectuală; dar munca, nu aparențele muncii; producerea reală, nu specula, gândirea proprie, nu plagiatul, onestitatea, nu aparențele onestității; virtutea, nu pretextarea virtuții” („*Dacă vorbim de adunătură...*” din 26 mai 1883).

Reforme sociale pot fi folositoare numai dacă se bazează pe muncă luată ca factor determinant, care dă sens vieții individuale și obștești și în care se convertesc valorile morale și materiale. În contextul unor asemenea stabiliri de criterii, se constată că liberalismul cosmopolit, boala cronică de care au suferit pături întregi ale societății, a adus multe rele dintre care cel mai mare rău e că „nenumărate nulități sub pretextul liberalismului și al democrației se servesc de stat și de libertățile lui pentru a câștiga o bucată de pâine pe care pe calea muncii oneste n-ar putea-o câștiga; să nu uităm asemenea că acest câștig, la care oricine poate ajunge fără muncă,

deprinde pe oameni de a spera totul după schimbările politice, demoralizându-i sistematic, făcându-i lingușitori și servili către mărimile zilei, prefăcându-i în demnitari și calomniatori, încât liberalismul în România, în loc de a avea de rezultat oțelirea caracterelor, a avut din contra acelea de a bizantiniza și a veșteji oamenii ce erau încă neatinși de acel rău” [56, IV, p. 935].

Echivalențe ale versului „Ne fac legi și ne pun biruri, ne vorbesc filosofie” se pot de asemenea identifica în mai multe articole, în care se vorbește despre povara crescândă a dărilor pe care o duce țăranul și despre legile luate în pripă și prin conspirații de partid („Numai acolo sunt legi adevărate, scrie *Timpul* din 15 ianuarie 1882, care modifică o veche sau o greșită ordine de lucruri și numai ele sunt în stare a agita în adevăr cugetarea și voința unui popor”) [57, V, p. 1042].

O realitate economică concretă o reflectă *Doina* și în special versurile ce se referă la impactul „drumului de fier”. „*Doina*, consideră un politolog, ar putea fi socotită un imn al claselor țăărănești de pretutindeni din lumea „periferiilor sistemului capitalist” mondial și a imperiilor de orice fel, clase care au fost supuse unei exploatări tot atât de grave prin consecințe ca și efectele unui *genocid*. Laboratorul ideologic al *Doinei* trebuie căutat în articolele publicistice ale lui Eminescu, precum este și acesta scris după serbările de la 10 mai, a căror „fațadă” nu poate ascunde cealaltă lume, lumea țăărănească oprită asupra Bucureștiului unde-și căuta răspuns la cererea seculară de pământ și reforme” [4, p. 153].

Poemul *Împărat și proletar* nu e doar transpunerea poematică a unui ecou la epoca numită a Comunei și a meditațiilor asupra „al lumii sâmbur dorința și mărirea umane roade” ce se petrifică „unul în sclav, altul în împărat”, asupra visului și morții, eternei alergări și a convingerii finale că „vis al morții eterne e viața lumii întregi”, a antitezei proletar (care îndeamnă la luptă) și Cezar (adâncit în gânduri și convins de măreția sa). Poetul dă expresie aici procesului *proletarizării* declanșat în lume și în țară, care constituie obiectul analizei în articolele care descriu în special situația țăărănimii. În articolul „*În discutarea proiectului de majorat...*” face un tablou fenomenologic al situației agrare, pronunțându-se împotriva sărăcirii clasei țăărănești prin diviziuni și subdiviziuni ale locurilor de arătură. Urmarea divizibilității este „*proletarizarea populației*”, „cumplita sărăcire”. „Care va fi rezultatul? întreabă poetul. Sărăcirea tuturor, proletariatul tuturor. Nu credem însă ca cineva să susțină că proletariatul este idealul la care tinde un stat” [56, vol. IV, p. 1037]. De aceea, denunță îngrădirea celor tari, „cu averea și mărirea în cercul lor de legi”, conspirarea acestora „contra celor ce dâșii la lucru-i osândiră/ Și le subjugă munca vieții lor întregi”, „De ce să fiți voi sclavii milioanelor nefaste,/ Voi ce din

munca voastră abia puteţi trăi?”, se întreabă poetul prin intermediul discursului unuia din „copiii săraci şi sceptici ai plebei proletare” [58, p. 265].

Similitudinile dintre cele două sectoare ale operei lui Eminescu nu se reduce, bineînţeles, la înrudiri de teme şi de expresii.

Unele din articolele publicistice sunt adevărate *poeme*, demonstrând comunitatea de procedee ale *meşteşugului retoric*, după cum a arătat Monica Spiridon, sau chiar o comunitate de „mărci beletristice”, analizate de Constantin Parfene: *repetiţii, ambiguităţi, plasticităţi, maxime, figuri ale interogării, retorica, metafora, epitete, expresii populare*. Cercetătorul distinge adevărate *portrete expresive, pamflete* şi chiar *elegii în proză*. („*Pe arborul tăcerii...*”).

Deschizând dosarul publicisticii eminesciene, Eugen Simion constată că a fost totdeauna controversată în cultura română şi că „ideologi oameni politici, sociologi, critici literari au cultivat-o sau, împotriva, au reputat-o în funcţie de interesele lor”.

Criticul aminteşte că G. Călinescu menţionează în *Opera lui Mihai Eminescu*, angajarea în cel mai înalt grad al formaţiei intelectuale şi temperamentului poetului. Drept un argument apare şi reluarea temelor, fantasmelor şi obsesiilor din articolele publicistice din *Timpul* în „poemele sale vehement ideologice şi morale” precum *Epigonii* şi *Scrisoarea III* şi în toate versurile care abordează toposul maşinăriei lumii. „Semn, conchide exegetul, că Eminescu are ceea ce într-adevăr se numeşte o viziune asupra lumii şi are o poziţie clară asupra societăţii româneşti. El porneşte, desigur, de la câteva modele, cel dintâi fiind tot Schopenhauer” [34, p. XVII]. Cultura politică este mai intensă, şi puterea lui de meditaţie în acest domeniu este considerabilă. Se mai citează încă o dată observaţia călinesciană, contrară considerentului că nu-i un monstru de erudiţie, că gazetăria lui Eminescu nu-i o operă poetică, trainică tot atât cât şi poezia.

Contradicţia este considerată de Eugen Simion rezultatul a două judecăţi făcute din două perspective diferite: „o dată publicistica e examinată în raport cu modelele ei posibile (o judecată de existenţă) şi, a doua oară, în funcţie de valoarea ei estetică. Este limpede că ambele aspecte sunt importante pentru că o personalitate se defineşte nu numai prin ceea ce creează, dar şi prin ideile pe care le împrumută. Eminescu îşi formează într-un timp relativ restrâns o concepţie coerentă despre *maşina lumii* pe care o aplică, apoi, în polemica neagră a acestei proze mesianice, violente şi colorată” [118, p. XLVI].

Observăm pe parcursul demonstraţiei critice a lui Eugen Simion, făcută din perspectiva contemporaneităţii noastre care a limpezit şi a pus la locul lor mai multe lucruri, o reconfirmare a valorii estetice pe care o are publicistica, indiferent de actualitatea sau inactualitatea problematicii dezbătute şi a unităţii operei eminesciene despre care se vorbeşte insistent în ultimul timp (D. Vatamaniuc şi M. Cimpoi, care o numeşte „holistică”). Publicistica este

denumită de autorul *Introducerii* proză poetică. Ea se axează nu doar pe idei, fie acestea împrumutate de la istorici, filosofi, economiști politici, sociologi – toți frecvențați stăruitor în perioada activității de la *Timpul* –, ci și pe o viziune organicistă asupra universului, pe toposul *mașinii lumii*, pe care-l găsim și în poezie sub forma „s-a întors mașina lumii”. La aceasta se cere adăugat și toposul „comediei de obște”, „comediei minciunii” din *Scrisori*.

Multe articole sunt structurate pe baza *antitezei*, prezentă și în poemele și în proza literară. În perspectivă opozitivă apar, bunăoară, Ștefan cel Mare, model de cărmuitor înconjurat de o aureolă mitică, prezentat și în contrast cu gazetarii contemporani („ce-și bătea el capul cu idei cum le au d-ale gazetari de-ai noștri, ce știa el de subțietatea de minte din vremea de azi?”) și fanariot modern, în care vede întruchipate toate relele (corupția, spiritul tranzacțional, imoralitatea, afacerismul, demagogia, șmecherismul, servilismul, lenea, „bizantinismul”, cinismul, spoiala de cultură).

Structura antitetică demonstrează un procedeu retoric bine însușit și valorificat cu o vervă pamfletară, pe care o vom întâlni mai târziu la Arghezi, în epocă având-o Caragiale. „Prima observație pe care o putem face, susține criticul, este că proza lui politică se bazează pe o veritabilă *poetică a refuzului*”, dublată de altă poetică a *mitizării*. O utopie în doi timpi și două culori într-o poetică de tip maniheist. Bun este trecutul pentru că are domn autoritar și legi naturale, rău este prezentul pentru că merge după legi străine; bun este țărănul pentru că ară, seamănă și culege, rău, fățarnic, stricător din toate punctele de vedere este liberalul care mărginește legi străine și nesocotește legile țării; bună, morală este justiția obștei, rea, coruptă este justiția modernă – dominată de ceata de avocați care strică obiceiurile nației...” [118, p. LIX]. Tot astfel în „doi timpi” și „două culori” apar aristocrația istorică respectabilă și aristocrația fanariotă falsă, care cumpără și vinde totul și distruge tot, progresul social făcut pe calea evolutivă și cel mimat prin formele fără fond; învățământul bazat pe cultura clasică și sistemul de educație, constituit de liberali în temeiul legilor străine, instituțiile și formele tradiționale și cele promovate de „nulițăile catilinare”, de stricătorii de legi și datini (opuși în *Scrisoarea III* „Descălecători de țară, dătători de legi și datini,/ Ce cu plugul și cu spada ați întins moșia voastră/ De la munte până la mare și la Dunărea albastră”) [58, p. 622].

Utopia socială, în care gazetarul Eminescu „are, uneori, intuiții extraordinare” se construiește pe cultul *trecutului* (istorie), *statul natural* și cultura națiunii, în înțelesul pe care-l dau termenului sociologii de azi. El scrie, observă criticul, cu „aceeași disponibilitate morală și convingere ideologică”, „despre școală, biserică, parlament, cultură, dar și despre banca de scont, armată, balanța comercială, cheștiunea dunăreană, căile ferate, organizarea muncii agricole, fiscalitate, protecția industriei, jurământul militar, electivitatea magistraturii și

practicile judecătorești, problemele imigrării și chiar despre *americanism* ca atitudine față de străini...” [118, p. XVIII].

Spre a demonstra structura antitetica a multor articole publicistice, criticul se referă la punerea în contrast din *Epigonii*, împinsă spre pozitiv, maniheiste: „tinerii au corupt totul, bătrânii – aveau idealuri, modernii amătesc lumea cu spoiala lor de cultură și cu cinismul lor; cei vechi, adăpați la izvoarele culturii clasice, cultivau onestitatea, frumosul, armonia, adevărul; cei noi nu cred nimic și distrug totul” [118, p. LII].

Lumea românească *nămolită*, adică aflată într-o stare de decadență morală, este înfățișată și în multe articole publicistice, Eminescu identificând o *patologie, o stare de siluire și anomalie* în instabilitatea produsă în raporturile sociale tradiționale, în „opera de schimbări” care divizează din ce în ce mai mult societatea noastră „în tabere ostile”, în satisfacerea doar a ambițiilor celor „tari”, în „limbajul provocator și aspru al jurnalelor guvernamentale”, în direcția foarte periculoasă pe care au luat-o moravurile publice, în transformarea principiului egalității înaintea legii într-o armă de război între clase, în surparea condițiilor sociale, în uitarea tradițiilor, în preschimbarea drepturilor politice într-un instrument de ambițiune, de îndeplănire a intereselor particulare”.

Publicistul observă cu un simț acut de pătrundere că „sentimentului public dezinteresat i-au luat locul pasiunile politice, că opiniunile sunt substituite cu rivalități de ambiții”, că sunt tolerate toate interesele cele mai vulgare și cele mai de jos, că numele patriei este invocat în mod ipocrit.

O dovadă a acestei stări patologice de lucruri este considerat modul în care se distribuie funcțiunile publice, oficiile și întreprinderile de tot felul. Ca niciodată, clasa guvernantă este prosperă, bine plătită și bine îngărașată, în timp ce majoritatea oamenilor apți muncă suferă de strâmtoare.

Lumii românești „nămolite” i se face un portret fenomenologic exhaustiv, cu specificile mijloace analitice eminesciene: „Noi privim această stare de lucruri ca o degradare, ca o depravare a moravurilor publice care, deși profită unor indivizi, nu poate profita nici chiar partidului politic ce se bucură de putere. Cu un contingent politic astfel educat țara nu poate aștepta destinuri strălucite, nu poate spera un guvern tare și solid care să întemeieze instrucțiunile, și prin ele să dea acțiunii noastre exterioare tăria de care avem nevoie. Alterarea moravurilor publice este o cauză de degradare a moravurilor private, și consecvența neapărată este și caracterul național se strică și puterea statului slăbește. Un stat unde funcțiunile publice se exploatează de-o gloată de oameni cari nu produc nimic, ci numai consumă resursele bugetare, se condamnă singur a fi neputincios și sterp” [54, III, p. 1119-1120].

La varianta din ms. 2259 (1873-1874) ne trimit expresiile „vorbele deșarte”, și „spectacolul depravațiunii moravurilor ca bard de caracter național”, „pace și liniște” (în societate), „la pasiuni rele, la slăbiciuni, la interesul și virtuțile celor chemați”. Rândul final al articolului „răul cel mare și simțitor este că atinge inima țării, moralitatea publică” este reformulat în registru satiric în ultimele rânduri ale celei de-a doua strofe: „Vă dați pacea cea bogată,/ Liniștea, firea-nțeleaptă, inima voastră curată, Pe invidia mării și pe zdrențele în zadar”. Varianta fixează tocmai „spectacolul depravațiunii ca bold de caracter național”, văzut ca un spectacol grotesc al demonizării:

„Și ce capăt o să aibă comedia lungă?
E un scop în învârtirea-i, or o țintă s-o ajungă,
După care ziua-a șaptea va începe veacul său,
Ziua fericirii-n lume, ziua păcei cei eterne –
A! ei mint– și mint cu toții pretestând o țintă mare,
Orbi se duc, cu dâșii lumea tot din mai rău în mai rău.

Nu vedeți că tot ce-n lume se numește-naintare.
Și lumină și știință sunt din ce în ce izvoare
Tot mai multe de-ndată, de durere și amar?
Nu vedeți ce schimb demasc. –Vă dați pacea cea bogată,
Liniștea, firea-nțeleaptă, inima voastră curată,
Pe invidia mării și pe zdrențe în zadar.

Da, acesta e Demonul, ăsta viermele-omenirei,
Lupta, alergarea-eternă după culmea mării,
De-o ajungi nemulțumit ești, tot mai sus și tot mai sus,
Ochiu-ovar se ațintește, tot mai mare și mai mare” [58, II, p. 179].

Deși această variantă e scrisă în anii studenției, ea este topită în versiunea finală a poemului satiric, definitivată în 1880 și publicată în *Convorbiri literare* în 1881.

Este epoca polemicilor gazetărești înverșunate, în care poetul reia obsesiv temele publicistice dominante.

Schema topografică a *Scrisorilor (Satirelor)* cu acest titlu le publică Maiorescu în ediția princeps) întocmită de Perpessicius este următoarea:

f. 18-24 *Scrisoarea I* (prim titlu *Scrisoare*);

(*De ce pana mea rămâne ...*)

II (1 aprilie 1881)

25-36 *Scrisoarea II* (Stă castelul singuratic...)

IV (1 sept. 1881)

38-55 *Scrisoarea IV* (titlu anex: *Patria și patriații*)

(*Un sultan*)

III (1 mai 1881)

59-68 *Scrisoarea III* (*Când cu gene ostenite...*)

I (1 febr. 1881)

urmează *Pygmalion*

(=*Apari să dai lumină*) etc.

74-90 *Scrisoarea V* (*Biblia ne povestește...*)

V (1 febr. 1890)

urmează *Odă*

(în metru antic) etc.”

Această schemă topografică se cade raportată la întregul grupaj de articole publicistice publicate în *Timpul* în special în 1880 și în prima jumătate a anului 1881, care ne relevă aceeași unitate a operei sale. E vorba nu doar de o unitate tematică, ci și de una a procedeelelor retorice folosite și a expresiilor sau mărcilor beletristice. Călinescu remarcă și în acest caz perfecta unitate stilistică bazată pe „vehemență spumegătoare”: „Articolele lui Eminescu, păstrând ordinea de totdeauna a gândirii și stilul impecabil, se disting acum printr-o vehemență spumegătoare. Violenta este de altfel, pe zi ce trece, coloarea sufletului eminescian, și proza politică, poeziile, scrisorile și elocuția orală sunt întretăiate de furie și invectivă, împinsă până la mizantropie” [10, p.183].

„Mizantropia” trebuie înțeleasă ca dezgust, dispreț și ură față de oponentii săi, dusă la extrem.

G. Călinescu își ilustrează observația printr-un fragment bine ales, în care poetul-gazetar se referă tocmai la „scara râsului” aplicabilă la capetele acelora în care totul se reflectă strâmb și ia proporții pocite:

„Ca un fel de refugiu de multele inconveniențe ale vieții, Dumnezeu, în înalta sa bunăvoință, a dat omului râsul cu toată scara, de la zâmbetul ironic până la clocotirea homerică. Când vezi capete atât de vitreg înzestrate de la natură, încât nu sunt în stare a înțelege cel mai simplu adevăr, capete în care, ca în niște oglinzi rele, totul se reflectă strâmb și în proporții pocite, făcându-și complimente unul altuia și numindu-se sarea pământului, ai avea cauză de a se

întrista și de a desera de viitorul omenirii, dacă n-ai ști că după o sută de ani, de pildă, peste amândouă despărțămintele geniile *contemporani*, peste balamuc și pușcărie, va crește iarba și că, în amintirea generației viitoare, toate fizionomiile acestea vor fi pierit fără nicio urmă, ca cercurile din fața unei ape stătătoare” [10, p. 183].

În perioada amintită Eminescu publica un șir de articole despre pătura superpusă, de editoriale denumite *Studii etnologice*, Chestiunea Dunării, despre politica și cultura roșiilor (a liberalilor) și modul de a guverna a conservatorilor, despre caracterul național și unitatea de rasă a românilor, despre învățământ, cultură, limbă și educație, despre dezvoltarea istorică a României și patologia societății românești și grupajul intitulat *Studii asupra situației*, cu cinci capitole care configurează un studiu unitar:

- I. *Despre program* (cu titlul *Studii asupra situației*), dar fără subtitlu, în *Timpul* din 17 februarie 1880).
- II. *Independența română* (cu genericul indicat mai sus, și cu numărul II, fără subtitlu, apărut în *Timpul* din 19 februarie 1880).
- III. *Ideea statului monarhic* (cu genericul indicat mai sus și cu numărul III, fără subtitlu, publicat în *Timpul* din 21 februarie 1880).
- IV. *Ficțiunea parlamentară* (cu genericul indicat mai sus și cu numărul IV, fără subtitlu, apărut în *Timpul* din 22 februarie 1880).
- V. *Declanșarea* (cu genericul indicat mai sus și cu numărul V, fără subtitlu, publicat în *Timpul* din 24 februarie 1880) [54, III, p. 358-389].

Urmărind tematica generală și expresiile cele mai frecvente, comune întregului corpus de proză politică, poeziei și prozei, Ion Crețu relevă în ediția Cugetarea-Georgescu-Delafras paternitatea eminesciană indiscutabilă, temele dominante și formele și genurile gazetărești în care se configurează. Având statut de articole de fond cu caracter polemic, ele se constituie ca schițe istorice, studii fenomenologice și fiziologii, cronici politice, culturale și literare (la *Novele din popor* ale lui Slavici, bunăoară), studii istorico-sociologice documentare (*Basarabia*), notițe bibliografice, comentarii la evenimentele curente.

Sigiliul vremii apare și în *Scrisori* („pentru nerozi opintirea, pentru cuminți disperarea”), luând aici o turnură metafizică de meditație asupra comediei umane (teatrului lumii), asupra genezei universului, asupra sorții, asupra demonizării prezentului, opus antitetic trecutului. Sentințele biblice apar adesea, bunăoară în varianta *Scrisorii I*:

„Spre blăstămul istor veacuri geniul nu mai apare
Frumusețea se retrage-ntr-a istoriei sanctuare,

Mângâierile-i eterne ne-nțelese-acum rămân.
Iar sigiliul ăstor vremuri, pentru nerozi opintirea,
Pentru cumiți— disperarea. Ea deschide -atunci privirea
Pentru-a *Bibliei* sentință: „Că un demon au adus
Moartea-n lume!” – Vălul negru, ce pe ochi se lasă dulce,
Când un suflet de-oboseala cugetării să se culce
Vrea în noaptea neființei. Asta? – asta moarte nu-i,
Este-o trecere firească, este-un ramur de olivă,
Unde liniștea eternă te-așteaptă....Și naivă,
Lumea zice că-i Valhala, în Olimp, în cer te sui” [35, II, p. 180].

Demonul aduce moartea, care determină poetul să se stingă fără-de-speranță și care reduce la nimic „toate lungile dorințe”. Lumea râde de poet, șoptind politicoș și rece: „el a fost ceva pentru – pentru vremea sa”.

Se configurează acuma, cu substrat polemic, cunoscuta superioritate etică a geniului neînțeleș de contemporani – temă axială a tuturor *Scrisorilor*:

„Neputând să te ajungă – crezi c-or sta să te admire?
Ei vor încerca să-și râdă de nepractica ta fire
Și vor aplauda cu hohot pedante[s]cele-ncercări
De-a te umili – s-arate că n-ai fost vrun lucru mare,
C-ai fost om – om ca și dâșii – măgulit e fiecare
Că n-ai fost mai mult – ca dâșul –. Și prostatecele nări

Și le umflă fiecare c-o familiară mină,
Când de tine se vorbește. Te poate trage în tina
Inimei lui cei uscate – Și fiecare pigmeu
Cu tine-atunci se măsoară – și trăsurile-i întreg
El în tine le revede. Tot ce nu poate-nțelege
În a ta vorbă ori faptă zice că e rea și rău” [35, II, p. 180-181].

Găsim aici o legătură tematică între *lumea-nămolită* și *tina inimei cei uscate* a contemporanului nesimțitor la „lucrul mare”, pe care-l reprezintă valoric geniul. De aceea, invectiva din ultima sextină se adresează acelor care sunt atrași nu de ceea ce a gândit poetul/geniul, ci de fireștele greșeli din „mâna de țărână, tina”, de dorurile, de „vorba= a obosirei”, de „fapta neînțeleasă” și de „inspirările orbirei”.

„Ah! Sufletul de ți-ai storce cu simțirea-i și lumina-i
Spre a le-o da lor... Ei căta-vor mâna de țărână, tina
Cu fireștele-i greșele, ce a fi au trebuit,
Spre-a purta acele doruri. Într-o vorbă-a obosirei,
Într-o faptă neînțeleasă, inspirările orbirei
Mult mai mult îi va atrage, decât tot ce ai gândit...” [35, II, p. 181].

Recunoaștem aici o schiță pregătitoare a versurilor duse la o perfecțiune cu adevărat clasicistă din varianta definitivă:

În eminescologie s-a semnalat că principiul antitetic geniu–lume, macrocosm–micul cosmos („cercul strâmt”) face parte „dintr-o tipologie romantică comună” [33, p. 178]. „Portretul pe care-l face poetul contemporanului, după cum remarcă Zoe Dumitrescu- Bușulenga, are o nuanță de exagerare foarte vădită, înspre caricatură.” [33, p. 178]: „Dar ce contrast între făptura lui umilă și grotescă și ideile vehiculate de mintea-i genială! Începutul vieții macrocosmosului se desfășoară cu o forță remarcabilă în imagini dinamice care sugerează mișcările coordonate ale corpurilor cerești în splendide simetrii, și continuitatea creației în recele clocot al iubirii universale. Un rapel insistent la începutul primelor trei versuri, o enumerare, un contrast (*sure-luminoase*) câteva epitete transformă, în intima alchimie poetică, muzicalitatea versului în uluitoare sugestii sonore de mișcare a sferelor. Contrastul brusc aduce imaginea minimalizantă a microcosmosului uman, egoist, și neștiutor de măreția care-l înconjoară. Și deodată iarăși cosmosul, de data aceasta lipsit de bucuria aceea exuberantă a mișcării nou-dobândite, acum aflat în preajma morții. Totul sugerează tristețea infinită a sfârșitului, colorat aproape omenește, și descrierea dispariției lumii, a căderii astrelor („ca și frunzele toamna”) din ritmul universal, culminează cu imaginea ponderoasă a timpului, toate imagini «în degradar »”.

„Ca un bard clar-văzător al popoarelor antice, ca un *poeta vates*, Eminescu aduce din străfunduri inițiatice motive grave, fundamentale, legate de soarta cosmosului mare și a celui mic și le îmbracă în veșmintele unui context romantic [33, p. 178]. Poetul se zbate, după cum învederează poezia și publicistica satirică, între contrarii și caută mereu „acel punct de echilibru atât de dramatic și precar din recea cumpănă a gândirii, ca o nouă, recâștigată unitate” [33, p. 178].

G. Călinescu face o observație profundă despre satira eminesciană, care se prezintă ca treapta cea mai înaltă a liricii sale, „fiindcă, în vreme ce elementul intelectual face să crească înăuntru numărul asocierilor, pe dinafară ne izbește forma afectivă a ideilor, care e invectivă”; „Satira coboară în instinct (de unde și necesitatea coloarei verbale), iar dacă nu coboară îndeajuns e amenințată să rămână la faza didactică a preceptului. Automatismul invectivei pune

de obicei pe poet în inferioritate morală față de obiectivitatea cititorului și cea mai prețioasă satisfacție estetică e conștiința noastră că satiricul n-are dreptate, că el spumegă fără reflecție în curată mișcare reflexivă. Când, apoi, înroșită, poezia amestecă scânteiele de lirism contemplativ, ea atinge limita ei de incandescență și dă poetului stăpân pe cuvânt puțința unei depline sincerități. Un echilibru de forțe domină totuși satira” [14, p.326]. „Dacă prea multă contemplație micșorează forța de invectivă, prea multă violență redeșteaptă în noi atitudinea și ne smulge din poziția completei indiferențe. Un atare dezechilibru dăunează totdeauna valorii estetice a compunerii” [ibidem]. În proza politică nu avem, bineînțeles, de-a face cu un asemenea dezechilibru și cu anumite creșteri a dozei de lirism contemplativ. Aici invectiva se realizează în formă frustă, neînmuiață de vreo notă lirică (deși arareori apare sub formă, să zicem, de meditație asupra trecerii timpului sau de expunere de legendă sau basm, de elogiu imnificator al vreunui voievod sau al trecutului în genere). Aici discursul publicistic își dictează statutul lui, obligându-l pe Eminescu să facă fișe caracterologice cu accentul pus pe trăsăturile negative, și să împingă faptele în absurd și grotesc. Prezentarea obiectivă a faptelor trebuie împăcată cu îngroșarea caricaturizată, cu punerea lor în registru comic (ironic, sarcastic).

Se impune, în primul rând, darul de a portretiza în negativ, de a scoate rapid măștile, de a spulbera aparențele și a înfățișa esența adevărată. „Iată fizionomia ascunsă sub paradă verbală, sofisticărie și panglicărie a lui C.A. Rosetti și Carada (și celor de teapa acestora): „Cu toată parada de românism a d-lui C.A. Rosetti, totdeauna-i atârnă din buzunar petecul roșu al demagogiei cosmopolite al apologiștilor lui Blanqui și dacă scarpini suprafața Caradalelor de toată mâna, dai de un caracter pervers și viclean, de-o minte înclinată spre sofism și panglicărie, dai de fanariot cu eticheta română, de ceva cu totul străin intelectului nostru național și caracterului nostru național, de-o ființă lipsită de pudoare și omenie” [45, XII, p. 21].

Pentru a caracteriza viața statului se recurge la o comparație cu mecanismul unei mașini cu vapor, sau cu ceasornicul care merge normal fără coarda regulatoare. Există o obsesivă analogizare a statului cu un mecanism, poetul împărtășind în mod constant principiul *dreptei cumpene* și *al echilibrului între antiteze*, ale unității părților unui mecanism cu întregul mecanism. Lipsind această legătură, mișcarea lui va fi iregulară, fără spor și interes sau chiar păguboasă. Conform constituției unui stat, arată poetul, *o personalitate* trebuie să reprezinte „o sumă de persoane”. Ciclul de *Studii asupra situației*, cu paternitate incertă, și însemnările din *Fragmentarium* atestă această comparație obsesivă [52, p. 204].

Iată și o fișă caracterologică făcută în registrul mizantropiei de care vorbea Călinescu:

„Vivant sequentis. Trăiască gunoiul și pierde vară a ulițelor Parisului, trăiască comuna română sub urmașii dinastiei, care stă în atâtea simpatice legături cu dinastia Rochefort din

Franța și cu Radu Anghel din România. Trăiască cavalerii de industrie a căror îmbogățire în timpul războiului e un secret public și cari merită cu toți a avea în blazoanele lor și împrejurul cinstitelor gâturi, marele cordon al ordinului sfintei Cânepe, în calitate de samsari de sânge și carne de om!

Da! Nația a uitat tot sângele ce l-ați lăsat corpului ei moleșit, după cum omenirea a uitat legenda lui Cain și n-așteaptă decât ocazia pentru a vă da la toți, la toți fără deosebire, pensii reversibile.” [47, IV, p.1433-1434].

Discursul publicistic eminescian valorifică cu deosebită măiestrie toate procedeele retorice, pe care le aranjează în mod eficient într-un scenariu. Stilul oscilează, după cum observă Monica Spiridon, între sus și jos, între înalt și umil, între grav și comic, schematizarea se face după rețeta de *mixtum compositum*, fenomenologia umană creează o ierarhizare conform *tiparelor celebre*, lexicul este crud și colorat asemenea celui din *Scrisori*, însuși publicistul se dă în spectacol, „carnavalizează” totul, folosește *polytropia*, adică modalitatea de a se preface pentru a fi ascultat. „Speculând cele mai diverse mijloace, notează exegeta, de la tact, rostire și mișcare, la tensiune, scenografie sau montaj, *înscenarea* devine în jurnalistica lui Eminescu o pârghie demonstrativă redutabilă” [121, p.133].

Publicistul duce mereu la exces demonstrația sensului comic al celor întâmplare, scoaterea de măști, reducerea la absurd a faptelor, persoanelor vizate. Comentând, bunăoară, un decret privitor la decorarea unor prețiși patrioți, demnitari ai statului, „unor Costinești și Fundești”, contrasemnat de ministrul de externe D.V. Boerescu, el consemnează că acesta „nu avea nici idee măcar despre valoarea morală a unor asemenea distincții” putând să risipească așa, „amestecând nume oneste și cunoscute cu nume oculte sau prea cunoscute din alte cauze”: Se întreabă, nedumerit: „Dar nu le ajunse că dispun de avutul țării, mai vor și onoarea ei? ” E o întrebare care dezlanțuie, în scară crescândă, un șir întreg de întrebări ironice în spiritul *excesului* caracteristic retoricii eminesciene:

„Dar, pentru numele lui Dumnezeu, onorabili Costinești și Fundești, la ce vă trebuie tinichelele acestea pe drept? Știți ce e onoarea? Nimic. Un om moare în război și după ce s-alege praful de dânsul, se zice că moștenește onoare. Un altul descoperă că nu soarele se-nvârtește împrejurul pământului, ci pământul împrejurul soarelui, și-și bate capul viața lui întreagă cu asemenea copilării, și răsplata lui? Onoarea.”

Este apoi vizată tagma de „oameni curioși în lume cărora le albește capul de grija altora, de grija poporului, a țării lor ș.a.m.d.” Fraza conține un subtext ironic învederat. Publicistul schimbă apoi adresantul, convorbind cu cei „cuminți și practici”, care, la rândul lor râd de aceste

decorări, știind să „scoată din capitolul intelectual al unui abecedar cele mai mari procente, precum: deputăție, directorat de bancă, directorat de domenii etc.” [57, V, p.25].

Patosul ironic crește în intensitate prin mijlocirea acestei readresări:

„D-voastră, cari nu cunoașteți nici deșertăciunea sacrificiului, nici aceea a meritului și, care în taină, râdeți de ele între pahare, pe cei ce le au, trași pe sfoară și nerozi, al căror număr nu se mântuie, de ce le disputați până și aceste tinichele, care nici se beau, nici se mănâncă, nici cântă cuplete franțuzești, nici joacă balet; niște semne făcute pentru acea tagmă de nerozi care trăiesc sau mor pentru...idei? Știm că disprețuiți țara, că disprețuiți acest popor blând și moale, care vă îngăduie să vă jucați cu soarta lui ... dar la ce să-i și arătați prea pe față acest dispreț, atârându-vă de piept chiar semnele lui de onoare, semne care nu v-aduc niciun folos...real?” [57, V, p. 25].

Semnul de întrebare final și mulțumirea adresată ministrului Boerescu arată eficiența deplină a mecanismului retoric eminescian.

2. 3. Importanța valorilor

Teoria despre stat a fost expusă la 14 mai 1876 în cadrul societății Junimea în prelegerea cu privire la *Influența austriacă asupra românilor din Principate* și publicată în *Convorbiri Literare* la 1 august 1876.

Conform acestei teorii, popoarele nu sunt un produs al inteligenței, ci al naturii. După cum omul nu-și poate schimba după bunul plac organele sale, astfel nici statul nu poate, pur și simplu, într-un anumit stadiu al evoluției sale să-și modifice la dorință forma și structura sa.

M. Eminescu critică viziunea liberalilor români din acea perioadă care considerau statul un produs contractual, independent de originea lui și de pământul pe care ar funcționa.

Concepția organicistă a lui Eminescu despre stat era împărtășită de membrii societății Junimea, inclusiv de T. Maiorescu, și își avea rădăcinile în cultura germană romantică târzie, în special în lucrările lui A. H. Muller. Eminescu nu vede în stat numai suma indivizilor unei comunități, ci consideră că fiecare individ este parte a totalității.

După părerea marelui poet, dezbateră privind natura statului poate fi desfășurată în două moduri. Prima este raționalistă și deductivă, cea de-a doua empiristă și inductivă. Conform primei modalități, libertatea individului este mai presus decât orice, iar statul trebuie oprit să exercite tutela sa asupra indivizilor.

Omul este înzestrat de la natură cu libertate și orice limitare a drepturilor sale poate fi tratată ca uzurpare sau concesie a individului statului. Viziunea empirică susține însă că statul

este un produs al naturii, iar libertatea nu este ceva înnăscut, dat de la natură, ci ceea ce omul poate cuceri în decursul timpului, el fiind la origini sclavul naturii.

Scopul cel mai înalt al statului nu este dominația, ci bunăstarea națiunii. În viziunea eminesciană, statul este „apărător al meritului legitimat, al averii legitime, este ceva superior dispozițiilor generale ale unei generații, un element moral alături cu imoralitatea eventuală a tendințelor existente în societate”. „Ideea statului este ideea armoniei intereselor” [136, IV, p. 171].

De aici putem conchide că Eminescu preferă un stat absolutist, în care cetățenilor le merge bine, comparativ cu statul liberal, în care se extinde mizeria și boala. Poziția critică a lui M. Eminescu față de liberalism o putem explica prin prisma consecințelor negative ale capitalismului asupra poporului truditor.

Forma de stat și de dominație trebuie judecată în dependență de meritele aduse națiunii. Astfel, M. Eminescu preamărește forma de stat oligarhică și o condamnă pe cea liberală. Această viziune are la bază concepția lui N. Machiavelli expusă în lucrarea *Principele*, conform căreia oligarhia este o forță de rezistență contra agenților de disoluție.

Avantajele statului oligarhic constau în faptul că el dispune de o clasă de oameni care au drept scop să pună în unison formele trecutului cu cerințele viitorului și astfel să garanteze statului o continuitate în procesul de dezvoltare. Artă guvernării constă în adaptarea acesteia la natura poporului, în recunoașterea stadiului lui de evoluție și în călăuzirea lui prudentă mai departe, pe drumul care corespunde aptitudinilor lui individuale.

Un stat care funcționează bine, un stat „sănătos” deține forma unei piramide. Pentru a reda structura acesteia Eminescu recurge la comparația cu lopata plină de grâne. Grânele aruncate în vânt cad la pământ în formă de piramidă. Forma piramidală garantează cea mai mare durată de viață posibilă. Dacă grânele ar cădea în formă cilindrică, prima rafală de vânt ar dărâma această construcție. Prin acest exemplu, marele poet explică de ce numărul celor care muncesc trebuie să fie mult mai mare decât cel al comercianților. Producția menține sănătatea poporului.

M. Eminescu face o distincție clară între societate și stat. Societatea este un câmp al eternului, schimb al luptelor interminabile pentru supraviețuire și dominație. Statul este arbitrul care urmărește să fie respectate regulile. Deci societatea, în viziunea eminesciană, „simbolizează mobilitatea, iar statul stabilitatea” [136, IV, p. 172].

Pentru cunoașterea autentică a societății este necesară abordarea acesteia și a problemelor sale – majore și minore, ca pe o realitate, așa cum se prezintă ea în fiecare etapă a devenirii sale – atât cu evoluții pozitive, cât și cu fenomene și procese sociale negative. Involuțiile din viața

societății își au sursele esențiale în societatea însăși, în natura, starea sa reală și în tendințele devenirii sale naturale.

Pentru a asigura un echilibru în cadrul statului, M. Eminescu susține că „ar fi nevoie de o familie, ale cărei interese să fie acele ale armoniei sociale” [136, IV, p. 172].

Această familie ar fi, în viziunea poetului, dinastia, al cărei reprezentant suprem este monarhul care se situează în vârful piramidei.

Istoria omenirii, susține Eminescu, trebuie privită prin lupta dintre individualism care s-a concretizat în sistemul liberal și echilibrul de interese propus de reprezentanții monarhiei. Republica nu este acceptată de Eminescu, deoarece șeful republicii este adesea exponentul unui partid și el nu deține nici un fel de putere și control. În afară de aceasta, o mulțime întâmplătoare în cadrul republicii se joacă cu destinul țării, fapt considerat de gânditorul român anormal și inadmisibil.

Separarea puterilor este pusă la îndoială de M. Eminescu. Cel mai mare rău al acesteia ar consta în faptul că parlamentul nu poate fi tras la răspundere pentru deciziile, hotărârile și acțiunile sale. Poporul, care este singurul judecător al parlamentului, nu are altă posibilitate decât să aleagă alți reprezentanți în el.

Din această cauză, deținerea puterii într-o singură mână, fie de legiuitor, administrator sau judecător, este considerată mai plină de sens decât divizarea acestora. Scopul moral al statului, în viziunea eminesciană, s-a baza pe o activitate compensatorie. Statul trebuie să compenseze clasele de jos prin munca folositoare și utilă a claselor de sus, idee reluată și desfășurată în teoria compensației muncii.

Teoria păturii superpuse apare ca o sinteză a gândirii economice a poetului, care excelează în analiza unor fenomene și procese complexe nu doar din spațiul românesc ca atare, ci și din cel regional – balcanic, european sau american, modul în care se produc și se evaluează fiind urmărit și în antichitate, în Evul Mediu sau în timpurile moderne în alte arealuri.

Câteva studii, devenite de referință au publicat Ilie Bădescu (*Sincronim european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, 1984; *Sociologia eminesciană*, 1994), Vasile C. Nechita (*Meditații economice eminesciene*, 1989), G. Marinescu („*Suntem români și punctum*”. *Mihai Eminescu, publicist*, 1997) și Alexandra Olivia Nedelcea (*Eminescu, economistul*, 2000). Aceste studii monografice reliefează modul original de a înțelege lucrurile al poetului – gazetar, dar și tangențele cu marile doctrine sociologice din întreaga lume.

Întrebarea-cheie pe care și-o pun cercetătorii este dacă Eminescu a realizat o doctrină economică a sa, la care, cu mici excepții, răspunsul este absolut pozitiv, dată fiind facultatea

poetului *de a gândi sistematic*, de a îmbina aspectul teoretic cu cel practic, și de a fi și un fenomenolog cu un rar spirit de observație, căci sociologia modernă abordează faptele sociale anume ca pe niște „subiecte de observație” (Auguste Comte). Publicistul de la *Timpul* nu doar descrie în mod fenomenologic, înregistrând cu înfrigurare fapte și situații concrete din realitățile imediate sau trecute, ci analizează cu fler de specialist și dă dovadă de *o privire generală*, de sus, de la altitudinea de zbor al vulturului. Darul lui de a generaliza nu prin abstracții, ci prin deducții scoase din natura lucrurilor însăși este și aici magistral. Ca și în poezia lui de natură gnostică, de care vorbește Călinescu, ideile teoretice iau formă de precepte concentrate, doveditoare de speculație și simț universal.

Însăși definiția păturii superpuse este făcută în expresii memorabile, cu iz pamfletar grotesc, care dovedește înrudirea cu caracterizările sugestive din *Scrisoarea III*: cei care formează pătura superpusă sunt „rămășițele haimanalelor de sub steagurile lui Pasvantoglu și Ipsilant și resturile numeroase ale cavalerilor de industrie din Fanar”; este „toată spuma asta de fanarioți novisimi, care s-au pripășit în țară de 50-60 de ani încoace, formează naturalmente elementul de disoluțiune, demagogia României”; sunt „toate lepădăturile Orientului și Occidentului, grecești, jidovești, bulgărești grămădite în orașele noastre”, căci poporul nostru stă pe muchie ce desparte trei civilizații deosebite: cea slavă, cea occidentală și cea asiatică.

G. Călinescu formulează el însuși, pe baza acestor fragmente de publicistică acidă, directă „verde în ochi”, o definiție concentrată cu accentuări și nuanțări cerute de natura lucrurilor: „formând o pătură orășenească improductivă, o falsă burghezie sterilă exprimată de partidul „roșiilor” (spre a se face distingere de adevăratul liberalism), constituie după Eminescu pătura superpusă” [11, p. 114].

Cercetătorii au stabilit și izvoarele care alimentează această teorie eminesciană: J. S. Mill (cu preceptul *ieftinității*), și S. Sismondi (cu raportul dintre averea publică și „averile individuale”), Leroy Besulieu (munca și buget), Lavater (cu teoria fiziognomică), Darwin (teoria selecției), Ed Demolis (cu teoria „formațiunilor superpuse”, cea mai aproape de postulatul eminescian). V. Pareto (cu teoria elitelor guvernamentale), Rocher, Smith, Ricardo, Dunoyer, Verri (cu idei mai generale) [87, p. 133].

Teoria păturii superpuse apare devreme în publicistica eminesciană, încă în articolele publicate în *Curierul de Iași* pe parcursul anului 1876, deci când poetul avea 26 de ani. El consideră că pătura superpusă apare ca rezultat al umplerii viclene ale golurilor de către streini (dispoziția aristocrației istorice și a clasei de mijloc, singura clasă pozitivă fiind țărâtimea, nereprezentată și neluată în seamă de nimeni). În situația creată, când păstrarea naționalității noastre e lucru de căpetenie, se cer trei lucruri, după părerea poetului:

„*Stabilitatea*, adică guvern monarhic, ereditar, mai mult sau mai puțin absolut;

Muncă, adică excluderea proletarilor condeiului de la viața publică a statului și prin asta silirea lor la o muncă productivă;

Economia, adică dreapta cumpănire între foloasele aduse de cutare cheltuială și sacrificiile făcute pentru ea; aceasta atât în economia generală a statului cât și cea individuală,” [54, III, p. 1069].

În configurarea *teoriei păturii superpuse* Eminescu se impune și ca un fenomenolog al imperialismului, așa cum acesta apare în zona balcanică. Completitudinea sa teoretică e formatoare de sinteză a mai multor teorii. Iată cum se caracterizează această simbioză doctrinală la Ilie Bădescu: „Fenomenul păturii superpuse, etnocrația și fenomenul imperial fac parte dintr-o categorie de fenomene unitare, care, în esență, trebuie invocate pentru a înțelege și a explica modul de funcționare a imperiilor (ca tip de suprastructură istorică) în ariile regionale. Eminescu pare a fi primul teoretician modern (sau în orice caz primul dintre cei pe care îi cunoaștem noi ca atare), care a analizat complet și cu argumente de sociologie, pe toate nivelurile și în articulațiile sale esențiale, fenomenul imperial în corelațiile sale cu destinul popoarelor aflate în orizontul istoric al unui imperiu. Îl și socotim, de aceea, a fi primul care a folosit argumentele sociologiei pentru analiza fenomenului imperial din sud-estul Europei” [4, p. 104]. Concluzia cercetătorului este că originalitatea teoriei sale constă în analiza fenomenului imperial din punct de vedere a etniilor subjagate și nu ca pe un fenomen în sine, cum au procedat marii istorici și teoreticieni ai imperiilor istorice.

Cu teoria păturii superpuse apar ca înrudite *teoria suprastructurii*, a maximizării inteligenței (raportul dintre consumul unei clase și activitățile ei; maximizarea muncii sociale duce la creșterea culturii, diminuarea ei, în favoarea consumului păturii superpuse, duce la declinul culturii), *teoria formațiunilor suprapuse* (societatea bazică cu cele trei straturi: familie – comuna – micile uniuni de comune; importul în bloc a industriilor, meseriilor, artizanilor în procesul de occidentalizare a Rusiei inițiat de Petru cel Mare), *teoria elitelor*.

Semnificativă este – iarăși – tangența tematică a unor texte publicistice eminesciene cu *Scrisoarea III*, semnalată de D. Vatamaniuc în cazul finalului articolului [„*Spre răsărit, nu spre apus*”]: „Există demult în Germania marota de-a alege coloniile ce merg în America, spre țările Dunării, spre România îndeosebi. Caracterul național al românilor, viciat de domnia fanarioților și șters în mare parte prin amestecul clasei de mijloc cu elemente transdanubiene, regimul economic și politic detestabil și odios la care sunt supuse elementele autohtone ale țării de către cele imigrate și dominante, complicitatea între picheți indigeni și cavaleri de industrie de peste graniță, toate elementele acestea de convingere înclină ca germanii să creadă că în țară în care un

grecoiei ca C. A. Rosetti stăpânește, nemți pot intra cu droaia, plătindu-i-se până și cheltuielile de drum” [57, V, p.125].

Mânia etică eminesciană crește gradual, atingând nivelul de vârf al invocării brațului de fier ca să pună punct „mizeriei fără margini” [58, p. 614]:

„Silă ne e uneori de a mai lua pana în mână spre a apăra interesele românimii” trecând prin momentul silei ce amintește de aceeași notă sceptică din *Scrisoarea II* („De ce pana mea rămâne în cerneală, mă întrebi?/ De ce ritmul nu m-abate cu ispita-i de la trebi?/ De ce dorm, îngrămădite între galbenele file,/ Iambii suitori, troheii, săltărețele dactile?”) [58, p. 614]. „Clasa cea mai numeroasă și autohtonă a acestui pământ, țăranul, geme sub exploatarea unei administrații neomenoase, sub birourile și uzura cu care susține o generație intelectuală stearpă și moralicește decăzută. Și nu se află în această neagră mulțime *un* suflet generos, un braț de fier, care să pună capăt acestei mizerii fără margini.” [57, V, p. 726].

Reformele introduse de liberali au creat un teren larg corupției, organizarea socială și administrarea devenind nespuse de costisitoare pentru viața simplă a unui popor format în mare parte din țărani. Drept urmare, și pătura superpusă și liberalii care au urmat-o și-au dezvoltat și manifestat comportamentele tipice – bazate pe consum, și nu pe producție. Comportamentele consumatoare sunt, desigur, generatoare de trebuințe, dar și de false trebuințe, care urmează a fi satisfăcute prin munca aceluiași număr de populație, ba chiar al unuia mai mic, din cauza scăderii sporului natural. În acest context, M. Eminescu evaluează realitatea istorică generată de apariția păturii superpuse în baza unei noi teorii economico-sociologice – *teoria compensației muncii*.

La baza oricărei societăți trebuie să stea munca. Calitățile morale ale unui popor depind de starea sa economică. Scopul muncii constă în a asigura bunul trai. Or, dacă starea economică a românilor se caracterizează prin sărăcie, aceasta se datorează faptului că a crescut consumul fără să crească producția.

Cauza acestei stări este, în opinia lui M. Eminescu, istorică: o datorăm regimului greco-fanariot, formării păturii superpuse care a favorizat o selecție negativă a elitelor; cauza sărăciei este înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceluiași număr de producători. Poetul menționează că în alte țări, clasele superioare compensează, prin munca lor intelectuală, munca materială a celor de jos, în timp ce în România vechea clasă de mijloc pozitivă a fost dislocată prin selecție socială negativă. Noua „clasă de mijloc”, fiind neproducătoare, nu permite realizarea compensației muncii depuse pentru reproducerea ei. Noua clasă de mijloc a monopolizat schimbul economic și îl scumpește în mod artificial. Articolele de publicistică

publicate de-a lungul anilor în *Timpul* îl prezintă pe Eminescu și în calitate de continuator al teoriei formelor fără fond.

Forme fără fond constituie o formulă generică ce definește în ansamblu programul ideologic al junimismului ce se sincronizează perfect cu direcțiile noi de gândire europeană. Aceasta, după cum se știe, se mișcă în albia fertilă pregătită de Hegel și Kant, asociindu-și, în simbioză, modul de a înțelege lucrurile (în special cursul istoriei) din perioada Restaurației (perioadă în care democrațiile moderne stimulau preluarea mecanică a unor forme artificiale de viață, necorespunzătoare tradiției). Direcția nouă în gândire (în viața publică, în politică, în economie, cultură), pentru care pleda Maiorescu viza tocmai aceste forme considerate goale, nerealiste, nenaturale.

Eminescu, Maiorescu, Kogălniceanu intuiesc, așa cum va semnala cu exactitate Călinescu, „discrepanța dintre fond și formă”, recomandând „o evoluție în marginea adevărului”: „Fondul și adevărul sunt natura, iar forma e ideea. Când ideea abstractă ajunge să se confunde cu noțiunea indusă din însăși realitatea lucrurilor, atunci forma nouă devine și legitimă. Dându-și seama, probabil, că revoluția socială, oricât de zdruncinătoare de temelii, este ea însăși un fapt ce poate deveni cauză la rândul lui, junimiștii împreună cu Eminescu nu cer darea înapoi a apelor, ci numai ca înaintarea să fie oprită până la consolidarea albiei. Dar în sinea lui, poetul visează niște forme sociale mai de-a dreptul deduse din natură, și anume „sănătoasa barbarie” [11, p. 91-92].

În consonanță cum înțelege lucrurile Titus Maiorescu, tradiționalist care nu dezaproabă formele noi, dar recomandă adresarea lor într-o direcție evolutivă firească, Eminescu pune totul sub semnul *firescului*, adică a corespunderii unui factor intern, unei „profunde idei interne fenomenului organic al societății” (expresii frecvente în însemnările sale manuscrise, adunate în *Fragmentarium*). Această viziune a sa e și în concordanță cu concepțiile vehiculate (Schelling, Herder) și de anumiți filosofi, sociologi și economiști politici (Comte, Bruckle, Locke, Hume) în ce privește „spiritul poporului” (*der Volksgeist*), arta națională („Din firea unei națiuni să se nască o artă, care să reazeze asupra poporului”, citim în ms. 2257), „ideea ca determinare internă”, „însușirile sufletești ale popoarelor”.

Progresul nu se poate realiza decât cu legile lui naturale, cu continuitatea lui treptată. Introducerea formelor noi s-a făcut „fără elementul moderator al tradițiilor trecutului” și cu păstrarea „în locul unui spirit nou de muncă și de iubire, de adevăr” ce să intre în formele vechi ale organizației noastre, a inculturii și vechiului spirit bizantin, caracteristic formelor noi ale civilizației apusene. Îmbrăcarea unui conținut vechi într-o formă nouă nu dă nimic, consemnează polemic Eminescu, așa cum „a-l boteza din nou pe un om nu va să zică a-l schimba; a pune numele de regim democratic oligarhiei vechi nu va să zică a schimba starea de lucruri”. Astfel,

logistica lui Eminescu vizează însăși natura lucrurilor care se produc automat, fără a schimba nimic: forma care nu corespunde fondului organic nu are nici ea *organicitatea* cuvenită.

Eminescu devine, prin urmare, autorul unei sociologii a golului ontologic, ce se produce în contextul realului „blocat” și desființat de „formele goale” care domnesc în țară mai bine de douăzeci de ani, instaurând „o epocă de tranziție” (cuprinsă între 1848, anul evocat în romanul *Geniu pustiu* și în poemul dramatic *Andrei Mureșanu* și 1866, anul în care își scrie romanul, meditănd și asupra acestei „epoci de tranzițiune”). Este perioada în care apar, cu impact negativ asupra societății, „făuritorii de proiecte”, „negustorii de vorbe”, „proletarii condeiului” („plebae scribax”), „oamenii inculți, incapabili de a munci, de a pricepe un adevăr” care „fac demagogie, fură prin subreptiune și amăgirea voturilor alegătorilor, devin oameni politici și dau iamă bugetului” („*Fără știință, fără merit, fără muncă*, mii și mii de indivizi se superpun poporului românesc, toți având dreptul constituțional de a trăi din buget”).

Ilie Bădescu vede în felul acesta de abordare a lucrurilor meritul de excepție a lui Eminescu: sociologia „formeideologice lipsită de fond”, fără de legături cu „țara istorică reală” este una din cele mai serioase contribuții la explicarea epocilor de tranziție și a mistificării „reformelor” artificiale. Epocile reformatoare, de tranziție, stau sub semnul acestor „făuritori de proiecte”, utopici, cu mișcări somnambulești, cum ne apar în legănarea somnului dramatic al proiectelor care plutesc pe undele îndoielnice și ele ale câte unei ideologii [4, p. 95].

Introducerea „formelor goale” atinge dimensiuni grotești, ceea ce îl determină pe publicistul *Timbului* să demaște vehement calupurile primite *ad libitum*, cu acea grozavă superficialitate, cu care se tratează toate chestiunile la noi: „Nu numai legile noastre sunt copiate *ad literam* de pe legi străine, fără a se ținea în seamă nici dreptul național moștenit, trecut în codicile vechi, nici stările de lucruri de la noi, dar până și regulamentele speciale ale serviciilor publice, până și circularele ministeriale sunt traduse adese ori după calupuri străine, de se potrivesc sau nu se potrivesc. Această stare de lucruri devine și mai tristă, când vedem ca ea în loc de a înceta, continuă mereu crescând încă prin vecinica emigrare a junimei studioase în străinătate, de unde ea – în locul culturii adevărate – aduce multă suficiență și pretenții cu asupra de măsură exagerate”.

În acest editorial al *Timbului*, al cărei paternitate eminesciană e demonstrată de prof. Ion Crețu, realizatorul unei importante ediții a operei politice a poetului, găsim și considerații privind „franțuzirea” junimii române în *Icoane vechi și icoane nouă* („Acolo, în loc să învețe lucruri folositoare (...) s-au pus aproape toți în politică, să afle adică și să descopere, cum se fericesc neamurile și cum se pun la cale țările, adică au adunat multă învățătură din „*Figaro*”, „*Petit republique francaise*”, și, cu capul gol și cu punga idem, s-au întors rânduri, rânduri în țară, ca să

ne pue la cale”) și într-o însemnare manuscrisă („Cum de fiecare șarlatan, care și-a făcut educația în cafenelele Parisului, poate să impuie așa, netam-nisam, toate chițibușurile necioplitolui său creier unor țări, care au o istorie de aproape o mie de ani”): „orice canalie care a deprins trei buchi franțujești la Paris, aspiră de a se face aici în țară cel puțin ministru” [52, p. 234].

Ne permite să stabilim o legătură cu adresarea retorică din finalul *Scrisorii III* către „urmașii Romei” („La Paris, în lupanare de cinismu și de lene,/ Cu femeile-i pierdute și-n orgiile-i obscene,/ Acolo v-ați pus averea, tinerețele la stos.../ Ce a scos din voi Apusul, când nimic nu e de scos?”), la poemul – pamflet *Junii corupți* și la sonetul satiric *Ai noștri tineri* [58, p.623; 54-56; p. 394-395].

Junii corupți, inspirată de luptele pentru libertate și independență a Italiei, dusă de G. Garibaldi și Mazzini (acesta prezentat în Familia 8/20 decembrie 1868, la care colabora poetul nostru), este scrisă într-un registru inflamant de invocare a urgiei divine împotriva celor cu „sufletele – amăgite”, cu mintea „de patimi îmbătată”, „ucisă de urgie și putredă de spasmuri, și arsă de beție,/ și seacă de amor”, cu „vinele tocite”, cu „ochii stinși de moarte” și cu „frunți învinețite/ De sânge putrezit”.

Patosul satiric, susținut prin expresii dure, „verzi” de blestem, se moderează pe parcurs, trecând într-un registru de îndemn retoric de a se pătrunde de suflul patriotic: „Sculați-vă!... căci anii trecutului se-nșiră,/ În șiruri triumfale stindardul îl resfîră,/ Căci Roma a-nviat;/ Din nou prin glorii calcă, cu fața înzeită,/ Cu faclele nestinse, puterea-i împietrită,/ Poporul împărat./ Sculați-vă!... căci tromba de moarte purtătoare/ Cu glasul ei lugubru răcnește la popoare/ Ca leul speriat;/ Tot ce respiră-i liber, a tuturor e lumea,/ Dreptatea, libertatea nu sunt numai un nume,/ Ci-aievea s-a serbat” [58, p. 54-55].

Urmează apoi îndemnul de a încinge spada în „danțul cel de moarte”, de a se duce „valuri în mii batalioane”, cum se duce „în poduri aprinse, mânat de uragane,/ Diluviul de foc./ Vedeți cum urna crapă, cenușa reînvie,/ Cum murmură trecutul cu glas de bătălie/ Poporului roman;/ Cum umbrele se-mbracă în zale ferecate,/ Și frunțile cărunte le nalță de departe/ Un Cezar, un Traian” [58, p.55].

Ai noștri tineri..., scris în 1876, este un sonet satiric, axat anume pe relevarea discrepanței dintre formă și fond, „franțuzirea” ascunzând tocmai „forma goală”, pe care o reprezintă prin comportament viciat, istrionic, „ei strâmbând până și a noastră limbă”, prețios, care apar ca „mărfuri fade, ușurele” pretinzând „a fi pe cerul țării stele”. Contrastul dintre aparență și esență generează comicul situației: „Ai noștri tineri la Paris învață/ La gât cravatei cum se leagă nodul,/ Ș-apoi ni vin de fericesc norodul/ Cu chipul lor isteț de oaie creață./ La ei

își cască ochii săi nerodul,/ Că-i vede-n birje răsucind mustață,/ Ducând în dinți țigara lungăreață.../ Ei toată ziua bat de-a lungul Podul./ Vorbesc pe nas, ca saltimbanci se strâmbă:/ Stâlpi de bordel, de crâșme, cafenele/ Și viața lor nu și-o muncesc – și-o plimbă./ Ș-aceste mărfuri fade, ușurele,/ Ce au uitat pân' și a noastră limbă,/ Pretind a fi pe cerul țării: stele” [58, p. 394-395].

Și această stabilire de înrudire a procedeelor retorice și de axare a discursului publicistic și cel poetic pe motivul comun al *formelor fără fond* e o dovadă a unității organice a operei eminesciene.

Teoria selecției negative. În sociologia universală teoria circulației elitelor a fost formulată de către Gaetano Mosca și teoretizată mai târziu de către Vilfredo Pareto. Acesta din urmă afirmă că pentru orice societate este caracteristică o polarizare. Societatea este divizată în două părți inegale: elita, reprezentată de indivizi cu cei mai mari indicatori personali și masa, care este subordonată elitei.

Odată ce elita se află în minoritate, pentru continuitatea sa aceasta are nevoie de „cadre noi”. Această reproducere, în opinia lui Pareto, are loc prin intermediul circulației sociale a indivizilor pe verticală, din păturile inferioare spre cele superioare. Blocarea acestei circulații la niveluri superioare, provoacă degradarea elitei, efectul metastazei, care evoluează în reacții violente a maselor împotriva grupurilor elitare. De aici, probabil, vine și degenerarea liberalismului în socialism revoluționar, care odată ce dobândește un caracter de masă, distruge mediul social în care a apărut.

Chiar dacă a trăit cu mult înaintea lui Pareto, aceeași teorie a elitei o regăsim și la Eminescu. Spre deosebire de Pareto, acesta formulează o idee mai originală și mai apropiată de realitățile românești. Întrebându-se ce este o elită cu semnul minus, Eminescu precizează că este aceea în care se adună cei ai căror indici de capacitate reală se află sub nivelul indicilor de capacitate ceruți de titlurile ocupate. Indicatorul esențial al „omului-elită” este caracterul, nu capacitățile intelectuale. El apare în orice ramură de activitate socială, acolo unde se înmulțesc inteligențe în dauna caracterelor, fapt considerat de Eminescu un simptom de decadentă.

În acest fel Eminescu delimitează conceptul de „elită pozitivă”, indivizii cu cei mai înalți indicatori, ai căror „titluri” corespund cu capacitățile pe care le au, și „elita negativă” ai căror „titluri” nu corespund cu capacitățile lor. Dacă formal are loc o circulație normală, în realitate, are loc o circulație a etichetelor și nu a indivizilor. În societatea în care domină principiile liberale, ascensiunea indivizilor nu are loc după criteriul calităților personale, ci în baza capitalului economic pe care aceștia îl dețin. Selecție negativă este cea care contribuie la formarea păturii superpuse. Concluzia lui Eminescu este că nenumărate nulități, sub pretextul

liberalismului și al democrației se servesc de stat și de demnitățile lui pentru a câștiga o pâine, pe care pe calea muncii oneste n-ar putea-o câștiga.

Însă, ar fi greșit dacă am suspecta pe Eminescu de convingeri egalitariste. După cum observă Radu Mihai Crișan, autorul lucrării „Spre Eminescu – răspuns românesc la amenințările prezentului și la provocările viitorului”, „Mihai Eminescu, spre deosebire de liberali și de socialiști, o concepe echitatea, la nivel societal, ca egalitate de șanse, iar nicidecum de condiții sociale” [28, p. 85].

Relația de dominare – supunere, se naște în cadrul diferențelor de avere. În acest fel, Eminescu afirmă că problema națiunii române nu constă în inegalitate ca atare, ci în imoralitatea, și sentimentul de înstrăinare al clasei dominante față de întreaga masă a populației datorită originii sale alogene.

2. 4. Conceptele de frumos și adevăr în poezie. Categori etice formulate poetic

Am putea vorbi și despre existența, în publicistica eminesciană a unui sistem de filozofie a culturii, constituit din expuneri de concepte, idei, observații cu caracter sociologic asupra modului în care sunt păstrate și promovate valorile spirituale, în special limba, criterii axiologice care trebuie aplicate în evaluarea culturii naționale și universale.

Un astfel de sistem este axat pe *organicism*, pe „complexul de cugetări” ascuns în viața unui popor, precum „în sămburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg”.

Încă din studenție, pornind de la postulatele lui Hegel, Eminescu vorbește despre faptul că „ideea” este conținutul esențial al unei opere, că ea se află, în cazul basmului și obiceiurilor, în *adânc*. „Materialul în care se sensibilizează ideea etern poetică sunt imaginile – nu însă imaginile tuturor popoarelor, ci a aceluia la care ea se sensibilizează. Tropii unei națiuni agricole diferă de tropii, de imaginile unei națiuni de vânători ori păstori și sub ce imagini va îmbrăca unul simțământul etern al amorului și sub ce imagini celălalt decât numai acele prin care le posedă? Acest mod de cugetare se referă numai asupra corpului, nu asupra ideii unei poezii ce constituie naționalitatea ei” [52, p. 551].

Printre conceptele fundamentale eminesciene de cultură se află acela de identitate bazată pe teaurizarea tuturor valorilor materiale și spirituale, pe continuitatea lor organică, pe „grămădirea de capital intelectual și moral”, acela de civilizație *adevărată, naturală*, acela de adevăr, de bine și frumos, de „naționalitate în marginea adevărului și de limbă înțeleasă ca un sanctuar, ca o casă a ființei (în acest sens Mihai Cimpoi a demonstrat o similitudine dintre Eminescu și Heidegger), ca măsurariu a civilizațiunii unui popor, ca „instrument destul de bun pentru dezvoltarea inteligenței” [17, p. 185].

Mihai Eminescu are o activitate de cronicar cultural și literar axată pe anumite idei directoare, definiții ale principalelor categorii estetice, opinii personale, profesii de credință. Întrebările obsesive pe care și le pune și la care răspunde sunt următoarele: *ce este cultura (în raport cu civilizația și progresul)? ce este literatura? care e statutul omului de artă? care sunt funcțiile și misiunea statului în domeniul culturii? ce este specificul național și ce este național și universal într-o operă de artă?*

Fragmentarium-ul reprezintă un întreg complex de astfel de preocupări teoretice, de a înțelege esența culturii științei, frumosului, moralității.

Poetul pornește, bineînțeles, de la postulatele lui Hegel, Kant, Schopenhauer, Schiller. El are conștiința *fragmentarismului*, a imposibilității de a cuprinde completitudinea cunoștințelor în domeniul vast al culturii: „Aspirațiunea și valoarea polihistorismului consistă numai în cunoștința fragmentară a lucrurilor; însă o sumă grămadită de așa-numite cunoștințe, o memorare (a) unei sume de material factic din cutare sau cutare știință, e un semn care însoțește cultura, nu e însă un semn care însoțește cultura, , nu e un semn esențial sau epuizant al ei” [52, p. 47].

Eminescu este conștient și de modul relativ de a defini frumosul: „Frumosul – esteticul abia se lasă abia definit. Definițiunile n-au succes. Cum nu se poate acoperi pe deplin un simțământ în definiție, tot așa frumosul. Este o mulțămire pentru cel care se interesează pentru el însuși. Această satisfacere se bazează pe satisfacerea unei trebuințe. Unde este trebuință este o lipsă” [52, p. 88-89].

Este evident că Eminescu reproduce în *Fragmentarium* în chip rezumativ și selectiv (reținând ceea ce i se pare lui esențial) note de curs, formulări ale profesorilor, ale căror prelegeri le-a ascultat. Acestea, la rândul lor, prezintă expuneri ale unor celebri filozofi, esteticieni, sociologi, economiști politici pe atunci în vogă. Eminescu intervine, firește, cu anumite comentarii, având caracter filozofic propriu-zis, altele fiind niște notații lirice. Sunt în general expresii metaforice și aforistice memorabile.

Însemnările manuscrise se înșiră caleidoscopic, cu treceri de la o materie la alta, de la un fenomen la altul, adică fără ordine sistematică bine supravegheată. Iată câteva pasaje din manuscrisul 2257, notate la 10 ianuarie 1873: „Înnobilarea neamului omenesc. Consolidarea formelor artei prin obicei în oameni. Diferențele, ce le naște cultura. Omul în felul său de a reacția asupra altuia – apoi omul cult deja prin moștenire. Caractere gingaș îndrumate – nervi mai fini. Multe elemente din societatea înaltă e decadență. Complexiunea corpului s-ar fi modificat. Cultură și natură se amestecă, și cultura modifică fiziologic pe om. Psihologie. Rolul. Întrucât poate figura ca știință în filozofie? Doctrina despre suflet. Ce e sufletul? Nu-i un obiect al fantaziei, care însuși aparține unui capitol al psihologiei. Partide: lupta între corp și suflet.

Supozițiunea unei ființe. E o veche închipuire populară. De acolo vine metempsihoza. Aparține vechimii asiatice, apoi în filosofia greacă. În timpul nou același proces. Materialismul nu cunoaște suflet – antimaterialiștii susțin contrariu. Această știință analogă cu alchimia. Chimia alch[imiei]. Arătări sufletești și psihologia. Rămâne expresia spirit, totuși nu-i așa. Sfera subiectivă a fenomenelor este ... Această sferă se gândește, și este un teren de cercetări, de speculațiune foarte îndreptățit” [52, p. 93].

Cum putem evalua aceste însemnări manuscrise din perspectiva zilei de azi, în condițiile în care unele dintre ele sunt generalități de manual, formulări curente din acea epocă aparținând unor gânditori explicați de profesori universitari care sunt și ei într-o măsură mai mică sau mai mare filozofi. Reapare problema originalității acestor însemnări. Faptul ca atare ne determină să recurgem la considerațiile lui George Călinescu care în prefața la ediția din 1947 a *Operei lui Mihai Eminescu* scria că important este să „se tragă sfera de cultură în care trăia Eminescu, așezându-l cu adevărat în timp și spațiu”, să se arate „perspectiva din care Eminescu își construiește lumea, chestiunea originalității materiale stând pe plan secundar” [10, p. 2]. Marele critic mai nota că „sunt idei care plutesc în aer și care înfloresc deodată în toată lumea, făcându-i pe toți contemporani”. Sarcina cercetătorului este „să zărească dintr-o ochire ideile generale ce stăpânesc timpul studiat și să știe a așeza pe autor în mijlocul lor” [10, p. 4-7].

De aceea, ne propunem să stabilim și aici care sunt interconexiunile cu întreaga sa creație și cum încep să se contureze de pe acum crezul său artistic, concepția sa despre lume și artă. Ne atrag atenția în mod prioritar însemnările despre *adevăr*, pomenit și în *Criticilor mei*: „Unde vei găsi cuvântul ce exprima adevărul?” [58, p. 713] sau în „*De vorbiți mă fac că n-aud*”: „E menirea-mi adevărul numa-n inimă să-l caut...” [58, p. 392].

Ce este adevărul? este întrebarea – cheie a întreg *Fragmentarium*-ului, care revine cu o putere obsesivă, provocându-l pe poet la definiții condensate aforistic sau la reflecții mai extinse.

E de reținut precizarea că adevărurile abstracte sunt indigestibile pentru inteligența poporului, precum sunt și noțiunile de carbon, azot, hidrogen și stomac, ele neproducând căldura sufletească necesară pe care „organismul moral” să le poată asimila. Îl recunoaștem aici pe Eminescu – poetul care pune în totul și mai cu seamă în procesul de căutare a adevărului multă pasiune și, așa cum spune chiar el, „căldura sufletească”. Nu întâmplător în una din însemnări apare expresia „energia pasiunii”; aceasta e prezentă într-un context în care compară sonatele lui Beethoven cu operele lui Offenbach:

„Cărbune unul e cărbune și altul. Dar unul *X* multiplicat în timpul de formațiune și cu energia pasiunii, diamant, celălalt cărbune de mesteacăn.”

Adevărul adevărat cere trăire, patimă, care, zice poetul, se ascunde în fiecare eveniment al istoriei.

„Orice estetic, consemnează el referindu-se la Hegel și Herbart, consistă singur pe o formă oarecare, însă totuși nu dacă se respinge adevărul. Ce-mi ajută minciuna într-o formă mai frumoasă. Este pentru sine o formă. Un adevărat op de arte, care nu reprezintă adevărul. Omnibuz numeris să fie absolut. Neadevărul are o trebuință inestetică (Hegel, Vischer). Din adâncimea lucrurilor trebuie să rezulte ceva plin – adică nu numai forma exterioară. Ideea lui Plato. Dacă se prezintă neadevărul sau imoralul chiar în forma cea mai splendidă, totuși respinge. Cerințe: *ca arta* să se țină în marginea rațiunii. Adevărul legal, a naturii, a cunoștinței exacte. Gustul matur va trebui să se emancipeze. Vor fi mai puțin original – genial. Bizareriile vor trebui să le lase. Or corespunde trebuinței estetice mai adânci ale Omenirii” [52, p. 89].

Tot aici dăm de reflecții asupra relației natură (arte, natural/frumos, asupra faptului dacă arta este doar imitativă sau trece peste aceste margini și dă ceva propriu): „Arta stă supra naturii însă să nu se înțeleagă rău. Trebuie să caracterizăm momentul unde se ating amândouă. Antiteza dintre om și natură a decis. Și noi suntem natura. Să restabilim unitatea. În simțirea nemijlocită zace deja unitatea” [52, p. 90].

Arta se bazează pe *fantezia creatoare*, care „lucrează cu simțiri, pasiuni, închipuiri.” Poetul exprimă convingerea fermă că nu ideea este primordială (el zice *primitivă*), ci altceva mai adânc, care depășește „jucăria cu ideile”, practică de cei noi: „Orice filozofie nu trebuie să se oprească la secundarul, ci la izvorul fanteziei. *Afectele* sunt izvorul” [52, p. 91].

Jocul serios al fanteziei se opune, prin urmare, „jucăriei cu ideile”. Poetul face din această contrapunere o clauză a programului său estetic, al acelei *ars poetica* ce apare în *Epigonii*, poem scris în epoca studenției când căuta să clarifice ce este adevărul în artă: „Ce e cugetarea sacră? Combinarea măiestrită/ Unor lucruri neexistente, carte tristă și-ncâlcită,/ Ce mai mult o încifrează cel ce vrea a descifra./ Ce e poezia? Înger palid cu priviri curate,/ Voluptuos joc cu icoane și cu glasuri tremurate,/ Strai de purpură și aur peste țarina cea grea” [58, p. 83-84].

Criticilor mei, în care Călinescu vede o „satiră metafizică tristă”, o „explicație teoretică procesului de creație” topește, de fapt, reflecțiile despre *adevăr* din *Fragmentarium*, dându-le statut de program literar, de manifest estetic, ca și acela din *Epigonii*. Avem expusă aici tocmai condiția artei, de a transfigura propriile patimi și propria viață sufletească a creatorului prins în capcanele zbuciumului căutării „cuvântului ce exprimă adevărul”: „*E ușor a scrie versuri/ Când nimic nu ai a spune,/ Înșirând cuvinte goale/ Ce din coadă au să sune.// Dar când inima-ți frământă/ Doruri vii și patimi multe,/ Ș-a lor glasuri a ta minte/ Stă pe toate să le-asculte,// Ca și flori în poarta vieții/ Bat la porțile gândirii,/ Toate cer intrare-n lume,/ Cer veștmintele*

vorbirii.// Pentru-a tale proprii patimi,/ Pentru propria-ți viață,/ Unde ai judecătorii, /
Ne'ndurații ochi de gheață?// Ah! atuncea ți se pare/ Că pe cap îți cade cerul:/ Unde vei găsi
cuvântul/ Ce exprimă adevărul?" [58, p.712-713].

Meditațiile asupra adevărului iau adesea în *Fragmentarium* formă de sentințe, formulate, ca
și în versuri, concis, cu aerul deducerii nu atât din textele filozofilor lecturate sau audiate, ci din
experiența de viață a poetului, din „dorurile vii și patimile multe” ale sale. S-ar putea întocmi din
ele un adevărat florilegiu:

„Adevărul e stăpânul nostru, nu noi stăpânim adevărul” [52, p. 87].

„Sucul înviator al gândirii e patima. E vorba numai ca această patimă să aibă un obiect
nobil și desigur că cel mai nobil e adevărul” [52, p. 88].

„Adevărul este în inimă, creierul nu e decât lacheul inimii” [52, p. 88].

„Adevărul e același dar și altfel îi bate fruntea unui nenorocit, altfel unui fericit. Căci
adevărul, creație a omului e ca și el efect a împrejurărilor”. „Ceea ce mie fericitului mi-e
adevărat, celui nefericit e neadevărat. Filozofia disperării, minciună și adevăr, aceeași idee pe
care-o desparte spațiul de ieri până azi” [52, p. 85].

„Adevăr. Orice definițiune ți-aș da trece ca nourii în nestabilitatea ideii” [52, p. 85].

„Mulți oameni spun adevărul – dar modul cum îl spun, îl fac indiferent și nebăgat în
seamă” [52, p. 85].

Dăm și de însemnări înfățișate în chipul ecuațiilor matematice și formulelor fizice, pe care
o practică adesea:

„Trei soiuri de adevăr:

Infinit – progresiune ca atare

finit

constante raporturilor între constante

mișcare

raport constant între finit și infinit”;

„religie – adevăr organic

știința – adevăr elementar

phenomenon – adevăr organic

noumenon – adevăr elementar” [52, p. 85-86].

„Un adevăr este sau mecanico – matematic, adică *absolut*, căci nu ne putem imagina” [52,
p. 86].

În ultimul timp s-a pus în evidență și o paralelă între modul de a înțelege limba ca „o casă a ființei”, ca un factor ce dă certitudinea unui popor că este făuritor de istorie al lui Heidegger și al lui Eminescu.

Mihai Eminescu înțelege statutul existențial al limbii române în cadrul unei culturi așa cum o înțeleg sociologii culturii de azi. Ea este „un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii”, „măsurariul civilizațiunii unui popor”, „un instrument destul de bun pentru dezvoltarea inteligenței”, sectorul cu deosebit impact asupra spiritului și asupra conștiinței identitare.

Alături de religie, credință și obiceiuri, limba asigură conștiința unei totalități de oameni că este *una*, că are note caracteristica comună:

„Cu cât aceste note sunt mai risipite, mai puțin sau mai șters în conștiința singularilor indivizi, cu atâta simțământul apartinerii unui de altul e mai slab, cu cât însă aceste note în totalitatea lor sunt mai vie în conștiința fiecăruia, cu atâta simțământul subiectiv al națiunii, va să zică al solidarității naționale, e mai intensiv și mai înrădăcinat.

Acum artele sunt oarecum aceste note grămădite într-un singur tablou, într-o singură piesă, într-o singură arie, sunt bucați din viața subiectivă a poporului – și de aceea arta *națională*, caracteristică, pe de o parte întărește conștiința națională, pe de altă parte îi lărgeste orizontul ei, căci o face să cuprindă și mai mult element caracteristic și național, de cum cuprinsese până atunci” [52, p. 541].

O altă însemnare manuscrisă se referă la limbă ca „element esențial și chiar un criteriu al culturii”, ca un criteriu al „maturității culturii publice a spiritului poporal”:

„Alăturăm observarea cum că limba, alegerea și cursivitatea expresiunii în expunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii. Din vorbirea (sau fiindcă aceasta atârnă adesea de predare întâmplătoare) din scrierea unui om se poate cunoaște gradul său de cultură: *stilul e omul*, se-nțelege, de aceea fiindcă nu e numai forma limbistică și fiindcă nu consistă numai în conștiința limbei, ci fiindcă exprimă totodată maniera de cugetare și percepțiune a omului. Cum despre cineva un lucru, așa l-a văzut și l-a priceput. De-a se exprima bine și corect asupra oricărui lucru e posibil numai la o universalitate a culturei, așadar la o claritate și idealitate a intențiunii tuturor lucrurilor, asupra cărora el vorbește. Maturitatea culturei publice a spiritului poporal se manifestă cu deosebire în limba sa, și între culții unui popor se numără numai, aceia, cari – au suit înălțimea și domină terenul întreg. Comoara și puterea limbistică, felul stilului și a expresiunii la un popor reflectă, felul stilului și a expresiunii la un popor reflectă și se manifestează în literatura națională; ea este izvorul, din care are să ia fiecare” [52, p. 552-553].

Eminescu își exprimă convingerea că „elementul moral și estetic al culturii își are izvorul său cel principal în literatura națională.” În ea se manifestă, precizează poetul: „Libertatea și universalitatea scopului, deplina licență a materiei, nelimitarea pe un teren deosebit, după aceea completă generalitate a mijlocului de comunicațiune, a limbii” [52, p. 553].

Concluzia este că „fiecare literatură națională formează focarul spiritului național, concurg toate razele din toate direcțiunile vieții spirituale, ea arată nivelul vieții publice spirituale” [52, p. 553].

După cum am mai menționat, Mihail Manoilescu vorbea, la 1935, despre cultura economică de excepție pe care o avea poetul nostru, făcând o legătură și cu apologia savantului, pe care o făcea în *Scrisoarea I*: „Și, totuși, Eminescu a fost un economist, și încă unul de linie mare. Eminescu a avut, întâi o cultură reală în domeniul economic că i-a citit pe toți clasicii economiei și în special pe Smith, i-a citit pe revoluționarii – de atunci – ai economiei și mai ales pe List că a înțeles – opera lui Karl Marx”. Economistul român remarcă și cultura matematică a lui Eminescu, fiindcă paginile lui vădesc „o comprehensiune adâncă a valorii mijloacelor matematice pentru dezlegarea tainelor lumii”: „Asupra întregii lui opere filozofice domină obsedantă idee pitagorică a posibilității de a exprima cantitativ, prin numere, toate fenomenele din Cosmos, idee care culminează în faimoasa apologie a savantului: „*Precum Atlas în vechime sprijinea cerul pe umăr/ Așa el sprijină lumea și vecia într-un număr*”. Eminescu stăpânea clar cele două elemente indispensabile gândirii științifice economice: o cultură profundă și intuiție cantitativă. Și pe lângă ele, mai avea darul de a „prinde în chip nemijlocit realitățile economice și a le reda într-o formă de o surprinzătoare noutate” [132, p. 131-132].

Poetul e completat de economistul care acordă o atenție deosebită fenomenelor ce se petrec la nivelurile de jos ale „vieții naționale” și realității economice.

Mihail Manoilescu, menționează și faptul că „a avut o concepție integrală asupra fenomenelor economice”, apropiată de cele mai moderne concepții în domeniu, în special de idealismul care domină concepțiile recente, diferite de cele clasice liberiste.

Luată în ansamblu, meditațiile lui Eminescu asupra adevărului, valorilor, artelor, limbii, stilului, literaturii naționale fac dovada calității lui indiscutabile de *filozof al culturii*.

Un proiect de poem din tinerețe *Demonism* conține o meditație etică asupra *dreptății, nedreptății, binelui și răului*, care sunt și teme frecvente de dezbatere în publicistica sa. Doi specialiști în materie de jurisprudență C. Jorjescu și C. Petrescu consideră că „dreptul și dreptatea reprezintă valori semnificative pentru întreaga operă a lui Eminescu”, fiind idei-forță ale universului său ideatic. Și își ilustrează afirmația cu două spuse ale poetului, pe care le iau ca moto-uri ale unui capitol special din volumul lor *Valori etice în opera lui Eminescu*: „Dreptul e

echilibrul” și „Mintea dreaptă, simplă, senină însă a făcut din dreptate o cumpănă. Cumpăna dreptului”. Autorii se referă la trei accepțiuni ale ideii de drept, pe care le găsesc exprimate în manuscrise, articole, proza literară și chiar în poezie: „Într-o primă accepțiune, dreptul reprezintă ansamblul de norme de conduită rațională a persoanelor în raport cu alte persoane. Dreptul cuprinde deci, în acest înțeles, totalitatea normelor juridice care reglementează activitatea socială a indivizilor, atât regulile educate prin legi (drept pozitiv, denumit și obiectiv) cât și obiceiurile juridice (dreptul consult udina). Într-o a doua accepție, dreptul reprezintă și un concept logic necesar al rațiunii noastre, schemă pur formală, fără un anumit conținut; el apare astfel ca drept în sine. În fine, dreptul reprezintă și posibilitatea (facultatea) garantată de lege unei persoane de a avea o anumită conduită și de a pretinde o comportare corespunzătoare de la o altă persoană în scopul satisfacerii intereselor recunoscute de lege” [65, p. 31-32].

Și în acest domeniu se manifestă *organicismul* său programatic, normele juridice, în viziunea lui, trebuind să fie legate de note specifice ale spiritualității naționale și de rădăcinile istorice ale jurisprudenței, de un anumit mediu habitual. Gândirea poetului este influențată de Hegel și Schopenhauer, de profesorul său de la universitatea din Viena R. Ibering, de reprezentanți ai școlii istorice a dreptului. El urmărește cu scrupulozitate documentară geneza sistemelor de drept și numeroase studii juridice.

Concepțiile eminesciene despre dreptate apar în *Împărat și proletar* („Spuneți-mi ce-i dreptatea?”, sună un emistih; iar expresia „povestea-i a ciocanului ce cade pe ilău” are drept corespondent o însemnare manuscrisă din: „Fragmentarium: C-un cuvânt, morala și dreptatea sunt prejudicii făcute de cei înșelători pentru cei înșelați, de ciocan pentru ilău, ele sunt fraze. Când ilăul se simte destul de tare el devine ciocan”) [52, p. 107], dar și în foarte multe poeme sau proiecte de poeme din tinerețe, precum *Demonism*, *Mureșanu* și *Andrei Mureșanu*, *Horia*. Aici poetul recurge la metaforele obsedante ale *cumpenei* și *cântarului*, invocând-o și pe zeița Themis.

În schițele poemului *Horia* găsim atât versul „Ținând în brațu-i falnic o cumpănă: a dreptății, semnalat de cei doi cercetători, cât și alte expresii care dovedesc o corespondență cu articolele publicistice privind dreptul, dreptatea, nedreptatea și libertatea. Într-un monolog romantic se găsesc două strofe „mijlocul” Libertății:

„O, dulce Libertate, copilă răpitoare,
De ce nu pot în brațe să frâng al tău mijloc,
Să pui pe a mea frunte c-o lungă sărutare
Coroana lui de foc.

... ..

Mormânt era odată și nația română,
Ființa cea nebună fu Horia al meu,
Ce arunca în hohot cu fulgerul în mână
Blestem lui Dumnezeu”.

Monologul exprimă spiritul justițiar al poetului însuși transpus printr-o proiectare aliterativă în Horia, conceput ca un personaj romantic, pătruns de revoltă și „entuziasm” titanian, fapt despre care vorbesc și însemnările aferente:

„(:Din *Horia*:) Gloria mea va muri pe-un tron de foc, a lui, pe-un tron de gheață. Genul uman are o mie de capete; nu numai munții de aur nasc eroi. Pe spurcata tânără a corpurilor să trag un dans turbat.

.....

„Nemurirea”. Un tron zvârlit de vulcanul de nouri. Înghețul lumii. – Creierul lui Goethe. Când peste lumea pleșită și-or da mâna – Sud și Nord – nedreptățiții fii”.

Luna simbolizează în această schiță de poem dreptatea, razele ei amestecându-se, în viziunea titaniană, cu fulgerele aruncate „de pe Olimp” de Horia. Luna privește Ardealul cu un sentiment de rușine, căci vede copiii robiți „pe sub mâini streine”, și își ascunde „într-un val de ceață” „tristă galbena ei față”. Horia apare ca stând călare pe muntele falnic. *Carpații* „țepeni” și „îngropați în nori încep să-și spună prin tunet gândurile lor” viziunea romantică desfășurându-se printr-o accentuare crescândă a perspectivei hiperbolice, idealizatoare:

– Eu am – zice-un tunet – suflet mare, greu,
Dar mai mare suflet bate-n pieptul meu;

Fruntea-mi este albă ca de ani o mie,
Dar a lui nume mai mult o să ție.

– Nați suntem noi munții – zice-un vechi Carpat –
Dar el e mai mare, că ni-i împărat.

Atunci luna iese norilor regină,
Fruntea lui cea pală roșu o-nsenină,

Galbenele-i raze încing fruntea-i rece,
Că părea din munte diadem de rege.

Și un stol de vulturi muntele-ncongiu,
Cugetând că-i Joe, dumnezeul lor,

Când în miezul nopții, cununat cu nymb,

Fulgere aruncă sus de pe Olymp”. [34, vol. I p. 39].

În cuprinsul poemului *Demonism*, având și el un caracter *bruillonar*, cum zice Perpessicius, poetul desfășoară un cadru vast al unui discurs axat pe figuri și simboluri preluate din mitologie în spiritul mării poezii romantice. G. Călinescu menționează că proiectul de poem cu această denumire din epoca studențească „e o curioasă suprapunere de motive cosmoteogonice și de filozofie antiraționalistă spre a explica viața” [10, p. 5]. Viziunea eminesciană a genezei lumii are aici un colorit etic, deosebită de cea din *Scrisoarea I*. Deosebirea se explică și prin sursele care au alimentat aceste două opere, una fiind mitologia indiană, iar alta iraniană. „La temelia lumii, remarcă criticul, stau două principii: Ormuz, „bătrânul zeu cu barba de ninsoare”, dând aurora în sunetul bârfelor îngerește, zeul autoritar, tronând „în mărirea-i solitară”, însuflețit de dorința de putere, și Titanul răzvrătit, Demonul prin urmare, Ahriman, care, căutându-și „aliați între Titanii ce brăzdau colosul”, înarmează Pământul, titan și el împotriva lui Ormuz. Conflictul între cele două elemente mazdeiste devine la Eminescu gigantomachie elenică, în care *Deva* (demonii) s-au prefăcut în Titani. Ormuz stă în „nălțimile cerești”. Demonul și cu uneltele sale vin din caos, din „adâncuri”. Aruncat în gol, Pământul e începutul naturii terestre și a omului, din ordinul punitiv al zeului. Natura telurică nu este așadar opera bună a lui Ormuz, cum ar trebui, ci a lui Ahriman, concepție oarecum bogomilică, deși nici de bogomilism nu-i propriu-zis vorba, căci nu Demonul simbolizează răul, ci Ormuz. Acesta din urmă e tiranul universului, un Jupiter, în vreme ce Ahriman, ca un soi de Prometeu, prieten al oamenilor, luptă pentru dreptate” [10, p. 5-6].

Victor Kernbach prezintă *mazdeismul* ca pe o variantă a *zoroastrismului*, cunoscut de Eminescu (dovadă fiind nuvela *Sărmanul Dionis*). Axul structural al mazdeismului este *dualismul*, credința în existența a două principii total opuse: *Binele*, reprezentat de Ahura – Mazda, zeu-suprem simbolizând lumina și *Răul*, personificat în Angra – Marnyu, simbol al întunericului.

Pe Eminescu l-o fi atras atât semnificația arhetipală, filosofia generalizată a acestor două principii aflate mereu în luptă, asupra cărora reflectează și Andrei Mureșanu din tabloul dramatic cu același titlu, cât și semnificația morală, asupra căreia gândește mereu în articolele publicistice: alegerea tărâmului luminos, îndrumarea ființei spre Gândul bun, Fapta bună [71, p. 397].

În spiritul acestui precept mazdeist Eminescu subliniază în mod frecvent că dreptul e măsura lucrurilor, este „echilibru”, este respectul dreptului Celuilalt, cântărirea „tendenței tale de-a avea nu cu puterea, ci cu dreptul pe care celălalt îl are”. În *Geniu pustiu* dăm de același principiu recomandat de Toma Nor: „Legile care compun fundamentul eticei chiar ne-

ndreptătesc de-a cere cât ți s-a luat, de-a face cât ți s-a făcut, pentru că numai așa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pământ”.

Pornind de la mitologia iraniană, Eminescu formulează aici cunoscutul imperativ kantian, potrivit căruia „trebuie să acționezi numai conform acelei maxime prin care să poți vrea totodată ca ea să devină lege universală”; prin care răspunde *datoriei*, coordonată însă cu interesele empirice ale omului ce apare ca scop, nu ca mijloc.

În *Demonism* poetul își axează meditația etică pe *întoarcerea la fire și dreptate* în cadrul unei viziuni sumbre, puse sub semnul biruinței Răului în lume și pe Pământ – Titanul mort, de la care moștenim un „ce măreț în firea noastră”, care nu din noi răsare: „Viața noastră e o ironie./ Minciuna-i rădăcina ei. Dorința/ De-a fi și de-a avea singur tot ce este/ Principiul e de înflorirea ei./ În van pământul mort ne-nspiră câteodată/ Din sântul suc al stinsei sale viețe/ Gândiri de-o nobilă, naltă răscoală:/ Întoarcerea la fire și dreptate./ Noi nu-l pricepem... o-ncercăm adese/ Dar n-o putem./ Făcuți suntem/ După asemănarea-acelui mare/ Puternic egoist, carele singur/ Îmbrăcat în mărirea-i solitară/ Ridică-n cer înnourata-i frunte” [58, p. 131-132].

Poetul ne vorbește în continuare despre *zădărnicia* eforturilor noastre de a reintra în natură și de a „scutura din suflet/ Dorința de mărire și putere,/ Dorința de a fi ca el în lume: *Unici...*”. Se instaurează în poem ideea dominantă că temeiul istoriei (al statelor, noțiunilor) și cauza războaielor cumpline este *răul*: „Să nu ne înșelăm. Impulsul prim/ La orice gând, la orișice voință/ La orice faptă-i *răul*. Însă/ Atunci când ne naștem, răsăriți/ Abia din carnea vechiului Titan,/ Noi suntem buni – până suntem copii”. Concluzia acestei meditații plină de dramatism existențial e că singura binefacere ce ni se oferă este *întoarcerea în pământ* „după o viață vană, zgomotoasă” și că poetul abia acum se înșală „asupra firii și pricepe de ce demonul s-a revoltat contra nălțimilor cerești”. Intervine în deznodământul schiței de poem o reflecție cu caracter etico-filosofic asupra faptului că „dreptatea nu-i nimic fără de putere” și că răscoala contra cerului a demonului și a lui Ormuz a dus la prefacerea pământului în cadavru viu și la învelirea lui „într-o raclă albastră”. Finalul poemului aduce aminte de faptul că Dumnezeu râde de „comica-ne neputință”: „Din carnea-i putrezită, din noroi/ S-au născut viermii negrului cadavru:/ Oamenii./ Spre a-l batjocori până și-n moarte/ Ne-am născut noi, după ordin divin,/ Făcuți ca să-și petreacă Dumnezeu/ Bătrân cu comica-ne neputință,/ Să rădă-n sunet de deșertăciunea/ Viermilor cruzi ce s-asaman cu el/ Să poată zice-n cruntă ironie:/ Pământ rebel, iată copiii tăi!”.

Problema dreptului, dreptății și a tuturor aspectelor derivate ale acestora este abordată în poeme pe care Călinescu le consideră „metafizice”, adică poeme care au intenția de a defini esența universului și de a descrie destinele omului. Deși e realizat într-o perioadă a vieții studentești când sufletul lui era pătruns de curățenia idealelor și nu era rănit de îndoială, *Mureșan*

este „de un sarcasm pesimist bătător la ochi”, Călinescu bănuind, totuși, un „pesimism cu totul livresc”.

Poemul „faustian” prezintă într-o adevărată scară piramidală reflecțiile etice ale personajului, pe care-l vedea ca o personalitate istorică emblematică. Ele privesc, în chip nesistematizat, fragmentarist (ca în însemnările sale manuscrise), „unde de timp/ Ce viitoru-aduce, spre a le mâna-n trecut”, *pârghie* ce ridică viitorul și *puterea* care toarce al vremii fir”, *planul*, *precugetarea* din „șirul orb al vremii și-a lucrurilor lumei”, acel „trebui rece și neînălțurat”, *legile* ce urmează vremea, *viața viitoare* a ființei mele”, *sâmburele lumii* care este *răul*, *cartea lumii* care „d-eternă răutate/ E scrisă și-i menită”, *dorința de mărire*, „a lumii soartă” dusă în mână de mulțime, *deșărtăciunea*, dreptatea-universală, răul drept „colț al vieții, *invidia* ca „mam-egalității”, *dreptatea* ca „îngrădire contra răutății reciproce”, *sfințenia* și binele, *răul* și *ura*, fără de care nu este istorie, *puterea* de viață ca „sămânță dulce a răului”, *Satan* ca „geniu al disperării”, *nimicul*, „*gândirea pe dos*”, „*ruinile sfărâmate* a „lumi-mi dinăuntru”, *puterea*, *înălțarea*, și *pieirea* poporului meu.

Este aici focalizat, ca într-un colimator de azi, cu semnificații negative bineînțelese, întregul tablou etic al lumii în sensul titanismului romantic.

Dacă luăm reflecțiile etice în sensul lor filosofic practic pozitiv, putem întrevedea o legătură directă cu tratatele de etică din vremea noastră.

Urmând dezbaterile de tot felul și din ce în ce mai numeroase privind problemele de morală (în filozofie, sociologie, politică, etică aplicată propriu-zisă, literatură și arta, psihologie, antropologie, logică etc.), constatăm o surprinzătoare înrudire a gândirii etice eminesciene cu gândirea etică modernă și postmodernă. Bunăoară adepții teoriei contemporane a contractului social, care împărtășesc ideile lui Hobbes, pun accentul pe convențiile care asigură interesele tuturor, fiind reciproc avantajoase. În accepțiunea sa curentă „morală susține că activitățile reciproc avantajoase trebuie să respecte în primul rând drepturile celorlalți indivizi, inclusiv drepturile acelor care nu se pot apăra singuri”.

Eminescu, după cum am văzut, vorbește despre faptul că virtuțile se bazează pe legi naturale, și că oamenii beneficiază de drepturi naturale, că dreptul postulează bilateralitatea, existența a două euri. C. Jorrescu și C. Petrescu ne atrag atenția asupra unei însemnări din ms. 2257 f. 50: „Căci ce e dreptul? Dar datoria ce e decât dreptul unui subiect, care implică datoria obiectului, ce datorează”. Aici, după cum comentează cei doi exegeți, bilateralitatea nu este concepută doar ca acceptarea de către eul meu ca un echilibru al voințelor (ca un echilibru al materiei și altul al spiritului), ci și sub aspectul „legăturii indestructibile dintre exigență și

obligațiune, dintre interesul legitim al unei persoane, protejat de legea pozitivă și datoria celeilalte” [65, p. 39].

Eticienii contemporani abordează problema drepturilor morale în sensul în care le-a abordat Eminescu: „Drepturile morale abordează modul în care ar trebui să ne comportăm. Faptul că, în mod evident, doar persoanele înțeleg ideea drepturilor morale nu le face mai bune decât alte ființe senzitive, dar ne oferă motive convingătoare pentru a ne considera egali unii cu alții, cu drepturi fundamentale care nu pot fi încălcate din niște motive utilitariste limitate” (Mary Anna Warren) [119, p. 341].

În spiritul concepțiilor morale curente Eminescu se pronunță asupra „ireductibilității dintre putere și dreptate” (C. Jornescu – C. Petrescu). O aluzie transparentă la acest fapt o găsim în proiectul *Alexandru Lăpușneanu* din *Dodecameronul dramatic*:

„Nu, din trunchiul vechi și mândru numai vrea un ram să crească;
Dumnezeu n-a vrut Moldovei alt Mușatin să se nască,
Cu acesta se încheie tot trecutul până ieri.
Am rămas de capul nostru, ce ne facem noi, boieri?
Să alegem care vrednic dintre noi se va cunoaște...
Ce alegem? Vorbe! Domnul nu s-alege, el se naște!
Da! Cutare e viteazul sau bogatul, înțeleptul,
Să fim domni avem aicea toți puterea ... nimeni dreptul”

Dreptul, în viziunea lui Eminescu, este expresia naturii. „Tot ce ține de natură e adevărat, autentic”, citează cei doi cercetători, ilustrându-și afirmația prin finalul poemului *Călin Nebunul*; „însăși natura având rol activ – înfăptuiește dreptatea” [65, p. 50].

„Frații lui, cum îl văzură, în genunchi veneau să-i cadă
– Iartă, frate, căci greșala, zău, demult ne-apasă pieptul!
– Ba nu, fraților, li zise, să vedem ce e cu dreptul,
Să facem o boambă mare, s-aruncăm spre cer în sus,
Și tustrei să stăm sub dânsa pe când va cădea de sus,
Să vedem ce-a să gândească Dumnezeu și ce-a să zică
Astfel, cum ți-ai face cruce, ei se pun alături... pică
Boamba grea zvârlită-n ceruri, din cei doi făcând fărâme.
Și Călin rămâne singur, rău îi pare ca la nime,
Dar nici c-avu ce face, împăcat de-astă dreptate...” [58, p. 324].

Ontologia juridică eminesciană se încorporează în ontologia generală, insinuându-se și în poezie, în special în proiectele dramatice din tinerețe și în poemele „metafizice”. „Fără a edifica

o reală ontologie juridică, relevă C. Jorjescu și C. Petrescu, Eminescu desfășoară raționamente solide, ancorate în istorism și organicism, cu privire la formarea dreptului. Toți factorii de configurare ai dreptului: mediul natural; cadrul-politic și ideologic; factorul uman (însușiri, feluri și modalități de existență și acțiune, nevoi-interese-cerințe-aprecieri-volițiuni) apar în articole și manuscrise, asupra unora stăruind argumentativ, ceilalți fiind implicați în idei sau teme din alte domenii” [65, p. 32].

2. 5. Concluzii la Capitolul 2

1. Printre marile teme cu aspect existențial abordate de Eminescu sunt *viața, moartea, ființa și neființa, abisul, devenirea, disperarea, lumea ca teatru*, acestea toate fiind concentrate, în linii mari, în *Scrisori*. Ele apar, însă, și în articolele de publicistică și în însemnările manuscrise unde meditează adesea asupra *timpului și spațiului*, asupra „mașinii lumii”, „comediei de obște” și fenomenelor din viață și Univers.

2. În *Scrisori*, în special în *Scrisoarea III*, se pot depista numeroase ecouri din proza politică. Paralele directe se pot face între *Scrisoarea I* și articolul *Cum cad ministerele*, între construcțiile sintactice din *Scrisoarea III* și unele expresii ale negației din publicistică („O tu nici visezi bătrâne, câți în cale mi te-au pus”).

3. Se impune valoarea literară a publicisticii.

4. Pe Eminescu l-a preocupat relația dintre *Eu și Celălalt*, care se află în centrul atenției unor filosofi, sociologi și fenomenologi la ora aceasta.

5. În întreaga creație eminesciană apare o viziune utopică asupra istoriei, principiul structural „dualist”, antitetice elogiare/detestare fiind frecvent în poezie, proză, dramaturgie și publicistică. Într-o formă actualizată găsim, de exemplu „mitul vârstei de aur”.

6. *Scrisoarea III* prezintă, de fapt, un compendiu al sociologiei eminesciene, fiindcă abordează cu mijloace lirice prezentul, trecutul, „comedia de obște”, „câștigul fără muncă”. În *Doină* apare motivul *drumului de fier*, criticat în publicistică, iar în *Împărat și proletar* procesul proletarizării declanșat în lume și în țară.

7. La Eminescu se poate identifica și un adevărat sistem de filozofie a culturii, axat de asemenea pe *organicism* și pe identitatea bazată pe teaurizarea tuturor valorilor materiale și spirituale, pe continuitate și pe civilizația adevărată, naturală.

8. În concepția lui Eminescu arta se axează pe frumos, natural și „adevărul adevărat”.

9. Eminescu concepe statutul existențial al limbii (române) în sensul în care îl înțelege sociologii de azi: ca un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii, ca „măsurariul civilizațiunii unui popor” [102, p. 102].

III. EUROPA ÎN LIRICA ȘI PUBLICISTICA LUI EMINESCU

3. 1. Europa ca organism (concept-cheie al publicisticii)

În spiritul viziunii sale organiciste Eminescu concepe Europa ca pe un organism, care este modelul unității și dezvoltării organice. Ea are specificul ei:

„Europa pare-a fi capabilă de-a trăi continuu: cauza este că ea e tocmai partea aceea a Pământului, care în proporțiune cu întinderea ei teritorială are litoralele (țărmii) cele mai multe. Și marea nu este numai un element, ci o mare faptă economică, căci este un puternic mijloc de comunicațiune, drumul popoarelor. Asta însemnează atâta, că Europa are facultatea, natura de-a întreprinde și întreține comunicațiunea cu toată lumea și din punctul acesta de vedere ea e situată în mijlocul lumii întregi” [52, p. 159].

În mai multe articole din *Timpul* Eminescu abordează *Chestiunea Orientului*, adică problemele grave ridicate de războiul dintre Serbia și Turcia [56, IV p. 14-15].

Poetul urmărește știrile care parveneau de pe câmpul de luptă, comentariile presei străine și atitudinile pe care le luau Anglia, Franța, Austria, Italia și Rusia, ale căror interese politice intrau în joc, fapt care generau diferite scenarii diplomatice. Paralel cu cronica evenimentelor de pe front Eminescu expune cu lux de amănunte proiectele care se propuneau. „De la Carol al V-lea se lățise ideea unei monarhii universale a creștinătății”; Austria dorea ca popoarele răsculate „să capete cât se poate de *puțină* autonomie și s-ar bucura să vadă Serbia umilită”; Anglia dădea dovadă de reticență de a se pronunța în favorul umanității și creștinilor; „Rusia nu e mulțumită cu concesiile ce le acordează proiectul Angliei, ci dorește formarea de mici state autonome cu principii ereditari având raporturi de vasalitate cu Poarta egale cu cele ale României”; singurul mijloc de ieșire din letargia în care Turcia ține micile state balcanice ar fi o *Constelațiune Dunăreană* „ca rezultatul cel mai firesc al liberării acestor provincii” (acesta din urmă este scenariul politic propus de ziarul „Post” care propune, evident, protectoratul Austriei pentru aceste provincii).

Eminescu intervine polemic după ce expune conținutul articolelor din presa străină: „Bune planuri, nu-i vorbă – și ieftene”. El se referă la exemplul României, care dovedește că protectoratul Austriei este echivalent cu sărăcia, cu stoarcerea populației prin agenți străini, cu impunerea unei culturi străine și a unui mijloc de trai pentru un popor străin, pentru o industrie străină. „Numai o Confederație Dunăreană cu o politică comercială producționistă și sub protectoratul său propriu și al nimăruia altcuiva ar conține în sine sâmburi de dezvoltare adevărată. „Post” se teme că ne-am bate, noi ne-am împăca. Cred că-i o stare mai preferabilă

decât împăcarea prin bleamteri austricești cu mijlocirea kesaro-krăiescului feldwaibel” [47, IV, p. 57-59].

La un moment dat Eminescu își pune întrebarea care din cele două puteri ar putea fi favorabilă României și răspunde că soluția cea mai bună este echilibrul:

„Nici una, răspundem. Avem într-adevăr trebuința de a păstra bunăvoința Austriei; dar trebuința aceasta este egală către toate puterile mari. Avem nevoie și de Italia, și de Rusia, și de Germania, și de Anglita, și de Franța, în mod cu totul egal. Acesta este întreg înțelesul poziției noastre dificile în Orient. Popor latin, înconjurat de slavi, de maghiari, de germani, noi nu putem răzîm pe nici o simpatie de rasă, care e cea mai puternică dintre toate”. Așadar suntem avizați a ne răzîm pe bunăvoința egală a vecinilor noștri, răsărită dintr-un echilibru nu dintre simpatii sau antipatii, ci de interese. Înclinând spre una sau spre alta e evident că punem în cestiune interesele sau ale unuia sau ale altuia. Dovedind însă, prin toată atitudinea noastră, că, în mijlocul acestei lupte ascunse, noi nu urmărim decât pur și simplu interesul nostru național, nici una din ele nu ne-o poate lua în nume de rău” [44, XI, p. 331].

Eminescu visa și la o uniune intimă a micilor state de la Dunăre care existau în secolul al XIV-lea „prin sentimentul de comunitate religioasă, opusă puternicelor încercări de prozelitism catolic și prin tendința de-a se desface de supremația ierarhiei bisericești a Bizanțului și de a-și crea bisericile lor autonome” [44, XI, p. 360].

În întregul serial de articole despre *Cestiunea Orientului* Eminescu pledează „pentru precauțiune, pentru singura simpatie: cea pentru neamul românesc” [56, IV, p. 161].

În spiritul ideilor sale obișnuite, Eminescu respinge formele fără fond, legile din afară, „americanizarea”:

„Astfel, fără a discuta sau gândi, s-au introdus cu toptanul legi străine în toată puterea cuvântului, care substituie pretutindenea și pururea în locul noțiunilor nație, țară, român, națiune, om, cetățean al universului, fie din Berber, din Nigritania, din China sau în fine extract din Galiția. După capetele înțelepte și stup de liberalism ale epocii noastre, o nație ca a noastră, ieșită de ieri-alaltăieri din stadiul păstoriei, înzestrată cu multe daruri, dar nedeprinsă la artele și munca apusenilor, trebuia pusă neapărat pe aceeași linie cu apusul, trebuia să concureze ca egal cu egal cu toate națiile și toate civilizațiile, trebuia să stea cu toată Europa în raporturile de liber schimb și de liberă așezare reciprocă, în care stau întreolaltă Francia și Anglia bunăoară”.

Eminescu se pronunță pentru formele de învățământ europene:

„Esența acestui învățământ este la noi, ca și în Franța și Germania, clasicitatea și cultura literară și istoria pe temeiul clasicității, adică *humanitatis studia* în înțelesul celor vechi. Pe acest temei, susținut în Germania și în Franța prin tradițiunea unei culturi de multe secole, ne-am

organizat și noi școalele mai înalte și ne-am pus astfel în comunitate de cultură cu Europa apuseană” [45, XII, p. 65].

Eminescu pledează pentru o monitorizare a situațiilor din toate țările europene: „De când cu aplanarea arzătoarelor cestiuni orientale, a Dulciniului și a Greciei, nu se mai pomenește de așa-numitul „concert european”. Astăzi marile puteri nu mai au o problemă gravă care să atragă atenția tuturor, să le intereseze deopotrivă, spre a căuta în comun acord dezlegarea ei; nu mai au în față un pericol iminent, de natură a le sili să-l prevină sau să-l înlăture toate împreună. Fiecare din statele europene își formează planuri de cuceriri teritoriale și economice pe viitor; ba unele lucrează deja pe față la realizarea aspirațiilor lor. De aici temeri, bănuieli și neînțelegeri vagi, ce e drept, dar nu mai puțin neplăcute. Și iarăși Orientul în genere este unde se ciocnesc interesele tuturor. Turcia și Anglita privesc cu ochi răi cuceririle franceze din Africa. Interesele Rusiei și ale Angliei în Asia stau de aproape față-n față. Mișcările austriace din Bosnia sunt urmărite cu ochi bănuitori de Poartă, secondată de Anglia. În fine asupra Dunării, care interesează mai pe toate în măsură egală, nu s-a ajuns la nici o înțelegere. Aceasta este, în puține cuvinte, situația generală europeană. Constelațiunea nu e definită și clară. Totul se află în fermentare. Echilibrul se leagănă. În ce parte va cădea balanța vor arăta «alianțele», a căror formare a început să se anunțe deja” [43, X, p. 235].

Eminescu vede în Europa o posibilitate de a armoniza interesele speciale (naționale) cu cele general-continentale. Poetul menționează că, dacă articolul publicat în ziarul *Politik*, reflectă părerea cehilor care cer o *federațiune*, care să garanteze dezvoltarea liberă a fiecărui popor, aceasta se pare a fi și ideea celorlalte naționalități ale Austriei.

Criticul Mihai Cimpoi remarcă faptul că Eminescu nu este un proeuropean doar în pledoariile sale „retorice”; el este european în esența ființei sale. Europa, în viziunea sa reprezintă personalitatea Ființei tuturor neamurilor și a continentului. Europa garantează un dialog eficient cu Celălalt/Celălalt” [19, p. 34].

3. 2. Europa în lirica eminesciană

Pornind de la premiza unității operei eminesciene, constatăm o corespondență indiscutabilă dintre însemnările manuscrise din *Fragmentarium* și poemele *Andrei Mureșanu* (1871), *Demonism* (1872), *Împărat și proletar* (1874) cu o variantă din 1870 intitulată *Proletarul*.

Epoca studenției, reflectată în notele fragmentare sau în tratate mai extinse și în ciclul de poezii titaniene, este una a meditației profunde asupra legilor care guvernează lumea și universul, asupra dreptății, nedreptății, binelui și răului, asupra istoriei și civilizațiilor, a căror panoramă o face în *Memento mori* (1872), asupra zădărniceii, nimicului, relațiilor cu Divinitatea și cu natura.

Este epoca pe care eminescologii o consideră *titaniană*, creația din această perioadă fiind puternic marcată de opera marilor romantici cu care poetul nostru vine în contact. În poemele amintite mai sus găsim de fapt o *traducere lirică* a gândurilor expuse în însemnările făcute în marginea cursurilor universitare audiate și a cărților și a revistelor lecturate.

George Călinescu vorbește despre „o extraordinară maturitate a gândirii politice” a lui Eminescu, conjugată cu „un superior simț practic în domeniul social, în contrast oarecum cu deșănțarea romanțioasă a imaginației poetice”: „Pe când însă mintea lui Eminescu era cotropită de fantezii mirobolante, de faraoni egipteni, reîncărnați, femei demonice, marchizi spanioli, castele misterioase, uși tainice, bolți subterane, apariții terifiante, adică de întreg aparatul romanului romantic senzațional, precum și de problema vieții și a morții, rezolvată cu o metafizică mai mult sau mai puțin pretențioasă, conștiința artistică urma însă un drum lent, dar sigur, și Eminescu arunca una după alta paginile scrise prin sertare și își pregătea cu multă inteligență tehnica poetică” [14, p. 100].

Dimitrie Popovici, Tudor Vianu și Matei Călinescu au urmărit, sub aspect comparat, înrudirea tematicii poeziei eminesciene din această epocă cu creația lui Milton, Byron, Keats, cu alți reprezentanți ai romantismului european.

În ce constă această înrudire de ordin tipologic?

Asemănarea o dovedesc, în primul rând, motivele comune: cel al revoltei titanice, cel al înfruntării cu Divinitatea, tiranii și natura, adică al răzvrătirii demonice, al dreptății, binelui și răului, cel al esenței istoriei. Panorama sociogonică din *Memento mori* seamănă cu cea pe care o face Hugo în *Legenda secolelor*, Satan din *Andrei Mureșanu* aduce aminte de Satan din *Paradisul pierdut* al lui Milton. Modul epic și dramatic de structurare al poemelor eminesciene ne trimite la Byron. Dimitrie Popovici observă însă că latura lirică e mai puternică la Eminescu, liricul spațiindu-se pe schemele sentimentale titaniene și organizându-se „în scară obiectivă”.

Principiul *antitetic* al structurării discursului liric e prezent și aici, fapt remarcat de Matei Călinescu: „Romantismul titanic al poetului e bântuit de un duh revoluționar, de voința de a sfărâma ordinea întemeiată pe nedreptate și rău; valurile înalte ale răzvrătirii, cu foșnetul lor aspru și sonor, se sfarmă însă – de pe acum – de rocile dure ale convingerii filozofice că totul e zădărnice. Iată unul din aspectele a ceea ce s-a numit dualismul structurii eminesciene: o tensiune extraordinară între impulsul revoltei titanice și conștiința lui *vanitos vanitatum*. Spiritul poetului e, în permanență, un câmp de luptă” [15, p. 44].

Viziunea cosmosului și a istoriei, care apare în cadrul filosofic, se mută în plan social, aducând note pesimiste. Pentru Eminescu „nedreptatea e însăși esența istoriei”:

„... Deschideți ochii voștri,

Vedeți că *sfânt* și *bine* sunt numai pentru proști?

De când sunteți în lume, a existat dreptate

Și pentru voi? Dar greul voi numai îl purtarăți,

Voi v-ați hrănit dușmanii, i-ați apărat cu sânge.

În loc de-a sparge capul năpârcii sub picior,

Voi ați crescut-o mare și astăzi vă zugrumă.

.....

În mână de vei prinde-a istoriei carte

Și dacă tu de frică sau poate de rușine

În faptele ei rele nu vei încifra bine,

Vedea-vei cum sub ochii-ți în plin se desfășoară

Răul și iarăși răul – că vremea se măsoară

După a răutății pășire. *Rău și ură*

Dacă nu sunt, nu este istorie. Sperjură.

Invidios- avară, de sânge însetată

E omenirea-ntreagă – o rasă blestemată” [58, p. 104-105].

„*Răul*, comentează criticul, ar reprezenta condiția primordială a oricărei supremații în lupta dură pentru existență, izvorul oricărei puteri instituite” [15, p. 45].

Revolta titanică e pusă – la modul romantic – sub semnul voinței de bine. Satan, „geniu al desperării”, se ridică împotriva tiraniei divine, și poetul îl glorifică într-o avalanșă de imagini cosmice, grandioase, în care marea e „dezrădăcinată”, iar sistemele solare pot fi proiectate în haos printr-un impetuos gest al negației:

Acum pricep eu gându-ți, căci zvârcolirea mării/

Trăiește-acum în mine. Pricep gândiri rebele

Când ai smucit infernul ca să-l arunci în stele,

Dezrădăcinași marea ca s-o împrști în soare,

Ai vrut s-arunci în caos sistemele solare. –

Da! ai știut că-n ceruri, răul, nedreptul, tronă,

Că secole nătânge l-adoră, l-încoronă,

Știi c-așa cum este *nu poate* a fi bine!” [58, p. 106].

Într-un articol atribuit poetului, *misiunea noastră* ca stat se menționează că între hotarele strâmte ale țării românești, nota poetul, trebuie să se adune capitalul de cultură, din care au să se împrumute frații noștri de prin țările de prin prejur dimpreună cu celelalte popoare mai înapoiate decât noi. Legătura de sânge și identitatea individualității naționale față cu unii, comunitatea

tradițiilor istorice și identitatea vederilor religioase față cu alții, ne deschid și ne netezesc calea înrâuririi pacinice și binefăcătoare pe care trebuie să pășim cu cea mai deplină bună credință.

Despre politica bazată pe „egala îndreptățire a naționalităților” Eminescu vorbește și într-un articol care se prezintă de fapt ca un amplu studiu *Austro-Ungaria și naționalitățile*, publicat în *Timpul* din 11 aprilie 1880. Analiza făcută de poet modului în care guvernele de la Viena și Budapesta tratau popoarele din imperiu constata faptul că nu țineau cont de dorințele lor legitime. Realizarea acestora ar duce la câștigarea simpatiilor popoarelor orientale „în cazul când acestea ar fi să aleagă între două supremații eventuale”. Sunt aduse dovezi incontestabile că chestiunile de drept public, de suveranitate națională, anumite aspecte ale politicii externe și constituționalismului nu constituie obiective ale preocupărilor acestor naționalități. Singurul obiectiv era permisiunea ca învățământul și reclamațiunile să se facă în limba populațiilor și ca acestea să nu fie constrânse de a-și iubi limba, istoria și patria. Restricțiunile ce se aplică studierii limbii trebuie anulate, urmând ca predarea să nu se facă în mod teoretic și abstract, contrar modului viu în care vorbește poporul și „farmecului biruitor al oricărei limbi”. Eminescu expune în stil polemic ideea că „spiritul omenesc nu se poate dezvolta în libertate fără limbă și anume fără de cea învățată din capul locului, cu toată bogăția ei de nuanțe, cu toată virginitatea cu care a fost receptată de mintea copilărească” [56, IV, p. 1267].

Lipsa dezvoltării firești a limbilor duce la o mărginire a spiritelor, afectând chiar și capitala, dominată de un jargon ebraico-cosmopolit, imitat după stilul ziarelor rele din Paris. Presa vieneză nu reflectă nici spiritul rasei germane, nici spiritul celorlalte naționalități.

Reapare în acest articol motivul drumului de fier care impune „o egală platitudine” care se află în *Doină*. Singura soluție e ca aceste popoare să-și păstreze comorile spirituale „grămadite într-un lung trecut”.

Articolul se referă la modul silit al maghiarilor de a deznaționaliza și la modul în care turcii tăiau în același scop limbile, „găgăuții” fiind strănepoții acelor, vorba „găgăuță” însemnând omul care nu e în toată firea, „cretin”. Tendințele de deznaționalizare urmăresc anume cretinizarea (Cinghis Aitmatov va denumi mai târziu acest act „mankurtizare”).

De aceea, Eminescu se opune vehement procedeele de deznaționalizare silită, neorganică: „Nu crește o plantă bine și normal decât cu rădăcinile ei proprii. Există într-adevăr deznaționalizări fericite, dar ele sunt organizate, nu impuse cu de-a sila. Contactul des cu o altă naționalitate, înrudirea de rasă, interese zilnice, încrucișarea și amestecul sângelui, mii de împrejurări fac cu puțință o deznaționalizare organică. Dar cu sila, cu zorul, cu impunerea, nicicând; cel puțin noi nu știm nici un caz în istorie. Vorba cântecului: Dor de zor nu se știe pe la noi” [56, IV, p. 1269].

Eminescu folosește și un alt termen pentru a denumi unitatea continentului: *Areopagul Europei*. Cuvântul îl întâlnim în poemul *Povestea magului călător în stele* (titlu dat de Călinescu) cu semnificația metaforică de *loc de consiliu*: „De-aceea înainte de-a morții-mi sântă oră/ V-am adunat, pe-al vieții-mi mintos areopag”. La origini *areopagul* însemna colina lui Ares la Atena, unde se aduna tribunalul suprem, obținând ulterior și sensul figurat de „adunare de savanți, de artiști de mare valoare, de mare competență” (cf. DEX).

Areopagul european gândit de Eminescu trebuia să ființeze pe principiul „*egalei îndreptățiri*”, al armoniei, și nu al discordiei, al dezvoltării libere a fiecărui popor ca atare”; toate popoarele fiind setoase de viață proprie. Numai din egala îndreptățire a tuturor se va naște echilibrul. Acesta e crezul permanent al lui expus în întreaga publicistică.

Casa Austriei își păstrează puterea pe baza *discordiei* dintre popoare, pe care o stimulează cu toate mijloacele, în primul rând prin susținerea religiei cosmopolite. Așa proceda și Imperiul Roman care se afla în stare de decadentă. Ideea periculoasă a unei monarhii universale a creștinătății, care venea de la Carol al V-lea, s-a impus înainte de războiul de 30 de ani.

Teoria modernă despre stat, pe care o face Eminescu în manuscrisul 2285, este, după cum precizează D. Vatamaniuc, o expunere coerentă în germană din epoca studiilor vieneze (1869-1872), axată pe trei principii: al suveranității poporului, al dreptului divin și al sistemului rațional. Un teoretician în vogă la acea oră era Constantin (Konstantin) Frantz, adept al lui Kant și apoi al lui Schelling, care propunea și un proiect de federalizare a Europei ce prevedea Germaniei rolul hotărâtor.

Eminescu vorbea în publicistică despre o Europă constituită armonios, cu un organism bine articulat în toate părțile. În marele poem *Memento mori* revoluția franceză este văzută ca o încercare a „fiilor tari și tineri unor secole bătrâne” „să dea un curs nou *spiritului*” ce adânc se zbate într-a populilor fire, să arunce lumea, scoasă din țâțâne, în „zbucnirea noiei eri”:

„Cum sub stânci, în întuneric, mărunțiile de-aramă
A pământului, în lanțuri țin legat și fără teamă
Sufletul muiat în flăcări a vulcanului grozav.
Astfel secol de-ntuneric țin în lanțuri d-umilire
Spiritul, ce-adânc se zbate într-a populilor fire,
Spiritul, ce-a vremii fapte, de-ar ieși, le-ar face prav.

Dar de secol fierbe lumea din adâncuri să se scoale.
Cum vulcanul, ce irumpe, printre nori își face cale
Și îngroapă sub cenușă creațiunea unei țări,

Astfel fiii tari și tineri unor secole bătrâne
Lumea din încheieture vor s-o scoată, din țâțâne
Să o smulgă, s-o arunce în z bucnierea noii eri” [58, p. 185].

Poemul dă, în fond, expresie lirică postulatului hegelian: „*elementul substanțial al lumii este spiritul... Istoria universală nu este decât înfățișarea spiritului în timp, în același fel în care ideea este înfățișarea sub formă de natură în spațiu*” [52, p. 72]. Istoria universală se prezintă ca un tablou de schimbări și fapte, „înfațându întruchipări nesfârșit de felurite de popoare, de state, de indivizi care se succedă fără odihnă”. Ideea generală pe care o ilustrează o asemenea succesiune infinită a lor este *schimbarea*. Rămășițele a ceea ce a fost cândva măreție ne asigură înțelegerea, sub aspect negativ, a esenței acestei schimbări. Spiritul își mistuie învelișul său, migrează în altul, reapare întinerit din propria cenușă, se „prelucrează”, se ridică, prin voința de a fi ceva nou, la o nouă alcătuire. Având de-a face numai cu sine, întâmpinând obstacole exterioare și interioare, el își vede eforturile zădărnice, fiind uneori chiar înfrânt.

Este ceea ce ne spune în versuri sugestive, sub formă de sentințe, poemul *Memento mori*.

În hegelianul tablou al bătăliilor pe care îl dă spiritul se configurează un țel nobil: *eterna pace* kantiană, sub semnul căreia Eminescu pune – aluziv – viitorul Europei, așa cum îl privește în publicistică. Așa cum în mare se adună puterile neliniștite ale lumii, așa cum „ele se concentrează în suflarea unui om” poetul ne vorbește despre felul instinctiv în care popoarele urmează gândirea marilor oameni (de care vorbește și Hegel), care îi ducea la învingeri sau la pieire:

„Mare, că-i purtat pe umeri de adânci și mândre vremuri:
Căci gândiri, cari ieșise dintr-a lumii lung cutremur.
El le poartă-unite-n frunte// și le scrie pe stindard;
Când în lumea subjucată pentru drepturi ridic-arma,
Arătarea-i salutată de popoare... regi se sfarmă
Și a gloriei mândre stele într-a lunei noapte ard.

Și de-aceea a lui flamuri le-nsoțesc cu-nșuflețire.
El îi duce la învingeri, el îi duce la pieire.
Cine moare – moare-n cuget c-a rămas trăind în el;
Tot ce-i nobil și puternic în ăst secol de mândrie
Îl urmează... Căci prin noaptea unei lumi în bătălie
Lin lucește – *eterna pace*, luminos și mândru țel” [58, p. 186].

Și aici apare principiul dualității structurale eminesciene, căci mărețul țel al *eternei păci* îi conduce la *eterna iarnă*, unde sunt lăsați de Idee, adică învinși:

„Către țelul care-n noapte le lucește ca un soare
Ei se duc prin zeci de lupte, urmărindu-l cu ardoare,
Zeci de mii cad, pe-a lor arme răsar alte zeci de mii,
Steaua-i duce, ei urmează printre veri și printre ierne,
Până unde-eterna iarnă munți de neauă-n câmpi așterne,
Unde crivățul visează uriașe vijelii.

Ș-atunci Nordul se stârnește din ruinele-i de gheață,
Munții plutitori și-i sfarmă și pe-a câmpurilor față
El ridică visuri nalte... volburi mari de frig se văd
Și trecând peste oștire o îngroapă... Și cu fală
El ridică drept făclie aurora-i boreală
Peste-oștirea-ntroienită în pustiu... de omăt” [58, p. 186-187].

Urmează o strofă de o profunzime filosofică extraordinară, ce identifică omului (mare) căzut, adică lui Napoleon, „a veacului gândire” (ce a trăit în el):

„Nordul m-a învins – *Ideea m-a lăsat*. Și ca un soare
Vezi că începe a apune într-a secolilor mare,
Aruncând ultima-i rază peste domul d-invalizi.
La apus privește lumea în duioasa ei uimire.
N-a fost om acel ce cade, ci a veacului gândire
A trăit în el... Cu dânsul cartea lumii s-a închis” [58, p. 187].

Cartea lumii s-a închis cu căderea împăratului și a zeci de mii de indivizi care i-au urmat gândirea, el urmând, la rândul său, „gândirea veacului”, desfășurarea hegliană a spiritului.

În contextul demonstrației noastre o deosebită semnificație o vedem în *eterna pace*, proiect kantian, care reunește dorința de securitate a șefilor de state cu impunerea generalizată a sistemului republican, singura în stare să țină cont de o legislație unică și de „dreptul cosmopolit; adică de „o dezvoltare a sociabilității la scară universală”

E încă o dovadă că Eminescu concepea ideea europeană sub semnul unei unități armonioase și al unei păci internaționale din proiectul „bătrânului dascăl” Kant.

Într-o însemnare manuscrisă găsim mai multe reflecții asupra categoriilor *binelui* și *răului*, unele făcute în stil metaforic. Iată cum își închipuie poetul lumea: „Pentru a-și închipui cineva metaforic lumea ar putea să ieie o bucată de lut – etern aceeași, care prin urmare, nu cunoaște timp – și să-i dea cele [mai] felurite forme, pe când alta, când așa, când așa. Lutul rămâne-n orice caz același. Dacă-acum însă iau că acest lut este răul, nedreptul pozitiv, se-nțelege că tot binele și

toată dreptatea va consta numai în forme și nu în cuprinsul lor, adică în relațiunea unei față cu cealaltă” [52, p. 65].

Din această notă de curs reiese clar că poetul concepe lumea ca fiind construită pe un principiu al dualismului structural bine/rău, concretizat într-o relațiune dialectică între ele (sau a „unei față cu cealaltă”, după cum spune textual poetul).

Într-o altă însemnare dăm de o meditație privind relativitatea *adevărului* și *binelui*, care nu s-a impus în mentalitatea românească. Tonul polemic al însemnării crește atunci când poetul se referă la stâlpii cafenelelor pariziene înfierăți în poeme:

„Vorbind cu temei, românii sunt un popor cuminte și așezat. Românul nostru are acea doză de scepticism, atât de străină popoarelor moderne, atât de familiară vechiului popor roman, care-a fost corectivul tuturor mișcărilor noastre din trecut, care s-a cristalizat la romani în principiul: «Nil admirari» sau în adâncă întrebare a lui Pilat din Pont: « Ceeste adevărul?». Vine acum interesanta întrebare: Cum de acest simțământ al relativității adevărului și binelui nu au rezistat înnoiturilor importate la noi? Cum de fiecare șarlatan, care și-a făcut educația în cafenelele Parizului poate să impuie așa nitam nizam toate chițibușurile necoptului său creier, unor țări, cari au o istorie proprie de aproape o mie de ani? Cum de limba vrednică a lui Nistor și Grigorie Urechi e pusă pe fugă de jargonul franco-bulgăresc a lui Vasile Alexandrescu (care spre ironia nevredniciei noastre au uzurpat asemenea numele Vornicului Țării de Sus)? Cum de obiceiul pământului și „pravila împărătească” au făcut loc cu atâta ușurință tuturor gogomăniilor, clocite pe malurile Seinei, cari șezând în al 7-lea cat al unei cazarme de chirigii, își sug degetul cel mic și fericesc Universul cu teorii ieftine? Răspunsul îl dăm cu toată răceala sa crudă. Clasa noastră cultă în cea mai mare parte nu este *românească*. Grecii și bulgarii așezați în târgurile noastre și-au trimis feciorii la Paris și aceștia s-au întors – ca tineri *români*. Neavând nicidecum priceperea țării, vorbind în locul limbei naționale un jargon francezo-bulgăresc, necunoscând istoria și legile țării, neștiind întrucât aceste două pot fi puse drept temelie dezvoltării noastre, acești tineri sunt lipsiți cu totul de *simțul istoric*” [52, p. 73-74].

Și în alte însemnări manuscrise *binele* e conceput în ecuație cu *răul*, ca o reacțiune contra acestuia, ca un principiu moral pus în *cântar* (cumpănă) pentru contrabalansare. Dăm și de mai multe formulări aforistice și de postulate morale: conform unui sofism, binele e amestecat cu răul, ceea ce face imposibilă atingerea binelui suprem; deși intenția unui ins e bună, relele care cresc sunt alături cu folosul ce l-a obținut; artele trebuie să ne arate clar binele și răul din ființa românească; sclavia e răul de care a pierit Grecia; [52, p. 170]; „bine și rău nu există, dacă nu există obiectul pe care ele să-l respecte sau atace: interesul individual” [52, p. 69]; puterea este motorul naturii și oamenilor („numele ei moral este *răul*, negațiunea ei e virtutea”) [52, p. 106];

„Se-nțelege că omul cât și poporul, cu cât e mai bun, cu atât se sustrage mai mult de sub principiul ce guvernează Universul, cu atât mai slab, nedezvoltat, sărac. Dezvoltarea în rău, e dezvoltarea în genere. Cu cât într-o societate sunt mai mulți oameni răi, cu atât răutatea se paralizează reciproc și paralizarea formulată este egalitatea și dreptatea, cu câtu-s mai puțini, cu atât acești puțini răi vor oprija mulțimea” [52, p. 106-107]; binele este „ceea ce-i de la natură”; economia politică presupune o „evoluție riguroasă a rezultatului, această prețuire severă a consecvențelor în bine și în rău, în pierderi și în câștig” [52, p. 156]; „A răsturna susul în jos e tot așa de nedrept ca și a pune josul în sus, decât legitima nedreptatea trecutului, repetând-o – numai în direcțiunea opusă. Pentru că direcțiunea opusă unui rău poate să fie pre bine iar unui rău, așa că o corabie ce se ferește de Scylla luând direcțiunea opusă se-neacă-n Charybda. Care e binele? Se-nțelege de la sine că nici una alta ci *între* ele amândouă mergând, scapi de ele amândouă” [52, p. 218]; „... E necesar nu numai ca viața să se dezvolte în toată bogata ei varietate ci ca să se dezvolte armonios spre folos, frumusețe și bine. Astfel recunoaștem adevărul vechiului proverb: Varietate în unitate e perfecțiune. Deosebirea duce la asociație.” [52, p. 526].

3.3. Perioada de creație „titaniană” (caracterizare generală, teme și motive dominante)

Există o corespondență indiscutabilă între poemele din epoca denumită de cercetători titaniană și însemnările manuscrise din *Fragmentarium*. Este epoca anilor de studii urmați de poet la Universitatea din Viena și Berlin, când audiază diferite cursuri universitare și citește mult, trecând totul prin „pământul proaspăt al propriului suflet”.

Eminescu scrie acum *Andrei Mureșanu* (1871), *Memento mori* (1872), *Demonism* (1871), prima variantă a poemului *Împărat și proletar* denumită *Proletarul* (1870) și a doua versiune intitulată *Umbre pe pânza vremii* (1871).

Este o perioadă de formare intelectuală intensă, pe de o parte, și de schimbare radicală a mijloacelor poetice, de tranziție de la romantism la o modernitate mai accentuată, pe de alta. G. Călinescu o remarcă, după cum am mai menționat, drept semnificativă pentru maturizarea conștiinței artistice a poetului.

„Pe când însă mintea lui Eminescu era contrapusă de fantezii mirobolante, de faraoni egiptene reincarnați, femei demonici, marchizi spanioli, castele misterioase, uși tainice, bolți subterane, apariții terifiante, adică de întreg aparatul romantic senzațional, precum și de problema vieții și a morții, rezolvată cu o metafizică mai mult sau mai puțin pretențioasă, conștiința artistică urma însă un drum lent, dar sigur, și Eminescu arunca una după alta paginile scrise prin sertare și își pregătea cu multă inteligență tehnica poetică” [14, p. 100].

Perioada titaniană este definitorie pentru constituirea unui univers de idei estetice și etice, deci general-filosofice, fapt demonstrat atât de antume, cât și de foarte multe postume, crezul artistic fiind exprimat în marele poem *Epigonii* care specifică un jalon important în modul de a înțelege rostul poeziei și statutul poetului în societate.

Este și perioada elaborării *Caietului vienez*, care marchează o detașare de marele romantism de factură germană și de cel pașoptist și o apropiere de alt climat poetic european, care, în viziunea lui Cristian Livescu, constă în două mutații importante: 1. vizionarul ia locul absolutis de până atunci al visului; 2. concomitente fugitivului și a eternității în poezie; adică formulă modernității după Baudelaire: „tranzitoriul, fugitivul, contingentul constituie jumătatea artei, în modernitate, cealaltă fiind eternul și imuabilul”. organizându-se „în scară obiectivă”.

Epoca studenției, reflectată în notele fragmentare sau în tratate mai extinse și în ciclul de poezii titaniene, este una a meditației profunde asupra legilor care guvernează lumea și universul, asupra dreptății, nedreptății binelui și răului, asupra istoriei și civilizațiilor, a căror panoramă o face în *Memento mori* (1872), asupra zădărniceii, nimicului, relațiilor cu Divinitatea și cu natura.

Este epoca pe care eminescologii o consideră *titaniană*, creația din această perioadă fiind puternic marcată de opera marilor romantici cu care poetul nostru vine în contact. În poemele amintite mai sus găsim de fapt o *traducere lirică* a gândurilor expuse în însemnările făcute în marginea cursurilor universitare audiate și a cărților și a revistelor lecturate.

Perioada titaniană este marcată atât de preocupări de formare intelectuală, poetul apropiindu-se de marii filosofi care i-au influențat profund gândirea, cât și de încercări de a transpune postulatele filosofice în expresii plastice. Iată cum explică el într-o notă marginală din manuscrisul 2287 filosofia lui Kant:

„Orice cugetare generoasă, orice descoperire mare porcede de la inimă și apelează la inimă. Este ciudat, când cineva a pătruns odată pe Kant, când e pus pe același punct de vedere înstreinat acestei lumi și voințelor ei efemere, mintea nu mai e decât o fereastră prin care pătrunde soarele unei lumi nouă, și pătrunde în inimă. Și când ridici ochii te afli într-adevăr în una. Timpul a dispărut și eternitatea, cu fața ei cea serioasă, privește din fiecă lucră. Se pare că te-ai trezit într-o lume încremenită în toate frumusețile ei și cum că trecere și naștere, cum că ivirea și pieirea ta înșile sunt numai o părere. Și inima, numai e în stare a te transpune în această stare. Ea se cutremură încet din sus în jos, asemenea unei arce eoliene, ea este singura ce se mișcă în această lume eternă... ea este orologiul ei” [88, p. 256].

Kant, definit metaforic ca „ceasornicar al cugetării omenești” apare ca prototip al „bătrânului dascăl” din *Scrisoarea I*, „ce ține în degetul cel mare universu-ntregu și în nuvela

Sărmanul Dionis și în schița filosofică *Archaeus*, care conțin meditații asupra categoriilor de timp și spațiu și asupra principiului universal denumit *archaeus*, care „jumătate spiritual, jumătate corporal, este îmboldul seminal al tuturor fenomenelor de viață” (Călinescu).

Archaeus se axează pe o convorbire dintre un moșneag și un băiat, în care cel dintâi expune o teorie despre un *punctum saliens* „care apare în mii de oameni, dezbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit”, care „mișcă cojile, le mână una-spre alta, le părăsește, formează altele nouă, pe când carnea zugrăviturilor sale apare ca o materie, ca un Ahasver al formelor, care face o călătorie ce pare vecinică”. Finalul ne vorbește despre faptul că „în fiecare om se-ncearcă spiritul Universului”:

„Oamenii sunt probleme ce și le pune spiritul universului, viețile lor – încercări de dezlegare. Chinul îndelungat, vecinica goană după ceva necunoscut nu samănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase?

– Dar mie-mi pare că unde-i un problem e totodată și dezlegarea lui.

– Da. Kant. Cei mai mulți oameni însă rămân întrebări, uneori comice, alteori neroade, alteori pline de-nțeles, alteori deșerte. Când văd nas omenesc, totdeauna-mi vine să-ntreb: ce caută nasul iesta-n lume?” [40, VII, p. 383].

În expunerea filosofiei kantiene privind relațiile omului cu eternitatea, acesta e privit ca o problemă ce-o pune spiritul universului, ca întruchipare a unui principiu universal, a unei călătorii vecinice.

Cele două nuvele care au ca temă „omul care are în el numai șir, ființa altor oameni viitori și trecuți” au anumite puncte comune, după cum a stabilit Aurelia Rusu, cu *Andrei Mureșanu* (motivul „ghindei din care crește un stejar”), cu studiul *Despre nemurirea sufletului și a formei individuale*, aflat în manuscrisul 2255 și cu articolul *Economia națională*, în care poetul menționează că fiecare om are „o determenațiune internă”, prin care el produce o viață nouă; nemulțumit să rămână pe același punct, el reprezintă o *naștere eternă*, care însă află în el „o putere mărginită”: „Din această contradicțiune a puterii mărginite și a destinațiunei nemărginite rezultă ceea ce numim *viața omenească*. Viața e lupta, prin care omul traduce destinațiunea sa, intențiunile sale în lumea naturei”.

Împărat și proletar abordează aceeași temă filosofică, mutată însă într-un registru social mai pronunțat, poetul punând în final accentul pe zădărnicia eforturilor umane. Aici e vorba de un alt principiu universal, de o altă „determenațiune internă” și de o altă întrebare. Arheul coboară în contingent, în „cercul strâmt” pământesc; poetul distinge „în toată omenirea în veci același om” numai că e supus „dorințelor obscure”, „zvârlirii hazardate cum pomu-n înflorire, înghețării umanei roade și pietrificării „unul în sclav, altu-mpărat. Putem afirma că Eminescu

exprimă prin discurs puternic colorat etic și social, constituit din sentințe și definiții metaforice fulgurante:

„În orice om o lume își face încercarea,
Bătrânul Demiurgos se opintește-n van;
În orice minte lumea își pune întrebarea
Din nou: de unde vine și unde merge floarea
Dorințelor obscure sădite în noian?

Al lumii-ntregul sâmbur, dorința-i și mărirea,
În inima oricărui i-ascuns și trăitor,
Zvârlire hazardată, cum pomu-n înflorire
În orice floare-ncearcă întreagă a sa fire,
Ci-n calea de-a da roade cele mai multe mor.” [58, p. 269-270].

Prin tonalitatea sentențioasă poemul se înrudește cu *Glossă*, scrisă de asemenea în perioada titaniană:

„Astfel umana roadă în calea ei îngheață,
Se petrifică unul în sclav, altu-mpărat,
Acoperind cu noime sărmana lui viață
Și arătând la soare-a mizeriei lui față –
Fața, – căci înțelesul i-acelaș la toți dat.

În veci aceleași doruri mascate cu-altă haină,
Și-n toată omenirea în veci același om –
În multe forme-apare a vieții crudă taină,
Pe toți ea îi înșală, la nime se distaină,
Dorinți nemărginite plantând într-un atom.”[58, p. 270].

Reflecții de ordin filosofic asupra caracterului predeterminat al sorții omenești dominate de „legea eternă” ce mișcă universul și de legile „mai greu de cunoscut, dar supuse aceleiași necesități, de la care nu este nici abatere, nici excepție”, care guvernează oamenii și societățile se conțin și în unele articole publicistice. În editorialul din *Timpu*l de la 1 ianuarie 1883 citim: „Se vede că aceeași necesitate absolută, care dictează în mecanismul orb al gravitațiunii cerești, domnește și în inima omului; că ceea ce acolo ni se prezintă ca mișcare, e dincoace voință și acțiune și că ordinul moral de lucruri e tot atât de fatal ca și acel al lumii mecanice” [57, V, p. 1438].

3. 4. Basarabia în publicistica și poezia lui Eminescu (*Bogdan-Dragoș, Mușat și codrul, Doină*)

La problema Basarabiei Eminescu revine foarte des în articolele sale publicistice, în care găsim nu doar reacții de moment la diferite evenimente, în special la hotărârile Congresului Internațional de la Berlin din iunie 1878, ci și reproduceri extinse de documente, atitudine polemică față de articolele din presa străină, incursiuni în istorie. Calitățile sale de polemist, care pune „pe tapet” documentul doveditor, sunt aici valorificate din plin.

Este pus în evidență stăruitor *adevărul istoric* indiscutabil, impus de existența Basarabiei pe parcursul a patru secole, ca „parte străveche a țării Moldovei”, ca „pământ din pământul românesc”. Publicistul recurge la întreg arsenalul de procedee retorice: *demonstrația*, *interogația*, *perorația*, reducerea la absurd a „argumentelor” oponenților.

În ciclul de studii consacrate „ceștiunii Basarabiei” Eminescu polemizează cu intervențiile din presa franceză și rusească care susțin că este o provincie cucerită de Ruși de la Tătari sau de la Turci, afirmând că „Basarabia n-a fost nici întreagă, nici în parte a Turcilor sau a Tătarilor, ci a unui stat constituit; neatârnat deși slăbit și încălcat în posesiunile sale, a Moldovei” [43, X, p. 56].

Poetul-gazetar vine cu prima dovadă indiscutabilă: numele „care țipă sub condeiele rusești” al cărui rostire „e una cu a protesta contra dominațiunii rusești”. Rând pe rând sunt readuse fragmente istorice din arhivele hanului mongol din Persia, publicate la îndemnul sultanului Mahmud Gazon Khan într-o culegere aparte, materiale arhivistice despre bătăliile duse de principii tătari cu negri-valahi, comandați de Basarab-ban, de regele maghiar Carol-Robert cu Basarab, fiul lui Tugomir, de la care provin Alexandru, Vladislav, Radu-Negru, Dan și Mircea cel Mare. „Basarabia actuală era pământ românesc, stăpânit de Domni români”; fapt adeverit de Miron Costin în poemul dedicat regelui Poloniei [44, XI, p. 57-58].

Eminescu prezintă și o descriere topografică detaliată a Basarabiei „deși fără cuvânt”: „Trăgând o linie de la Hotin din Nistru până la Prut, avem o lature; de la amândouă capetele ei tragem câte o linie până în Marea Neagră, una de-a lungul Nistrului, cealaltă de-a lungul Prutului; iar capetele acestor două linii le încheiem cu o a patra linie formată prin țărmurii Mării Negre. Acest quadrilater cam neregulat se numește azi Basarabia, deși fără cuvânt” [43, X, p. 58].

Eminescu se referă și la marginile reale ale Basarabiei reale și la fâșia îngustă spre sud, așa cum apare în *Descrierea Moldovei* al lui Cantemir.

Cel de-al doilea studiu se ocupă de veacul al cincisprezecelea, perioadă în care domnește Alexandru Vodă cel Bun, Ștefan cel Mare, iar cel de-al treilea, în lipsa mărturiilor cronicarilor,

cuprinde veacul al șaisprezecelea, când pământurile noastre sunt pustiite de războaiele cu care au venit Tătarii, Cazacii și Turcii.

Studiul al IV-lea începe cu descrierea Bugeacului care, conform lui Cantemir, înseamnă *unghi, colț de pământ*. Dovada cea mai convingătoare că în Basarabia erau români o constituie existența eparhiei Brăilei și a unor biserici și tipografii românești (la Dubăsari). Biserica, după părerea lui Eminescu, este „un argument zdrobitor față de orice subtilitate”.

Veacul al optsprezecelea oferă chiar argumentul servit de însuși graful Rumanțiof, care a aprobat desființarea Mitropoliei Brăilei, punând toată Basarabiei sub supunerea eparhiei de la Huși și Brăila eparhiei de Buzău.

Eminescu nu admite în nici un caz interpretarea anexării Basarabiei de către Rusia ca o cucerire a acesteia, polemizând cu modul în care descrie evenimentele de la 1812 consulul general al Angliei de la București W. Wilkinson. Situația este comentată în bine cunoscutul stil polemic eminescian: „Toate elementele morale în această afacere sunt în partea noastră. Dreptul nostru istoric, incapacitatea juridică a Turciei de-a înstrăina pământ românesc, trădarea unui dragoman al forții, recăpătarea acelui pământ printr-un tratat european semnat de șapte puteri și obligatoriu pentru ele, garantarea integrității actuale a României prin convenția ruso-română, ajutorul dezinteresat ce l-au dat Rusiei, în momente grele, toate acestea fac, ca partea morală și de drept să fie pe deplin în partea noastră” [43, X, p. 70].

În finalul ciclului de studii basarabene sunt enumerate izvoarele documentare pentru toate veacurile: *Istoria critică a Românilor* și *Arhiva istorică a României* de B.P. Hasdeu, lucrările lui Eudoxiu Hurmuzaki, cronicile lui Kogălniceanu, cronică Hușilor de părintele Melchisedec, cronică lui Amiras tradus din grecește la îndemnul lui Grigore Vodă, cartea sus amintită a lui Wilkinson.

S-au formulat anumite rezerve față de paternitatea acestor studii, faptul că Eminescu este totuși autorul lor fiind demonstrat de I. Crețu prin compararea ideilor principale enunțate în toate articolele din *Timpul* privind Cestiunea Basarabiei.

Hotărârile congresului berlinez sunt prezentate ca o nedreptate strigătoare la cer ca o expresie a unei nepăsări crase față de existența „rasei latine” și a locuitorilor pe peticul de pământ românesc: „Cum că acea necesitate internațională n-are nevoie de a ține seama de sentimentele noastre intime, de existența rasei latine, ci numai de un petec de pământ cuasi neutru lângă Dunăre, ne-a dovedit-o cu de prisos Congresul. Ce-i pasă Congresului că se răpește o parte din partea străveche a neamului românesc ca atare? Ce li-e lor Hecuba? Ce-i pasă, cine va locui pe pământ românesc? Materialul de oameni îi e indiferent, cestiunea europeană e ca să

existe o fâșie de pământ între Rusia, Austria și nouăle formațiuni ale fostei Turcii, încolo lucrul e totuna” [43, X, p. 105].

Eminescu își expune de obicei argumentele *punctual*, sub formă de „evantai” deschis efectiv. Demonstrația sa trebuie să nimerească neapărat în țintă și să dezarmeze oponentul prin punerea în evidență a laturii ridicele și a absurdului dovezilor lui. Polemica cu „Gazeta. St. Petersburg (de la 2(14) februarie 1878) este elocventă în acest sens, gazetarul răspunde prompt la întrebarea „Ce se va întâmpla atunci când, în momentul unor stipulațiuni Rusia insultată nu va face nici un fel de pretenții în favorul României?”:

1. Cestiunea Basarabiei, care poate fi pentru Rusia o cestiune de onoare militară, deși după a noastră părere rău înțeleasă, este pentru noi nu numai o cestiune de onoare, ci una de existență. România, pierzând pământul ce dominează gurile Dunării, devine un stat indiferent, de-a cărui existență sau neexistență nu s-ar mai interesa absolut nimenea (...)

2. Presupunând că din parte-ne n-ar fi decât amor-propriu (ceea ce, în treacăt vorbind, nu e), nu înțelegem de unde ziarul rusesc ia ciudata teorie că un popor de 4-5 milioane trebuie să aibă mai puțin amor-propriu decât unul de 80 de milioane? (...)

3. Plângerea că armata rusească ar fi plătit 10-20 de milioane mai mult decât se cădea pentru trebuințele ei și cum că țara s-ar fi folosit din aceasta e o plângere foarte nelalocul ei de vreme ce nimenea nu poartă vina ei morală. (...)

4. Cât despre granițele naturale ale Rusiei, să ne deie voie confrății noștri să le-o spunem că cu teoria granițelor naturale departe mergem. Granițele naturale îi trebuiesc unui stat slab ca România, ce are nevoie de ajutorul configurațiunii teritoriale spre a se apăra. Dar ce granițe naturale îi trebuiesc puternicei Rusii contra periculoasei și a amenințătoarei României?” [43, X, p. 47-48].

Intervențiile publicistice ale lui Eminescu sunt, după propria-i mărturisire, *răspunsuri limpezi* la propunerile Rusiei făcute guvernului român de a retroceda Basarabia „în schimbul a nu știu căror petice de pământ de peste Dunăre”. Publicistul vine cu o reacție polemică, demonstrând lipsa de logică și caracterul „ciudat” al unor asemenea pretenții. El dă în vileag imediat inconsecvența Rusiei în ceea ce privește respectarea convențiilor semnate: „Dar cu ce drept pretinde Rusia bucata noastră de Basarabie, pe care am căpătat-o înapoi, drept din dreptul nostru și pământ din pământul nostru? Pe cuvântul cum că onoarea Rusiei cere ca să se ia o bucată din România. Va să zică onoarea Rusiei cere ca să se ia pe nedrept o bucată din România și aceeași onoare nu cere respectarea convenției iscălite de ieri. Ciudată onoare într-adevăr!” [43, X, p. 40].

Gazetarul invocă mereu dovezile supreme: inalienabilitatea dreptului României asupra Basarabiei, temeiul istoric absolut legal, „legile interne” care nu pot fi schimbate, întregul organic pe care-l constituie pământul Mușatinilor și Basarabilor, aceștia din urmă dând și numele ei, către care poetul se adresa în *Scrisoarea III*, anume ca la ctitorii unui Întreg: „Rămâneți în umbră sfântă, Basarabi și voi Mușatini,/ Descălecători de țară, dătători de legi și datini,/ Ce cu plugul și cu spada ați întins moșia voastră/ De la munte pân-la mare și la Dunărea albastră” [58, p. 622].

Convingerea fermă că Basarabia este parte integrantă din acest Întreg Eminescu o exprimă în fraze tari, într-o pastă verbală densă și intens colorată polemic:

„Drepturile noastre asupra *întregei* Basarabii sunt prea vechi și prea bine întemeiate pentru a ni se putea vorbi cu umbră de cuvânt de onoarea Rusiei angajată prin Tratatul de Paris. Basarabia întreagă a fost a noastră pe când Rusia nici nu se megieșa cu noi. Basarabia întreagă ni se cuvine, căci e pământ drept al nostru și cucerit cu plugul, apărât cu arma a fost de la începutul veacului al patrusprezecelea încă și până în veacul al nouăsprezecelea” [43, X, p. 41].

Eminescu se întreabă pe bună dreptate cum poate mandatarul Europei să vină să mântuie popoarele creștine de sub jugul turcesc, anexând o parte a unui pământ stăpânit de creștini, în care nu-i vorba de jug turcesc. Concluzia e aceeași, dictată de logica elementară: „Ciudată mântuire, într-adevăr”, urmată de inacceptarea hotărâtă a publicistului: „Cuvântul nostru este: De bunăvoie niciodată, cu sila și mai puțin” [43, X, p. 41].

O primă descriere a spațiului natural basarabean, fantezistă bineînțeles, apare în proiectele de tinerețe denumite *Dodecameron dramatic*.

În fragmentul intitulat *Bogdan Dragoș* se vorbește despre rătăcirile viitorului descălecător (aici apare ca fiul voievodului de Maramureș Dragul):

„... Acolo privești din miezul nopții
Un râu puternic, [sprinten]* curgând spre miază-zi
Care apoi departe se varsă-n Marea Neagră
La gura lui departe, pierdută-n zarea zilei
Vezi o cetate mândră ce-i zic Cetatea-Albă
Iar despre soare-apune vezi iar un râu puternic
Pe șapte guri, se zice, vărsându-se în mare,
E Dunărea, aproape de gurile-i Chilia.
Într-astea două râuri și între munții negri
Privești o țară-ntreagă din codri și de dealuri,
Din văi cu râuri line din codri fără capăt

Vezi turme fără număr în zare răsărind
Și buciumele sună duios și cânt de fluier –
Sălbateci zboară caii mai iuți decât chiar vântul/
Și [câinii]* urlă jalnic. Ciobanii cei călări
Străbat ca și săgeata câmpiile întinse...” [41,VIII, p. 78].

Bogdan constată că aici se vorbește aceeași limbă și crede că această țară ține de crăiia lui Ludwig, dar bagă de seamă „că nu-i a nimănu” și că peste pământul pe care cerul darnic l-a înzestrat „cu rod și cu de toate” năvălește „pârdalnicul roi” al tătarilor.

Mirificul peisaj basarabean cu șesuri întinse și cu „soarele cel sfânt” care „parcă iese din pământ” e evocat și în postuma *Mușatin și codrul*: „Colo-n zarea depărtată/ Nistrul mare i s-arată/ Dinspre țările tătare/ Și departe curge-n mare/ La liman ca și o salbă/ Se-șira Cetatea Albă./ Iar pe fața mării line/ Trec corăbiile pline./ Trec departe de pământ,/ Pânzele umflate-n vânt” [58, p. 593]. Perspectiva viziunii se schimbă, viitorul voievod privind spre miază-zi, unde zărește Dunărea care „pe șapte guri se varsă” și țara mândră toată care se întinde „de la Nistru pân-la ea”. Descrierea codrilor, dealurilor, „scară cu scară, ridicându-se pe șes”, ale râurilor, vârfurilor de păduri care dezvăluie „mănăstiri cu-ntărituri, a târgurilor, vadurilor, satelor („pe câmpie presărate”), mândrelor cetăți („stăpânind pustietăți”), a turmelor de oi („cu ciobanii dinapoi, cu fluier și cimpoi”) și a hergheliilor („Petreceau câmpiile/ și s-așterneau vântului/ Ca umbra pământului/ Și de-a lungul râurilor s-așterneau pustiurilor” repetă în fond cadrul peisagistic, marcat de o frumusețe de basm și de măreție sălbatică din *Bogdan Dragoș* [58, p. 593-594].

Tonalitatea idilică se schimbă în versuri intens colorate dramatic în fragmentele colaterale *Doinei*- în catrenul tulburător *La arme* („Auziți cum strigă slabii/ Și umiliții către noi:/ E glasul blândeii Basarabii/ Ajunsa-n ziua de apoi”) și în varianta ce prezintă spațiul înstrăinat prutonistean:

„Nu e destul că oamenii de-origine barbară
Moșia-n jumătate nemernic ne-o furară
Că între Prut și Nistru pe-olaltele bătrâne
Domnesc pe neam și țară calmuci cu cap de câne
A căror mutră slută ș-adânc dobitocească
N-o-ntrece decât doară inima lor cânească?
Nu e destul c-acolo în neagra-ntunecime
Copiii-și blestăm soarta neascultați de nime,
Că cnutul îi zdrobește și roiuri de sălbatici

Trăind sardanapolic, bețivi și muieratici,
Să stingă-orice lumină, să zmulgă limbi din gât
Când unul românește o vorbă a-ndrăznit” [36, III, p. 21-22].

Problema Basarabiei e abordată de Eminescu în context european, el „considerându-se dator a ne lămuri și a lămuri Europa asupra împrejurării acestui fapt”, adică a retrocedării ei cerute de Rusia [88, p. 154].

3. 5. Concluzii la Capitolul 3

1. Eminescu concepe Europa ca un *organism* bine constituit, împărtășind părerea unui ziarist ceh *Politik*, că ea ar trebui să fie Ligă Spirituală care să armonizeze interesele speciale (-naționale) și cele general-europene. El visa, printre altele, și la o uniune frățească a micilor state de la Dunăre. Exclusea însă pătrunderea legilor străine, a formelor fără fond și „americanizarea”.

2. Eminescu se pronunță, în publicistică, pentru introducerea formelor de învățământ european, și monitorizarea situațiilor din toate țările europene.

3. Gândirea poetului în acest domeniu este influențată de Hegel, Schopenhauer și de profesorul său vienez R. Ibering, de reprezentanți ai școlii istorice a dreptului. Concepțiile lui despre dreptate apar și în unele poeme precum *Împărat și proletar*, *Andrei Mureșanu*, *Demonism*.

4. Poemele care abordează problema categoriilor etice pot fi considerate „metafizice”, fiindcă conțin intenția de a defini esența universului și de a înfățișa destinele omului în cadrul istoriei.

5. Eminescu abordează problema drepturilor morale în sensul în care îl abordează eticienii contemporani nouă, accentuând aspectul „legăturii indestructibile dintre exigență și obligațiune, dintre interesul legitim al unei persoane, protejat de legea pozitivă și datoria celeilalte”. Este învederat faptul că ontologia juridică eminesciană se încorporează în ontologia generală, pătrunzând și în proiectele dramatice din tinerețe și în poemele metafizice”.

6. Eminescu a fost preocupat în mod deosebit de problema Basarabiei, considerată de el „parte din partea străveche a noastră”, „pământ din pământul românesc”. Articolele sale publicistice care o abordează sunt, după propria mărturisire, *răspunsuri limpezi* la intențiile Rusiei de a anexa o în întregime. Spațiul basarabean este evocat în *Bogdan Dragoș* și *Mușat și ursitorile*, iar despre destinul înstrăinatelor „olate bătrâne” dintre Prut și Nistru vorbește în fragmentele colaterale *Doinei*.

7. Eminescu pune problema Basarabiei în context european.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În cercetarea de față ne-am fundamentat demersul științific pe analiza discursului publicistic al lui Eminescu în conexiunea cu discursul lui literar, mitopoetic, precum îl definesc eminescologii, fapt care a contribuit la demonstrarea unității operei eminesciene prin punerea în raporturi tipologice, stilistice și structurale a creației literare propriu-zise și publicisticii, relevând cele două laturi ale creației sale: reflexivă și discursivă, în vederea reconstituirii publicisticii din punctul de vedere al paralelei tematice și structurale cu lirica.

Prezentul studiu propune o interpretare plurivalentă și minuțioasă a operei eminesciene și impune câteva concluzii esențiale:

1. Unitatea organică, de tip realist (partea relevă întregul), a întregii sale opere, oricare ar fi genul și domeniul în care se produce. Ideea unității operei eminesciene s-a impus îndată după 1889, anul morții sale, când a apărut necesitatea imperativă a publicării postumelor rămase în număr mare (se cunoaște polemica Ibraileanu/ Iorga, primul fiind împotriva din considerentul că în ele „Eminescu nu este Eminescu”, iar cel de-al doilea pentru că în ele e un „nou Eminescu” și orice rând al poetului trebuie cunoscut) și mai târziu când a apărut și problema tipăririi prozei politice. Dezbaterile au fost de lungă durată, fiind marcate și de momente ideologice potrivnice, ceea ce a făcut posibilă realizarea acestui deziderat național abia la sfârșitul secolului al XX-lea (prin încheierea ediției întemeiate de Perpessicius în 1939) și la începutul secolului al XXI prin edițiile Dimitrie Vatamaniuc (în 11 volume) și Mihai Cimpoi (în 8 volume). Dimitrie Vatamaniuc releva unitatea scrisului eminescian atunci când vorbea despre necesitatea unei ediții cu ocazia încheierii publicării celor 15 volume ale ediției critice integrale, care cuprinde textele din presa vremii.

2. Reconfirmarea valorii estetice pe care o are publicistica. Opera jurnalistică a lui Eminescu este o operă literară, demonstrând, bineînțeles, un meșteșug retoric consunător cu această artă străveche și o mitopo(i)etică consunătoare cu cea din lirica propriu-zisă. *Actul liric* se îngemănează în mod organic cu *actul satiric* și cu *actul publicistic* (retoric), constituind un întreg trunchi structural. Realitățile politice, economice și culturale sunt expuse într-un discurs publicistic comun poeziei de inspirație națională și socială și articolelor gazetărești. Vizionarismul poetic și discursivismul conlucrează, generând aceleași expresii verbale, imagini, metafore, procedee retorice. E vorba nu doar de o unitate tematică, ci și de una a procedeelelor retorice folosite și a expresiilor sau mărcilor beletristice.

3. Conceperea sociologiei ca știință-cheie, ca știință a științelor, în acest sens Eminescu anticipându-l pe Max Sheller, care vorbea despre același mod de a înțelege lucrurile. Contribuțiile sale la constituirea sociologiei ca știință în România sunt copleșitoare, ca și în toate domeniile creației sale modelul ontologic eminescian și modelul poetic se intersectează cu modelul său gnoseologic general – toate trei axate pe organicismul său programatic.

4. Actualitatea indiscutabilă a publicisticii sale în ce privește unele fenomene sociale, economice, procesele integraționiste europene și mondiale, problema identității naționale, rolul limbii în modelarea identitară a unui popor (s-a demonstrat bunăoară, similitudinile cu Heidegger în ceea ce privește definirea ei ca „casă a ființei”). Urmând debaterile de tot felul și din ce în ce mai numeroase privind problemele de morală (în filozofie, sociologie, politică, etică aplicată propriu-zisă, literatură și artă, psihologie, antropologie, logică etc.), constatăm o surprinzătoare înrudire a gândirii eminesciene cu gândirea modernă și postmodernă. Meditațiile despre adevăr – în viață, în artă, în filozofie și etică – îl situează pe Eminescu pe linia gândirii moderne care prelungește și modifică preceptele filozofilor antici.

5. Coexistența în gazetarul Eminescu a mai multor paradigme sau *figuri* complementare, care dau genului o autoritate deosebită. Eminescu nu preia întocmai unele păreri și nu urmărește să articuleze o *doctrină* anume, ci să se aducă *în clar cu sine*, să-și lămurească bine pozițiile de gazetar și să înțeleagă mai bine „mașina lumii”, specificitatea identitară, raportul ontologic Eu/ lume și mai cu seamă realitățile românești contemporane lui.

6. *Arta retorică* eminesciană depășește nu doar nivelul gazetăriei din timpul său, ci rămâne *un model* pentru jurnalistică de azi; este, după cum s-a demonstrat în studii competente, un mare gazetar-artist care cunoaște și aplică întregul arsenal de procedee ale retoricii clasice, marcând începutul jurnalismului românesc cu adevărat profesionist.

7. Putem vorbi despre existența în publicistica eminesciană a unui *sistem de filozofie a culturii* axat pe *organicism*, constituit din expuneri de concepte, idei, observații cu caracter sociologic asupra modului în care sunt păstrate și promovate valorile spirituale, în special limba, criterii axiologice care trebuie aplicate în evaluarea culturii naționale și universale. Investigarea complexului de preocupări teoretice, de a înțelege esența culturii științei, frumosului, moralității, ne-a determinat să stabilim și aici care sunt interconexiunile cu întreaga sa creație și cum încep să se contureze crezul său artistic, concepția sa despre lume și artă.

8. Examinarea principalelor direcții ale publicisticii și poemelor satirice eminesciene și efectul acestora asupra realității contemporane a veacului eminescian, a adus claritate în perceperea contribuției operei eminesciene la cristalizarea gândirii științifice în spațiul românesc. Publicistica se înscrie organic în modul său de a vedea lumea și universul, în viziunea sa

organicistă modernă, care caracterizează întreaga sa creație, ea reprezintă un moment de referință în constituirea și evoluția gândirii românești.

Pentru a nu reitera ideile din rezumatele concluzive ale capitolelor 2 și 3, în care a fost repus în discuție substratul comun mitopo(i)etic al discursului eminescian, indiferent de domeniile în care se manifestă arta poetului, preferăm să abordăm considerațiile esențiale care reprezintă **rezultate principale ale cercetării**.

9. Constatarea pe baza unei demonstrații a motivelor, temelor, mitemelor și procedeele retorice, a unei viziuni organiciste unice asupra lumii a unității operei eminesciene. Investigând modul în care Eminescu face transferuri dintr-un context social-politic în altul și dintr-un registru intelectual în alt registru intelectual, fără a se autoplagia, am descoperit o mare varietate de interferențe și transferuri de teme, imagini, expresii, miteme și motive, care, analizate în contextul larg al interconexiunilor, demonstrează interdependența dintre toate sectoarele scrisului său și dintre toate registrele imaginarului poetic.

10. Trecerea în revistă a tuturor marilor personalități din istorie, filosofie și alte științe, care au devenit personaje epice și lirice în proza, poezia și publicistica eminesciană, în vederea examinării și evidențierii modului în care au fost aplicate concepțiile marilor personalități în doctrina proprie. Poetul asimilează o *cultură vastă* care se transpune cu o acțiune de evidentă individualizare, de *eminescienizare* (am putea spune) nu doar în publicistică, ci și în poezie.

11. Reliefarea unității organice a tuturor compartimentelor scrisului eminescian (poezie, proză, dramaturgie, publicistică). Viziunea asupra lumii a lui Eminescu este o viziune modernă. Această viziune apare într-o comunitate a discursului din poezie și din publicistică.

12. Demonstrarea vocației europene a operei și personalității lui Eminescu și relevarea modului original eminescian de concepere a *ideii europene*. În spiritul viziunii sale organiciste, Eminescu concepe Europa ca pe un organism, care este modelul unității și dezvoltării organice, și vede în Europa o posibilitate de a armoniza interesele speciale (naționale) cu cele general-continentale. Eminescu nu este un proeuropean doar în pledoariile sale „retorice”; el este european în esența ființei sale. Vorbind în publicistică despre o Europă constituită armonios, cu un organism bine articulat în toate părțile, ne aduce încă o dovadă că concepea ideea europeană sub semnul unei unități armonioase și al unei păci internaționale din proiectul kantian.

13. Demonstrarea faptului că problema („cestiunea”) Basarabiei Eminescu a pus-o în context european, el considerându-se dator a ne lămuri și a lămuri Europa asupra împrejurării acestui fapt, adică a retrocedării ei cerute de Rusia. La problema Basarabiei Eminescu revine

foarte des în articolele sale publicistice, în care găsim nu doar reacții de moment la diferite evenimente, ci și reproduceri extinse de documente, atitudine polemică față de articolele din presa străină, incursiuni în istorie

Analiza noastră a relevat deplina și surprinzătoare înrudire a gândirii sociologice, etice și juridice eminesciene cu modul în care abordează problemele în cauză sociologii, juriștii și eticienii de azi, astfel:

1. Eminescu concepe sociologia ca pe o axă a tuturor științelor, ca și Max Scheler;
2. Vorbește despre raportul Eu/ Celălalt, ca și eticienii din vremurile noastre;
3. Limba este, pentru el, ca „o casă a ființei”, exact cum o definește Martin Heidegger;
4. Europa trebuie să fie în viziunea lui un „organism”, el anticipând constituirea Uniunii Europene de acum;
5. Identitatea națională e văzută de el ca fiind axată pe suveranitate, unitate, moștenire istorică, aspirație la universalitate, așa cum stabilește sociologul francez Raoul Girardet.

Pe baza însemnărilor manuscrise, a articolelor publicistice, a poemelor și prozelor sale se pot întocmi: un *Dicționar* (sau *Abecedar*) *Economic*, de altfel elaborat în parte, un *Tratat de Jurisprudență* și *Minima moralia* (tratat de etică), un îndrumar de parlamentarism (un scriitor, Vasile Gogea a și făcut unul) și un *vademecum* de filozofie a culturii.

Recomandări

Rezultatele cercetării, care se concentrează în mare parte pe semnalarea elementelor de noutate cu privire la interconexiunile dintre toate compartimentele creației eminesciene, concepută ca o unitate, prezentarea *discursului publicistic* ca *discurs literar* cu mărci beletristice și procedee retorice comune, pot fi utilizate la completarea unor cursuri universitare de istoria literaturii române, sugerând și noi subiecte de cercetare.

Recomandăm în special tinerilor să studieze publicistica eminesciană pentru a cunoaște mai bine personalitatea intelectuală a poetului, constituită din frecventarea întregii culturi românești și universale.

De la Eminescu se poate însuși sistematismul, studiul interdisciplinar, canonul și codul literar, enciclopedismul și modul de a trece totul prin „pământul proaspăt al propriului suflet, felul metodic de a se iniția în diferite materii, culturi, limbi. El realizează nu doar o rostire esențială a ființei în poezie, ci și ne oferă un model deontologic de gazetar.

Trebuie să se țină cont de faptul că imperativul politic al României era modernizarea indiscutabilă, față de care „tradiționalistul”, „conservatorul” Eminescu avea rezerve. Or, „creația” poate transforma o teorie discutabilă ideologic într-o utopie acceptabilă estetic. Este și cazul lui Eminescu [118]. Utopia eminesciană a fost construită pe fantasma unei *Românii profunde și eterne*, înscriindu-se pe linia curentului *creator* sau *organicist*, reprezentat de Kogălniceanu, Eminescu, Bărnăuțiu, Iorga, Pârvan, Motru, Brâncuși, Arghezi.

Recomandăm să se ia act de rezonanța actuală deosebită, pe care o au articolele publicistice privind situația românilor de pretutindeni, aspirația lor la identitatea națională, afirmarea prin valorile culturale, prin limbă, credință în noile condiții determinate de procesele integraționiste de europenizare și mondializare. Mai mulți eminescologi de azi propun o interpretare justă a *naționalismului*, așa cum apare în contextul istoric al epocii sale și așa cum poate fi corelat cu accepțiunile curente (în context european și internațional). Nu sunt greu de recunoscut în aceste condiții modul eminescian de a înțelege identitatea națională. Cu o adevărată putere persuasivă poetul-gazetar vorbește despre necesitatea de a avea statul *nostru*, *independența noastră*, *libertatea și lumina noastră*, de a păstra *tradițiile și datinile noastre*, de a vorbi *limba noastră*, de a avea *civilizația noastră* și *felul nostru* de a fi, idealele noastre istorice. *Nostru* se sinonimizează adesea cu *sfânt* și *adevărat*.

În temeiul tezei noastre de doctorat, recomandăm să se studieze mai profund publicistica lui Eminescu în cadrul învățământului superior, mai cu seamă la catedrele de specialitate. Se cuvine ca noile programe școlare să includă capitole speciale consacrate publicisticii lui Eminescu și legăturii organice cu poezia, proza și dramaturgia. De o deosebită actualitate se relevă analizele făcute de Eminescu diferitelor fenomene sociale, politice, culturale, literare în cadrul dialogului valoric european și a proceselor integraționiste.

BIBLIOGRAFIE

1. Antonescu G. „Epigonii” în Dicționarul analitic de opere literare românești, vol. I. Cluj-Napoca, 2007.
2. Badea Ș. Valori stilistice ale termenilor social-istorici în lirica eminesciană. În: „Caietele Mihai Eminescu”, București, 1980.
3. Barbu C. Poezie și nihilism, nr. V, Constanța, 1991. 244 p.
4. Bădescu I. Sociologia eminesciană. Galați: Editura Porto-Franco, 1994. 286 p.
5. Bogdan-Duică G. Eminescu, Studii și articole, Iași. 264 p.
6. Bot I. Scrisori în Dicționarul analitic de opere literare românești, vol. II, Cluj-Napoca, 2007.
7. Bulborea I. Ideea progresului economic în publicistica eminesciană, în rev. Manuscriptum, nr.1, 1971.
8. Caracostea D. Arta cuvântului la Eminescu. „Eminesciana” – 22, ed. de Nina Apetroaie, Iași, 1980. 488 p.
9. Caracostea D. Creativitatea eminesciană, col. „Eminesciana” – 42, ed. de Ion Apetroaie, Iași, 1987. 310 p.
10. Călinescu G. Opera lui Mihai Eminescu. vol. I. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă. București: Editura Academiei Române, 1999. 435 p.
11. Călinescu G. Opera lui Mihai Eminescu, vol. II. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă. București: Editura Academiei Române, 2000. 435 p.
12. Călinescu G. Mihai Eminescu (studii și articole), col. „Eminesciana” – 13, Iași, 1978. 312 p.
13. Călinescu G. Principii de estetică. București, 1968. 408 p.
14. Călinescu G. Viața lui Eminescu. Introducere de Eugen Simion. Ediție îngrijită de Ileana Mihăilă. București: Editura Academiei Române, 2000. 432 p.
15. Călinescu M. Titanul și demonul în poezia lui Mihai Eminescu. București: Editura pentru literatură, 1964. 201 p.
16. Cimpoi M. Esența Ființei. Iași: Editura Princeps Edit, 2000. 218 p.
17. Cimpoi M. Mihai Eminescu. Dicționar enciclopedic. Chișinău: Gunivas, 2013. 584 p.
18. Cimpoi M. Europa, sarea Terrei. București, 2007. 200 p.
19. Cimpoi M. Critice 9. Identitate și alteritate. Craiova, Chișinău, Dumbrăveni: Magna Princeps, 2011. 206 p.

20. Ciopraga C. Poezia lui Eminescu, col. „Eminesciana”, Iași: Junimea, 1990. 276 p.
21. Codreanu Th. Mitul Eminescu, col. „Eminesciana”, serie nouă - 9, Iași, 2004. 330 p.
22. Codreanu Th. Controverse eminesciene. București, 2001. 248 p.
23. Codreanu Th. Basarabia eminesciană, col. „Eminesciana” – 17 (79), Iași, 2013. 244 p.
24. Constantinescu, V. Dicționar de cultură poetică Eminescu, Iași, 2010. 230 p.
25. Crăciun V. O imagine totală a omului și operei la 160 de ani de la naștere. București, 2010. 256 p.
26. Crăciun V. „Doina” lui Eminescu: 120 de ani de nemurire (în colab. cu T. Nedelcea). București: Semne, 2008. 256 p.
27. Creția P. Testamentul unui eminescolog, București, 1998. 300 p.
28. Crișan R.M. Eminescu interzis: gândirea politică. București: Criterion Publishing, 2007. 136 p.
29. Del Conte R. Eminescu sau despre Absolut, ed. de Marian Papahagi, Cluj-Napoca, 1990. 462 p.
30. Dobrescu C. Mihai Eminescu. Brașov: Editura Canon, 2004. 263 p.
31. Dragomirescu, M. Eminescu. Col. „Eminesciana” – 6, ed. de Leonida Maniu, Iași, 1976. 296 p.
32. Dumitrescu-Bușulenga Z. Eminescu. București 1963. 286 p.
33. Dumitrescu-Bușulenga Z. Viață Creație Cultură, București, 1989. 516 p.
34. Eminescu M. Opere. I. Ediție critică de Perpessicius. Poezii tipărite în timpul vieții. București 1939. 524 p.
35. Eminescu M. Opere II. Poezii tipărite în timpul vieții. Ediție critică de Perpessicius. București, 1941. 463 p.
36. Eminescu M. Opere III. Poezii tipărite în timpul vieții. Ediție critică de Perpessicius. București, 1944. 408 p.
37. Eminescu M. Opere IV. Poezii postume. Ediție critică de Perpessicius. București, 1952. 561 p.
38. Eminescu M. Opere V. Poezii postume. Ediție critică de Perpessicius. București, 1958. 720 p.
39. Eminescu M. Opere VI. Literatură populară. Ediție critică de Perpessicius. București, 1963. 755 p.
40. Eminescu M. Opere VII. Proză literară. Ed. coord. de P. Creția. București, 1977. 467 p.
41. Eminescu M. Opere VIII. Teatrul original și tradus. Traducerile de proză literară. Dicționarul de rime, ed. coord. de P. Creția, București, 1988. 195 p.

42. Eminescu M. Opere IX. Publicistică. Ed. coord. de P. Creția. București, 1980. 885 p.
43. Eminescu M. Opere X. Publicistică. 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880. Ed. coord. de D. Vatamaniuc, București, 1989. 736 p.
44. Eminescu M. Opere XI. Publicistică 17 februarie – 31 decembrie 1880. Ed. coord. de Al. Oprea, București, 1984. 627 p.
45. Eminescu M. Opere XII. Publicistică 1 ianuarie – 31 decembrie 1881. Ed. coord. de Al. Oprea. București, 1985. 666 p.
46. Eminescu M. Opere XIII. Publicistică 1882 – 1883, 1888- 1889. Ed. coord. de Al. Oprea. București, 1985. 660 p.
47. Eminescu M. Opere XIV. Traduceri filosofice, istorice și științifice. Ed. coord. de Al. Oprea. București, 1983. 1063 p.
48. Eminescu M. Opere XV. Fragmentarium. Ed. coord. de D. Vatamaniuc. București, 1993. 1471 p.
49. Eminescu M. Opere XVI. Corespondența Documentelor. Ed. coord. de D. Vatamaniuc. București, 1989. 856 p.
50. Eminescu M. Opere XVII. Bibliografie partea II (1939- 1989). Referințe despre M. Eminescu în periodice. București, 2008. 880 p.
51. Eminescu M. Opere XVII. Bibliografie partea II (1939 – 1989). București, 2008. 988 p.
52. Eminescu M. Fragmentarium. Ed. de M. Vatamaniuc. București, 1988. 816 p.
53. Eminescu M. Opera etico-socială. Vol. 1-2, ediție îngrijită de I. Crețu, Freiburg, 1989. 626 p.
54. Eminescu M. Opere. Publicistica III, col. „Opere fundamentale”. București, 2000. 1500 p.
55. Eminescu M. Opere IV. Publicistică. Ed. de D. Vatamaniuc. București, 2000. 1846 p.
56. Eminescu M. Opere IV. Publicistică. Col. „Opere fundamentale”, ed. de D. Vatamaniuc. București, 2000. 1500 p.
57. Eminescu M. Opere V. Publicistică. Col. „Opere fundamentale”, ed. de D. Vatamaniuc. București, 2000. 1924 p.
58. Eminescu M. Integrala operei poetice. București, 1999. 750 p.
59. xxx Eminescu în critica germană. Col. „Eminesciana” – 38, ed. de Sorin Chițanu, Iași 1988. 304 p.
60. xxx Eminescu & Caragiale. Vol. îngrijit de Constantin M. Popa, Craiova, 2004. 219 p.
61. xxx Filosofia de la A la Z. București, 1999. 576 p.

62. Georgescu N. Scrisoarea III. Interferențele posibile cu Eschil. În: Caietele Mihai Eminescu VI, București, 1985.
63. Glodeanu Gh. Avatarurile prozei lui Eminescu. Iași, 2010. 248 p.
64. Guillerrou A. Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu, col. „Eminesciana” – 11, Iași, 1977. 608 p.
65. Jorrescu C. – Petrescu C. Valori etice în opera lui Eminescu, București: Editura Minerva 1979. 192 p.
66. Hegel Fr. Gh. Prelegeri de filozofie a istoriei. București: Editura Academiei Române, 1968. 422 p.
67. Heidegger M. Repere pe drumul gândirii. București: Editura Politica, 1987. 445 p.
68. Husar Al. Pro Eminescu. Col. „Eminesciana”. Iași: Junimea 2001. 296 p.
69. Ibrăileanu G. Eminescu. Col. „Eminesciana” – 2, ed. de M. Drăgan, Iași, 1974. 382 p.
70. Iorga N. Eminescu. Ed. îngrijită de Nicolae Liu, col. „Eminesciana” – 25, Iași 1981. 360 p.
71. Kernbach V. Dicționar de mitologie generală. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1999. 665 p.
72. Lateș G. Punctul generic. Iași, 2002. 380 p.
73. Lateș G. Gradul zero al receptării eminesciene. Col. „Eminesciana”, serie nouă -7. Iași, 2013. 182 p.
74. Lateș G. Eminescianismul. Col. „Eminesciana”, serie nouă – 13. Iași, 2005. 292 p.
75. Laupies F. (coordonator) Dicționar de cultură generală. Iași: Editura Polirom, 2008. 1160 p.
76. Livescu C. Eminescu și enigmele „Caietului vienez”. Editura Crigarux: Piatra-Neamț, 2011. 424 p.
77. Lovinescu E. Mihai Eminescu. Col. „Eminesciana” – 37, ed. critică de Ion Niță. Iași 1984. 386 p.
78. Marinescu G. Suntem români și punctum, 1997. 264 p.
79. Marx K., Capitalul. Vol. II, Critica economiei politice. București, 1958. p. 662
80. xxx Mărturii despre Eminescu. Povestea unei vieți spuse de contemporani. Ed. de Cătălin Cioabă. București 2014. 584 p.
81. Mija A. A. Odiseea receptării personalității eminesciene. Pref. de M. Cimpoi. București, 2005. 310 p.
82. Montesquieu Ch. Spiritul legilor, București, 1970. 300 p.

83. Munteanu G. Eminescu și eminescianismul. Structuri fundamentale. București 1987. 304 p.
84. Mureșanu M. Eminescu și intertextul romantic. Col. „Eminesciana” – 53. Iași 1990. 304 p.
85. Murărașu D. Comentarii eminesciene. București, 1967. 376 p.
86. Nechita V. Meditații economice eminesciene. Iași: Junimea, 1989. 336 p.
87. Nedelcea Al. O. Eminescu, economistul. Craiova: Editura Fundației Scrisul românesc, 2000. 206 p.
88. Nedelcea T. Eminescu. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013. – 560 p.
89. Negoîtescu I. Poezia lui Eminescu, ed. a III-a, col. „Eminesciana” – 23, Iași 1980. 182 p.
90. Noica C. Jurnalul de idei. București: Humanitas, 1990. 494 p.
91. Noica C. Introducere la miracolul eminescian. București: Editura Humanitas, 1992. 384 p.
92. Oprea Al. În căutarea lui Eminescu – gazetarul. București: Editura Minerva, 1983. 382 p.
93. Oprea Șt. Eminescu omul de teatru. Iași, 2000. 242 p.
94. Paleologu-Matta Av. Eminescu și abisul ontologic, ed. a III-a. Timișoara 2007. 314 p.
95. Papu Edgar. Poezia lui Eminescu. Elemente structurale. Col. „Eminesciana” – 19. Iași, ed. a II-a, 1979. 256 p.
96. Papu Edgar. Eminescu într-o nouă viziune. Ed. de Vlad Ion Papu. Iași, 2005. 124 p.
97. Perpessicius. Eminesciana. Col. „Eminesciana” – 33. Iași, 1983.
98. Perpessicius. Eminesciana. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2001. 488 p.
99. Petrescu I. Em. Eminescu – modele cosmologice și viziune poetică. București. 1978. 258 p.
100. Petrescu I. Em. Eminescu – poet tragic. Col. „Eminesciana” serie nouă– 2. Iași 2001.
101. Petrescu I. Em. „Geniu pustiu” în Dicționarul analitic de opere literare românești. Cluj. Vol. I. 2007
102. Pleșca N. S. Fierbe lumea din adâncuri (Eminescu: concepțiile sociologice, unitatea operei, ideea europeană), Eseu monografic, Chișinău, 2014. 148 p.
103. Pleșca N. S. Discurs sociologic în publicistica și poezia lui Eminescu. În: Philologia, 2013. Nr. 5-6, p. 108-109.

104. Pleșca N. S. Poezia lui Eminescu vs. Publicistica. În: Metaliteratură, nr. 1, 2014, p. 70-72.
105. Pleșca N. S. Mărci beletristice comune în publicistica și lirica lui Eminescu. În Philologia, 2014, nr. 1-2, p. 17-20.
106. Pleșca N. S. Basarabia în publicistica și poezia lui Eminescu. În: Philologia, 2014, nr. 3-4, p. 39-43
107. Pleșca N. S. Eminescu: utopia lirică a Europei. În: Metaliteratura, nr. 2, 2014. p. 85-94.
108. Popa G. Eminescu sau dincolo de Absolut. Iași, 2011. 516 p.
109. Popa G. Prezentul etern eminescian. Col. „Eminesciana” – 18, Iași, 1989. 288 p.
110. Popa M. Mihai Eminescu contextul receptării. Reșița. 1999. 192 p.
111. Popa M. Mihai Eminescu text și context. Petrova-Maramureș, 2014. 290 p.
112. Popescu I. M. Mihai Eminescu ziarist. În rev. „Amfiteatru”, 1976, nr. 1 ianuarie.
113. Rachieru A. D. Conviețuirea cu Eminescu, col. „Eminesciana”, serie nouă – 8. Iași: Editura Junimea, 2013. 254 p.
114. Rachieru A. D. Eminescu după Eminescu (texte și contexte), Timișoara, 2009. 254 p.
115. Ricardo D. Opere alese, vol I, Chișinău, 336 p.
116. Rusu A. Orizonturi succesive. Cluj 2006. 204 p.
117. Safta-Romalo E. Pref. La vol. M. Eminescu. Există dreptate?, col. „Eminesciana”. Iași: Junimea, 1994. 325 p.
118. Simion E. Introducere la: Mihai Eminescu, colecția „Opere fundamentale”, București: Litera Internațional, 1993. 432 p.
119. Singer P. (editor). Tratatul de etică. . Iași: Polirom, 2006. 606 p.
120. Smith A. Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei, vol. I, Chișinău, 1992. 343 p.
121. Spiridon Monica. Eminescu – proza jurnalistică. București: Curtea Veche, 2003. 420 p.
122. Stanciu I. Mihai Eminescu. Un sistem de filozofie politică românească. Iași: Editura. Colecția „Eminesciana”, 2013. 288 p.
123. Stanomi I. Reacțiune și conservatorism. Eseu asupra imaginarului politic eminescian. București 2000. 336 p.
124. Streinu VI. Studii și articole despre Mihai Eminescu, ed. de Ileana Iordache-Streinu. Târgoviște 2014. 266 p.
125. Studii eminescologice – 13, Cluj-Napoca, 2011. 260 p.

126. Studii eminescologice – 15, Cluj-Napoca, 2013. 266 p.
127. Șleahițchi M. Fața și umbrele ființei: Eminescu în viziunea lui Dumitru Irimia; În „Caietele de la Putna”, v. 3, 2010.
128. Todoran E. Mihai Eminescu – epopeea română. Col. „Eminesciana” – 26, Iași, 1981. 377 p.
129. Tohăneanu G. I. Eminescu și limba română. Timișoara: Editura Facla, 1989. 316 p.
130. Vaswani I. Eminescu și gândirea indiană. Târgoviște, 2011. 144 p.
131. Vatamaniuc D. Publicistica lui Eminescu. 1870-1877. Colecția „Eminesciana-39”, Iași: Editura Junimea, 1986. 416 p.
132. Vatamaniuc D. Eminescu. București, 1998. 775 p.
133. Vatamaniuc D. Eminescu și organicitatea scrisului său. În: Eminescu. Opere I, București, 2011. 1024 p.
134. Vatamaniuc D. Mihai Eminescu, prozator și dramaturg. În: Eminescu. Opere II, București, 2011. 952 p.
135. Vatamaniuc D. Eminescu și creația populară. În: Eminescu. Opere III, București, 2011. 1088 p.
136. Vatamaniuc D. Eminescu și publicistica sa. În: Eminescu, Opere IV, București, 2011. 1360 p.
137. Vatamaniuc D. Eminescu la „Timpul” (1877-1883), „România liberă” (1888) și „Fântâna Blanduziei” (1888-1889). În: Eminescu, Opere V, București, 2011. 1191 p.
138. Vatamaniuc D. Lămuriri asupra editării publicisticii din 1880. În: M. Eminescu. Opere VI, București, 2011. 968 p.
139. Vatamaniuc D. Lămuriri asupra editării publicisticii din 1881. În: M. Eminescu. Opere VII, București, 2011. 992 p.
140. Vatamaniuc D. Lămuriri asupra editării publicisticii din 1882-1883 și 1888-1889. În: M. Eminescu. Opere VIII, București, 2011. 1014 p.
141. Vatamaniuc D. Traducerile și orientarea spre literatura științifică. În: M. Eminescu. Opere IX, București, 2011. 1216 p.
142. Vatamaniuc D. Prefață la Fragmentarium. În: M. Eminescu. Opere X, București, 2011. 1480 p.
143. Vatamaniuc D. Considerații privind Corpusul corespondenței eminesciene. În: M. Eminescu. Opere XI, București, 2011. 1382 p.
144. Vianu T. Studii de literatură universală și comparată. București. 1960. Ed. a II-a, 1963. 665 p.

145. Vianu T. Mihai Eminescu. Col. „Eminesciana-3”, Iași, 1974. 353 p.
146. Zub Al. Eminescu și identitatea națională. În: Caietele de la Putna, v. 3, 2010.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Pleşca, Nae-Simion

Semnătura _____

Data

CURRICULUM VITAE AL AUTORULUI

NAE-SIMION PLEȘCA

Informație personală

Data de naștere: 13.09.1955

Locul de naștere: satul Bălceana, r-l Hâncești

Studii

2008 - 2010: Academia de Administrare Publică pe lângă Președintele R.M., Facultatea de Administrație Publică Locală

1999 - 2004: Institutul de Studii Aplicative Integrate, Facultatea de Drept Public, Jurist

1977 - 1982: Universitatea de Stat din Republica Moldova, Facultatea de Filologie, Filolog

Activitate profesională

2006: Uniunea Scriitorilor din Moldova, Consilier Economic

2004 - 2006: Agenția de Presă "MS-Publicitate", Director

2001 - 2004: Compania de Stat "Teleradio-Moldova", Directorul Departamentului de Marketing și Publicitate

2000 - 2001: Ziarul "Tineretul Moldovei", Director administrativ

1998 - 2000: Reprezentanța Ziarului rusesc "Argumentî i Factî" în Moldova, Directorul Departamentului de Publicitate

1993 - 1998: Ziarul "Moldova-Suverană", Director economic

1988 - 1993: Colegiul de Microelectronică Informatică și Tehnică de Calcul, Director adjunct

1985 - 1988: Sindicatul Național al lucrătorilor din Învățământ, Direcția Învățământ Profesional

1982 - 1985: Universitatea de Stat din Moldova, Metodist

Participări la foruri științifice (naționale și internaționale):

-Participare la *Congresul Eminescologilor* cu comunicarea *Actualitatea publicisticii lui Eminescu*; 3-5 septembrie 2012

- Participare la *Congresul Eminescologilor* (ediția II) cu comunicarea *Mari personalități - personaje în poezia și proza lui Eminescu*; 3-5 septembrie 2013

- Participare la *Congresul Eminescologilor* 3-5 septembrie 2014 (ediția III) cu lansarea cărții *Fierbe lumea din adâncuri...*; 3-5 septembrie 2014

-Participarea la Colocviul național cu participare internațională *Filologia Modernă: realizări și perspective în context european* (ediția a VIII-a), cu comunicarea *Raporturile dintre publicistica și poezia satirică eminesciană*; 16-17 octombrie 2014

Lucrări științifice și științifico-metodice publicate:

total - 9, dintre care: articole de sinteză - 8, eseu monografic - 1

Cunoașterea limbilor străine:

franceza – nivel mediu

engleza – nivel începător

rusa – nivel avansat.

Date de contact:

Tel. 069 139 084

Or. Chișinău

Str. Sfatul Țării 61/13